THE

HAMMÎRA MAHÂKÂVYA

OF

NAYACHANDRA SÛRI.

EDITED BY

NILKANTH JANÂRDAN KÎRTANE,

AUTHOR OF

"A REVIEW OF CAPTAIN GRANT DUFF'S HISTORY OF THE MARATHAS";
"A TRANSLATION INTO MARATHI OF SHAKESPEARE'S 'TEMPEST'";
"NOTES ON THREE MALWA INSCRIPTIONS"; &c., &c.

Bombay:
PRINTED AT THE
EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

1879.

Price Rs. 1½.

Dedicated

TO

H. H. NÁRÁYAN RAW DÂDÂ SÂHEB PAWAR,

OF

DEWÂS JUNIOR BRANCH,

AS A TOKEN OF AFFECTION AND ESTEEM,

BY

HIS TUTOR, THE EDITOR.

Châwani, Indore,
20th November 1878.

THE HAMMÎRA MAHÂKÂVYA

OF NAYACHANDRA SÛRI.

Dr. Bühler, in his Introduction to the *Vikramânka Charitra* (p. 2), mentions the *Hammîramardana*, or "The destruction of Hammîra," as an historical Sanskṛit poem that was extant some ninety years ago in the Jain library at Jêsalmîr. I have recently obtained a work, written in the Jain character, styled *The Hammîra Mahâkâvya*, which, notwithstanding the difference of the title, I presume is a copy of the same work as that which was once in the Jêsalmîr Sarasvati Bhâṇḍâr, since it ends with the death of H a m m î r a and a lamentation over the event. Colonel Tod, indeed, mentions in his *Râjasthân* a *Hammîra Kâvya* and a *Hammîra Râsâ*, both composed, he says, by Ś â r a ṅ g a d h a r a, whom he makes the bard of H a m m î r a C h o h â n of R a ṇ a t h a ṁ b h ô r. We have the authority of Śâraṅgadhara himself for stating that he was not contemporary with H a m m î r a C h o h â n of Raṇathaṁbhôr, and that his grandfather, R a g h u n â t h a, was that prince's Guru or spiritual teacher. Ś â r a ṅ g a d h a r a in his *Paddhati*, and G a d â d h a r a in his *Rasika Jîvan*, under the head of "anonymous," quote some verses relating to H a m m î r a that have no place in the present *Kâvya*. A p p a y y â D î k s h i t a, also, in his *Kuvalayânanda*, cites a verse as an instance of the *Akramâtiśayokti Alaṁkâra* of which the subject is H a m m î r a, and which is not to be found in the work of our author. This shows that there must be some other poem in Sanskṛit bearing the name of *Hammîra Kâvya*; but it may be doubted whether it

has any reference to the history of the hero of our poem. Colonel Tod does not inform us in what language the *Hammîra Kâvya* and the *Hammîra Râsâ* were written, though he says he possessed both, and mostly translated with the assistance of his Jain Guru. He does not attempt anything like a connected narrative of Hammîra. Indeed, what he says incidentally of Hammîra does not at all relate to any one individual of that name, but is a jumble of anecdotes relating to several distinct personages bearing the same name.

I obtained the *Hammîra Mahâkâvya* through Mr. Govinda Śâstri Nirantar of Nâsik, who got it from a friend of his.

The colophon reads—"The present copy was made for the purpose of reading by Nayahaṁsa, a pupil of Jayasiṁha Sûri, at Firuzpur, in the month of Śrâvaṇa of the Saṁvat year 1542" (A.C. 1496). Possibly this was made from the poet's original copy, and, as such, possesses an interest of its own.

Nayachandra Sûri's work, as a poetical composition, has considerable merits, and deserves publication as a specimen of the historical poems so rarely met with in the range of Sanskṛit literature. Though the author did not live, like Bâṇa and Bilhaṇa, in the reign of the hero whose history he celebrates, yet his work is not of less historical importance than theirs. The information that the poems of Bâṇa and Bilhaṇa contain has been made accessible to English readers through the labours of two eminent European Sanskṛitists. The present attempt to place the English reader in possession of the historical information contained in the *Hammîra Kâvya* will, I presume, be acceptable to those who are interested in the advancement of our knowledge of Indian history.

Following the custom of other writers in Sanskṛit, who have attempted historical compositions, our author devotes the greater part of one entire chapter, the fourteenth and last, to an account of his lineage, and the reasons that led to the production of his

work. Part of this will bear reproduction here in an English dress :—

"Hail, Krishṇa Gachha, who gladdened the whole earth, the beauty of whose person was like that of a blooming bunch of the *Navajáti* flower, and whose praises were celebrated by crowds of learned men, who might well be compared to so many black humming-bees;—he whose feet were ever borne on the crowns of the followers of the Jain religion!

"In the circle of the Sûris, whose actions are the homes of wonders, in time, J a y a s i ṁ h a S û r i was born, who was the crowning ornament of the wise; who easily vanquished in disputation Ś â r a ṅ g a, who was the leading poet among those who were able to write poetical compositions in six languages, and who was honest among the most honest; who wrote three works,—(1) *Nyáya Sáratíká*, (2) A New Grammar, (3) A Poem on Kumâra Nṛipati,—and who hence became known as the chief of those who knew the three sciences of logic, grammar, and poesy.

"To the lotus-like Gâdi of J a y a s i ṁ h a, N a y a c h a n d r a is like the life-giving sun; who is the essence of the knowledge of the sciences, who is the exciting moon to the sea of the races of the poets. This poet, his spirits raised to the height of the subject by a revelation imparted to him in a dream by the king H a m m î r a himself, has composed this poem,[1] which is gratifying to the assembly of the kings, and in which the heroic (*rasa*) is developed.

"The author in lineal descent is the grandson of J a y a s i ṁ h a S û r i, the great poet, but in that of poesy his son.

"Let not good readers take into much account the faults of expression that I may have fallen into. How can I, who am of

[1] Our poet also says that he was incited to the composition of this poem by a rash assertion, which some courtiers of king Tomara Virama had the presumption to make in the presence of our poet, that there existed no one now who could compose a poem that would come up to the excellence of the works of old Sanskrit poets. King Tomara Virama, whoever he was, appears to have lived seventy years before Akbar.

mean capacity, escape stepping into that path which even poets like Kâlidâsa[2] were not able to avoid? But a poem that is replete with good matter loses none of its value for a few commonplaces of expression."

The poem begins, as is usual with Sanskrit authors, with invocations addressed to several deities, and the author has been at the pains of making the invocations seem applicable to both the Hindu gods and some of the Tîrthaṅkaras of the Jainas. This procedure calls for remark. Nayachandra Sûri, as his name implies, is a Jain by persuasion, and his seeming to invoke blessings at the hands of the most prominent members of the orthodox Hindu pantheon is to be explained either by the freedom of thought so characteristic of the age in which the author lived, when the narrow and bigoted intolerance even of the Muslim had begun to appreciate the beauties of the allegorical language of the Hindu popular religion, or by the strong desire of writing *dvayartha* ('having two meanings') verses, with which the author seems possessed.[3]

---

[2] Perhaps our author had in view the following lines of *Dhanan-Jaya* :—

अपशब्दशतं माघे भारवौ तु शतत्रयम् ।
कालिदासे न गण्यंते कविरेको धनंजयः ॥

[3] Probably everybody has heard of the *Râghava Pâṇḍavîya Kâvya*, every line of which can be so construed as to apply to either Râma or the Pâṇḍavas, at the option of the reader. I have recently been shown a *Kâvya* called the *Sapta Sandhân Mahâkâvya*, by Megha Vijaya Gani, a learned Jain of recent times, every verse of which can be made to apply alike to Râma, Kṛishṇa, and Jinendra.

In the present *Kâvya* the first *śloka* of the Nândi is addressed to the Paranjyotis—'the divine flame,'—a manifestation of the divine being in whom both Hindus and Jainas, especially the Kevali Jainas, believe. The second *śloka* is addressed to Nâbhibhû, which may mean the Bramhâ of the Hindus, or the son of Nâbhi (Ṛishabha Deva), the first Tîrthaṅkara of the Jainas. The third is addressed to Śri Pârśva, whom the Hindus may take for Vishṇu, the Jainas for Śrî Pârśvanâtha, the 23rd Tîrthaṅkara. The 4th *śloka* is addressed to Śaṅkara Viravibhu, which may mean either Mahâdeva or Mahâvîra, the 24th Jain Tîrthaṅkara. The fifth verse is addressed to Bhâsvân Saśânti, who may either stand for the Sun, or Śânti, the 16th Jain Tîrthaṅkara. The sixth is addressed to Samudra Janman, which may be either the Moon, or Neminâth, son of Samudra, the 22nd Jain Tîrthaṅkara.

The hero of the poem is Hammîra Chohân of Raṇasthambhapura (Raṇathambhôr), a name celebrated in Hindi song. Hammîra is one of those later heroes of India who measured their swords with the Muhammadan conquerors and fell in the defence of their independence. Even the history of the conquered is not without interest. The man who fights against hope,—fights because he thinks it his duty to do so,—who scorns to bow his neck before the oppressor, because he thinks such a course opposed to the ways of his ancient house, deserves our sympathy and our admiration. Hammîra is such a character. The poet places him on a par with Mândhâtâ, Yudhishṭhira, and Râma. This is poetical exaggeration, but we have no mean measure of praise in the following verses; and the grounds of eminence mentioned are some of the proudest that a Râjput can cherish, and a rigid maintenance of which singles out the race of the Sisodyâs of Udayapur and the Hârâs of Koṭâ and Bundi as the noblest among the chivalry of Râjasthân:—

"सत्वैकवृत्तेः किल यस्य राज्यश्रियो विलासा अपि जीविते च।
शकाय पुत्रीं शरणागतांश्चाऽप्रयच्छतः किं तृणमप्यऽभूवन् ॥"

Born in the noble house of the Chohâns, to whom, as Tod observes, "the palm of bravery amongst the Râjput races must be assigned," Hammîra tried to uphold the independence of his race and to make its usages respected, and was for a time preëminently successful in his wars against his enemies. Some of these were undertaken to protect those who had sought refuge with him (*saraṇá*), and so far were disinterested. Indeed, he fell in a war undertaken to protect a Mongol nobleman who had fled to him from the tyranny of 'Alâu'd-dîn. "In the third year of the reign of 'Alâu'd-dîn, a nobleman whom he had disgraced took refuge with Hammîra, the Chohân prince of Raṇathambhôr, one of the strongest forts in India. 'Alâu'd-dîn demanded the delinquent of the

Hindu monarch, who nobly replied that the sun would sooner rise in the west, and Sumeru be levelled with the earth, than he would break his plighted faith to the unfortunate refugee. The siege of Raṇathambhôr was immediately commenced, and the fort was at length captured, but the heroic Hammîra fell in its defence; and the females of his family, determining not to survive him, perished on the funeral pile." This history of Hammîra supplies some information which the sentimental and enthusiastic annalist of Râjasthân would have gladly interwoven into the pages of his work, and which sheds fresh light on the eventful period in which the hero lived.

The *Hammîra Mahâkâvya* is divided into fourteen cantos, of which the first four are concerned with the hero's ancestors,—the Chohâns, many of whom were paramount lords of India. 'The empire belongs to the Chohân' is an admitted Indian historical fiction, and the mere mention of the names of the old kings, many of whom were the lords paramount of India, accompanied as it is with much poetical nonsense, carries our knowledge of them a step further than the researches of Colonels Wilford and Tod.

The narrative is, all through, very uneven. The genealogy of the Chohâns, as given in the first three chapters, though with some more names than are to be found in Tod's list, cannot be regarded as satisfactory. The author really knew nothing about the more ancient kings of the race; the names are simply brought in to give him opportunities of displaying his power for poetical conceits, and thus the accounts of the princes about whom he had no historical information are filled with fanciful conceptions, in which some of the natural phenomena are explained with admirable contempt of the teachings of the "proud philosophy" of Nature. From Prithvirâja Chohân to the death of Hammîra the narrative is fairly historic; but the author now and then, even here, relapses into rhapsody which amounts to a confession of his ignorance of the historical facts of the reign in hand.

Cantos V.–VII. of the poem are taken up, according to the rules of Sanskrit epic poetry, with descriptions of the seasons, and the sports and festivities in which Hammîra engaged. These cantos, as not possessing any historical value, may be ignored in this précis of the poem. I pass over a long lecture also on *Nîti-śâstra* which Jâitrasingh, the father of Hammîra, is made to deliver to Hammîra. Chand gives a similar dissertation on grammar in his *Prithvirâja Râsau.*

With these introductory remarks, I come to the *Pûrvaja Varaṇnam*, i. e., the account of the ancestry of Hammîra; and, in order to give some faint idea of the author's style of writing, I shall, in the following, attempt some sort of translation of the first few reigns. The style throughout is so ornate, inflated, and redundant, and the tendency of the author to punning is so persistent, that a longer translation is as difficult as the task would be tedious :—

"Once upon a time, Brahmâ wandered in search of a holy place where to hold a sacrifice. The lotus which he held in his hand fell on the ground, as if unable to bear the superior beauty of the lotus-like palm of the god. The god from this circumstance regarded the spot where the lotus fell as an auspicious one, and there, freed from anxiety, commenced the sacrifice. Anticipating persecution from the Dânavâs, the god remembered the thousand-rayed one (*the Sun*), when a being, his face surrounded by a halo of radiance, came down from the orb of the sun. Him, the destroyer, Brahmâ appointed to the work of protecting the sacrifice.

I. "From that day the place where the lotus fell has been called Pushkara, and he who came down from the sun the Chohân.* Having obtained the paramount power from the

* The "Chaturbhuja" Chohân, as described by Tod, issued, like the other three progenitors of the Agnikulas—Parmâra, Parihâra, Châlukya—from the Agni Kuṇḍa, the sacrificial fire fountain. But the genesis is described differently in different books. Perhaps where there is no truth we must not expect to find concord.

four-faced Creator, he ruled over the heads of the kings, as his ancestor the sun rules over the heads of the mountains. Bali, mortified at seeing the glory of his charity eclipsed by the greater charity of this king, has hidden himself in the nether world; for what else could a man afflicted with shame do? The moon, taken to task by this prince for attempting to rival his glory, every month hides himself, through fear, in the sun's disk, and comes out as if desirous of propitiating the offended king by presenting him with the brilliant orb. The fire of the king's valour has so burnt the gardens of the fame of his enemies, that the smoke issuing from the conflagration, ascending into the atmosphere, has to this day left its mark in the blue sky. The Śeshanâga, when he heard of the fame of this prince, was tempted to nod approval, but, fearing that the earth resting on his hoods might be thereby convulsed with pain, refrained from giving way to the generous impulse. Angry that his son should rival him in glory, the king deprived the ocean of his wealth of gravity. Are not sometimes fathers made to suffer for the faults of their sons? By the name of Chohân, this prince became the shoot of the family tree, served by the poets; famous in the three worlds; the bearer in abundance of human pearls. In this family rose many a monarch surrounded by a halo of glory, whose lives, beautified with the triple acquisition,[6] are able to destroy mountains of sins.

II. Vâsudeva.—"In process of time Dîkshita Vâsudeva was born, who conquered the world by his valour; who seemed the very incarnation of Vâsudeva come down to this earth for the destruction of the demon Śakâs. He whetted his sword, blunt with striking down the heads of his enemies, in the fire of his valour, and then cooled the steel in the water of the tears gushing from the eyes of the wives of his enemies. The goddess of victory, as if enamoured of this prince, shone in his hand in the battle-

[6] Acquisition of *artha* (wealth), *kama* (love), and *moksha* (salvation).

field in the disguise of his sword red with the blood of the necks of his enemies that he had severed. In the field of battle, while the martial bands were playing, and the gods in the heavens viewing the performance, the king caused the goddess of victory to dance in the guise of his quivering sword. Does not the sun, surpassed by this prince in brilliancy, drown himself in the deep, and—alas! for the pain of dying—come every day above the waters in his struggles?"

III. Naradeva.—"Vâsudeva begat Naradeva, fit to be praised by Brahmâ himself; the delight of the eyes of women — his body surpassing in beauty that of Cupid himself. When the king went out into the world, the other chiefs, to protect their possessions, did not take the sword out of its sheath, but only took wealth from their coffers. In the battlefield his arms, bearing the brilliant white sword, bore the beauties of the Eastern Mountain, destroying the freshness of the lotuses of the faces of his enemies. It is but natural that the fire of the king's valour should have burnt down the forests of iniquity, but it is strange that the same fire should have filled his enemies with cold shakings. Methinks the sun, with his progeny, in token of submission, had fixed his abode in the toe-nails of this prince."

IV. "Chandrarâja by his fame and the beauty of his countenance, achieving a double conquest over the moon, vindicated the appropriate significance of his name, which means 'Lord of the moon.' Strange was the power of the fire of his valour, for it burnt bright in the enemy in whom the stream of bravery flowed, while it was extinguished in that enemy who was destitute of this stream," &c.

The above paragraphs may suffice to show the style of fulsome eulogy used by the poet in disposing of those princes of whom he had no historical information to give. The same similes occur again and again, and often the language is stiff and artificial.

I subjoin a list of the Chohân princes up to Hammîra as

given by our author, and below that given by Tod in his *Râjasthân* :—

(1) Châhaman (Canto I sh. 14-25).

(2) Vâsudeva (*ib.* 26-30).

(3) Naradeva (*ib.* 31-36).

(4) Chandrarâja (*ib.* 37-40).

(5) Jayapâla Chakri (*ib.* 41-52).

(6) Jayarâja (*ib.* 53-57).

(7) Sâmanta Simha (*ib.* 58-62).

(8) Guyaka (*ib.* 63-68).

(9) Nandan (*ib.* 67-71).

(10) Vapra Râja (*ib.* 72-81).

(11) Hari Râja (*ib.* 82-87).

(12) Simha Râja (*ib.* 88-102)—(killed Hetim, the Muhammadan general, and captured four elephants in the battle).

(13) Bhîma (nephew of Simha, adopted by him) (Canto II. sh. 1-6)

(14) Vigraha Râja (killed Mûla Râja of Gujarât,[6] and conquered the country) (*ib.* 7-9).

(15) Gangadeva (*ib.* 10-15).

(16) Vallabha Râja (*ib.* 16-18).

(17) Râma (*ib.* 19-21).

(18) Châmuṇḍa Râja (killed Hejama'd-dîn) (*ib.* 22-24).

(19) Durlabha Râja (conquered Shahâbu'd-dîn) (*ib.* 26-28).

(20) Duśala (killed Karṇadeva[7]) (*ib.* 29-32).

(21) Viśvala (Visaldeva), killed Shahâbu'd-dîn (*ib.* 33-37).

(22) Pṛithvi Râja I. (*ib.* 38-40).

---

[6] According to the Gujarâti chroniclers, Mûla Râja reigned from 998-1053 A.V., *i. e.* 55 years. Soon after his succession to the throne he was assailed by two armies—that of the Sapâdalakshîya, Râja of Sakâmbharî (Sâmbhar), and that of Bârapa, the general of Tailapa of Kaliyâṇ: see *Ind. Ant.* vol. VI. p. 184. Sapâdalakshîya might be a *biruda* of Vigraha Râja. [Bhagavânlâl Indraji points out that Sapâdalaksa or Savâlakha is the name of the Sivâlik hills, and that the early râjas of Kamaun called themselves Sapâdalakshanṛipatis; and that the Sakâmbharî râjas may have originally come from that country.]

[7] Is this Karṇadeva the same with the Karṇadeva of Gujarât, the fifth in descent from Mûla Râja I.? His date, as given by Dr. Bühler, is 1063-1093 A.D. Duśala is sixth in descent from Vigraha, the enemy of Mûla Râja: see *Ind. Ant.* vol. VI. p. 186.

(23) Alhaṇa (*ib.* 41-44).

(24) Anala (dug a tank at Ajmer) (*ib.* 45-51).

(25) Jagadeva (*ib.* 52-55).

(26) Viśala (*ib.* 56-59).

(27) Jayapâla (*ib.* 60-62).

(28) Gaṅgapâla (*ib.* 63-66).

(29) Someśvara (married Karpurâ Devî, or, according to Tod, Rukâdevi, daughter of Anangapâla Tuṅar of Dehli) (*ib.* 67-74).

(30) Pṛithvi Râja II. (Canto II. sloka 75—Canto III. sloka 72)

(31) Hari Râja. (*ib.* 91) (Canto III. sloka 73—Canto IV. sloka 19).

(32) Govinda of Raṇathambhôr, father of—(Canto IV. sloka 20—31).

(33) Bâlhaṇa—had two sons—Prahlâda and Vâgbhaṭa (Canto IV. sloka 32—40).

(34) Prahlâda (son of Bâlhaṇa). (41—71)

(35) Vîranârâyaṇa (son of Prahlâda). (72—105)

(36) Vâgbhaṭa (son of Bâlhaṇa). (106—130)

(37) Jaitrasingh (son of Vâgbhaṭa). (131—142)

(38) Hammîra (son of Jaitrasingh) (Canto IV. 143—Canto XIII. sloka 225).

Genealogy of the Chohâns as given by Tod:—

Anhala or Agnipâla (the first Chohân; probable period 650 before Vikrama, when an invasion of the Turushkâs took place; established Mâkâvati Nagri (Garha Maṇḍla); conquered the Koṅkaṇa, Aser, Golkondâ.

Suvâcha.

Mallana.

Galan Sûr.

Ajipâla Chakravartti (universal potentate; founder of Ajmer—some authorities say in 202 of Vikrama; others of the Vîrataḥ Saṁvat; the latter is the most probable).[8]

Dola Râya (slain, and lost Ajmer, on the first irruption of the Muhammadans, S. 741, A.D. 685).

Manikya Râya (founded Sâmbhar; hence the title of Sâmbhari Râo

---

[8] Wilford inserts here Sâmanta Deva, Mahâdeva, Ajayasiṁha, Vîrasiṁha, Vindâsura, and Vairi Vihanta.

borne by the Chohân princes his issue: slain by the Mosque invaders under Abu'l Aâs).*

Harsharâja or Haribara Râi (defeated Naziru'd-dîn [qu. Subaktegin ?], thence styled 'Sultângrâha').

Bîr Billandeva, (Balianga Râi or Dharmagachha; slain defending Ajmer against Mahmud of Ghazni).

Bisaldeva (classically Viśaladêva); his period from various inscriptions, S. 1066 to S. 1130.

Sarangadêva, his son (died in nonage).

Âna Deva (constructed the Ânâ Sâgar at Ajmer, which still bears his name), his sons—

Jayapâla or Jayasinha (A.D. 977) father of—

Hursapâl (Hispâl of Ferishtah).

Ajaya Deva or Anandeva, son of Jayapâla (A.D. 1000); Bijyadeva and Udayadeva were his brothers.

Someśvara, son of Ajaya Deva, married Rukâbâi, the daughter of Anangapâla of Dehli. His brothers were Kanharâi and Jaitrasinha, Goelwâl Kanharâi's son Îśvaradâs turned Muhammadan.

Prithvi Râja (A.D. 1176), son of Someśvara, obtained Dehli; slain by Shahâbu'd-dîn, S. 1249, A.D. 1193.

Renasî (A.D. 1192), son of Prithvirâja, slain in the sack of Dehli.

Vijayarâja, son of Châhadadeva, the second son of Someśvara (adopted successor to Prithvirâja; his name is on the pillar at Dehli).

Lâkhansî, son of Vijayarâja, had twenty-one sons; seven of whom were legitimate, the others illegitimate, and founders of mixed tribes. From Lakhansî there were twenty-six generations to Nonad Sinha, the chief of Nîmrânâ (in Col. Tod's time), the nearest lineal descendant of Ajayapâla and Prithvirâja).

As observed before, up to the time of Prithvirâja, the last great Chohân, the poem is made up mostly of poetical bombast, in which, at intervals, a grain of historical matter may be

* Tod, *Raj.* vol. II. p. 444. Ten more names are given in *Bombay Government Selections*, vol. III. p. 193; and Prinsep's *Antiquities* by Thomas, vol. II. *Us. Tab.* p. 247.

found concealed under bushels of poetical chaff. It is therefore useless to give a further analysis of this part of the poem. I begin with Someśvara, the father of Pṛithvi Râja.

After the death of Gaṅgadeva, who was brave like Bhîshma of old, Someśvara became king. He was married to Karpurâ Dêvî, who gave birth to a son as the east gives birth to the cold-rayed beautiful disk of the moon. This son was named Pṛithvirâja by the king his father. Day by day the child throve, and grew up a strong and healthy boy. After he had acquired proficiency in letters and arms, Someśvara installed him on the *gadi*, and himself retiring into the woods died in the practice of the *yoga*. As the eastern mountain shines beautiful by the rays that it receives from the author of day, so did Pṛithvirâja shine in the royal insignia obtained from his father.

While Pṛithvirâja was ruling over his subjects with justice, and keeping his enemies in terror, Shahâbu'd-dîn was vigorously trying to subjugate the earth. The kings of the West, suffering greatly at his hands, chose Śri Chandrarâja, son of Govindarâja, as their spokesman, and in a body came to Pṛithvirâja. After the customary presents had been offered, the suppliant kings seated themselves in the presence of Pṛithvirâja, who, seeing the settled gloom of their countenances, asked the reason of their sorrow. Chandrarâja replied to him that a Muhammadan named Shahâbu'd dîn had arisen for the destruction of kings, and that he had pillaged and burnt most of their cities, defiled their women, and reduced them altogether to a miserable plight. "Sire," said he, "there is scarcely a mountain-pent valley in the country but is filled to suffocation with Râjputs who have fled thither for protection from his tyranny. A Râjput has but to appear before him in arms, when at once he is transferred to Yama's gloomy realm. Methinks Shahâbu'd-dîn is Paraśurâma come down to this earth again for the extirpation of the warrior caste. The people are so panic-stricken that they abstain

from rest, and, not knowing from what quarter he may appear, circumspectly raise their eyes in every direction. The noblest of the Râjput families have disappeared before him, and he has now established his capital at M u l t â n. The Râjas now come to seek the protection of your Majesty against this unrelenting enemy and his causeless persecution."

P ṛ i t h v i r â j a was filled with anger when he heard this account of the misdeeds of Shahâbu'd-dîn, his hand was raised to his moustache by the vehemence of his feelings, and he declared to the assembled princes that he would force this Shahâbu'd-dîn to beg their pardon on his knees with his hands and feet heavily manacled and fettered, else he were no true Chohân.

After some days, P ṛ i t h v i r â j a, with an efficient army, set out for M u l t â n, and after several marches entered into the enemy's country. Shahâbu'd-dîn, when he heard of the king's approach, also advanced to encounter him. In the battle which ensued, P ṛ i t h v i r â j a took Shahâbu'd-dîn captive, and was thus enabled to fulfil his vow: for he obliged the haughty Muhammadan on his knees to ask forgiveness of the princes whom he had despoiled. His vow now fulfilled, P ṛ i t h v i r â j a gave rich presents and gifts to the suppliant princes, and sent them to their respective homes. He also allowed S h a h â b u'd-d î n to go to M u l t â n, bestowing on him like gifts.

S h a h â b u'd-d î n, though thus well treated, felt bitterly mortified at the defeat he had sustained. Seven times after this did he advance on P ṛ i t h v i r â j a to avenge his defeat, each time with greater preparations than before, but each time was signally defeated by the Hindu monarch.

When S h a h â b u'd-d î n saw that he could not conquer P ṛ i t h v i r â j a either by the force of his arms or by the ingenuity of his stratagems and tactics, he communicated an account of his successive defeats to the king of the G h a ṭ a i k a[10]

[10] Might not this be a name for the modern Kumbheri?

country and solicited his aid. This he obtained in the form of many horses and men from the king's army. Thus reinforced, S h a h â b u'd-d î n rapidly advanced upon D e h l i, which he at once captured. The inhabitants were panic-stricken, and fled from the city in every direction. P ṛ i t h v i r â j a was greatly surprised at this, and said that this Shahâbu'd-dîn was acting like a naughty child, for he had already been defeated several times by him, and as often allowed to go unmolested to his capital. P ṛ i t h v i r â j a, elated with his former victories over the enemy, gathered the small force that was about him, and with this handful of men advanced to meet the invader.

Slightly attended as the king was, Shahâbu'd-dîn was greatly terrified at the news of the approach of the king, for he remembered too well the former defeats and humiliations sustained at his hands. In the night, therefore, he sent some of his confidential servants into the king's camp, and through them, with promises of large sums of money, he seduced from their allegiance the king's master of the horse and the royal musicians. He then sent a large number of his Muhammadans secretly to the enemy's camp, who entered it early in the morning, when the moon in the west had scarcely reached the horizon, and the sun was but beginning to illuminate the east.

All was now uproar and confusion in the king's camp. Some cried out, "Oh, brave comrades! up and to your arms! Haste, haste! the enemy has approached and taken us by surprise. Let us fight and return conquerors to our homes or to heaven!" While the king's followers were thus preparing to meet their assailants, the disloyal master of the king's horse, as advised by his seducers, saddled and brought forth as the king's charger that day a horse styled N â t y â r a m b h a ('leader of the dance'); and the musicians, who were waiting their opportunity, when the king had mounted, began to play upon their instruments tunes that were the king's favourites. At this the royal steed

began to dance proudly, keeping time with the musicians. The king was diverted with this performance for a time, and forgot the all important business of the moment.

The Muhammadans took advantage of the king's indolence and made a vigorous attack. The Râjputs, under the circumstances, could do little. Seeing this, Pṛithvirâja alighted from his horse and sat on the ground. With the sword in his hand he cut down many Muhammadans. Meanwhile, a Muhammadan taking the king unawares from behind, threw his bow round his neck and drew the king prostrate to the ground, while other Muhammadans bound him captive. From this time the royal captive refused all food and rest.

Pṛithvirâja, before he set out to encounter Shahâbu'd-dîn, had commanded Udayarâja to follow him to attack the enemy. Udayarâja[11] reached the battlefield just about the time when the Muhammadans had succeeded in taking Pṛithvirâja captive. But Shahâbu'd-dîn, fearing the consequences of further fighting with Udayarâja, retired into the city, taking with him the captive monarch.

When Udayarâja heard of the captivity of Pṛithvirâja, his heart throbbed heavily with pain. He wished himself in the place of Pṛithvirâja. He was unwilling to return back leaving the king to his fate. Such a course, he said, would be detrimental to his fair name, in his own country of Gauṛadeśa. He therefore laid siege to the city of the enemy (Yoginîpura or Dehli, which Shahâbu'd-dîn had taken possession of before this battle), and sat before the gates for a whole month, fighting day and night.

One day during the siege, one of Shahâbu'd-dîn's people went up to him and remarked that it would be becoming on his part for once to release Pṛithvirâja, who had several times taken

[11] This must be the famous Udayâditya Puwâr of Mâlwâ, mentioned by Chanda as the great friend and ally of Pṛithvirâja.

him captive and then dismissed him with honours. Shahâbu'd-dîn was not pleased with this noble speaker, to whom he replied sharply that councillors like him were the sure destroyers of kingdoms. The angry Shahâbu'd-dîn then ordered that P ṛ i t h v i r â j a should be taken into the fortress. When this order was given, all the brave people hung their necks with shame; and the righteous, unable to suppress the tears gathering in their eyes, lifted them towards heaven. P ṛ i t h v i r â j a a few days after this breathed his last and went to heaven.

When U d a y a r â j a learnt of the death of his friend, he thought that the best place of abode for him now was that only whither his late friend had sped. He therefore gathered together all his followers and led them into the thickest of the battle, and there fell with his whole army, securing for himself and them eternal happiness in heaven.

When H a r i r â j a learnt the sad news of the death of P ṛ i t h v i r â j a, his sorrow knew no bounds. With tears gushing from his eyes, he performed the funeral ceremonies for the deceased monarch and then ascended the throne. He had not ruled long when the king of G u j a r â t, in order to secure his favour, sent to him some dancing women from his country as presents.[12] These girls were exceedingly beautiful and highly accomplished, and they drew to themselves the king's heart so much that all his time was usually spent in their company, in listening to their music and seeing their dancing. At last matters came to such a pass that most of his revenues were squandered on musicians and dancers, and nothing was left with which to pay the salaries of the servants of the state, who naturally were disgusted with the king and his manners. His subjects also were dissatisfied.

---

[12] Gujarât in ancient times was famous for the number and beauty of its dancing girls. One of its kings was forced to give his daughter in marriage to an ancient Persian king, who took with him from the country 1200 dancing girls. The professional dancing girls of Persia are said have been the descendants of this stock! Vide *As. Res.* vol. IX., "Bickram and Sâlibâhan."

Apprised of these circumstances, Shahâbu'd-dîn thought this a favourable opportunity for destroying Harirâja and his power. He therefore marched his army into the country of Harirâja. Ever since the death of Pṛithvirâja, Harirâja had vowed not to see even the face of the hated Muslîm, and he passed his time, as described, in the company of women. He was therefore ill prepared to meet Shahâbu'd-dîn in the battle-field. As a last resource, Harirâja determined to perform the '*sak*.' He gathered together all the members of his family, and ascended the funeral pile along with them, and so went to the other world.

Harirâja had no son, and Shahâbu'd-dîn pressed his followers hard. In the utmost confusion and misery, therefore, they assembled in council to deliberate on the course they had best adopt. They were now, they said, without a leader, while their army was so disorganized that it could not look the enemy in the face. Shahâbu'd-dîn was a great warrior and they were weak. It was impossible that they should be able to protect themselves and their capital. They therefore resolved to abandon the country to its fate, and go and live under the protection of Govindarâja, the grandson of Pṛithvirâja, who, having been banished the kingdom by his father, had by his bravery acquired a new kingdom and established his capital at Raṇathaṁbhôr. They accordingly gathered in all the remnants of Harirâja's power and wealth and started for Raṇathaṁbhôr. Ajmer, vacated by Harirâja's party, was now pillaged and burnt by Shahâbu'd-dîn, who took possession of the city.

The followers of Harirâja were well received by Govindarâja, and appointed to suitable offices in the kingdom. Govindarâja was paralyzed at the sad news of the fall of Ajmêr, and the death of Harirâja, to whom he paid the last rites. For some years after this Govindarâja ruled well and justly. At last he died and went to heaven.

After Govindarája, Bálhaṇa succeeded to the throne. Bálhaṇa had two sons—Prahláda, the elder, and Vágbhaṭa, the younger. Being brought up and educated together, there was between them very great brotherly affection. When they came of age, their father, who had grown old and feeble, placed his elder son, Prahláda, upon the *gádi*, and appointed the younger, Vágbhaṭa, to the post of prime minister. The old king did not long survive this arrangement. Prahláda was a just king, and, as he ruled mildly, his subjects were contented.

One day, however, as fate would have it, he went out to the forest to hunt. The hunting party was a grand one. There were many dogs with them, and the party was dressed in blue clothes. Merrily they went that day over hill and dale, and the prey was unusually heavy. Many a mighty lion was made to bite the dust. While the party was thus engaged, the king saw a big lion lying at his ease in a patch of tall reed grass, and, being dexterous with his bow, aimed an arrow at the lion and killed him. The attendants of the king raised a shout of joy at this feat of royal archery, which had the effect of rousing from his slumbers another lion that was hard by, but of whose presence they were not aware. In an instant the brute rushed on the king with the swiftness of lightning, and seizing one of the king's arms in his mouth tore it from the body. This sad accident put a stop to the sport, and the party bore the wounded monarch home, where the effects of the poison of the animal's bite terminated his life.

The death-bed of the king was an affecting scene. He placed on the *gádi* his son Víranáráyaṇa, and called to his presence Vágbhaṭa, his brother and minister, and said to him that the three qualities of bravery, penetration, and circumspection were the main stays of a monarch; but that these were acquisitions to which people attained in their majority. Rarely were they

possessed by inexperienced youths. "My son," said he, "is yet a child, and he knows only how to sleep and rise again to play. Be thou, therefore, such a guide to him that he may not come to ruin."

Vîranârâyaṇa from his very childhood was a naughty and unmanageable boy; and Vâgbhaṭa, convinced of this, could not find it in his heart to hold out the language of decided hope to his dying and beloved brother. "My dear brother," said he, as the tears rushed down his cheeks, "you know that no one is able to avert what is to happen. As for myself, I will serve the prince as faithfully and as diligently as ever I have served you." Scarcely had Vâgbhaṭa finished his speech when the king breathed his last.

When Vîranârâyaṇa came of age, a marriage was arranged between him and the daughter of the Kachhavâha prince of Jayapur, and he set out for Amarapur (Amber), the capital of the Kachhavâha. On the way Vîranârâyaṇa and his party were pursued by Jelâlu'd-dîn, and had to turn back to Raṇathambhôr without being able to marry the Jayapurâni. Here a great battle ensued, but neither party obtained the advantage. Jelâlu'd-dîn saw that it would be difficult to conquer Vîranârâyaṇa in the field, and therefore determined to entrap him into his power by stratagem. For the present, therefore, he returned to his country; but after some days he sent a very flattering message to Vîranârâyaṇa through one of his most trusted servants. The messenger represented to Vîranârâyaṇa that he and Jelâlu'd-dîn were the sun and moon in the surrounding starry heaven of kings, and that his master, extremely pleased with the gallantry displayed by the prince in the late war, sought his friendship. He also represented how good it would be if they both lived in harmony and saw each other frequently; how strong they both would be by this alliance, which would be like the union of wind with fire, and which would

enable them to bear down all their many enemies. Jelâlu'd-dîn, said the envoy, now looked upon Vîranârâyaṇa as his brother, and called upon the Almighty to witness if there was aught of deceit in his heart. The envoy concluded by inviting the prince, in the name of his master, to be the guest of the latter in his capital. "Should your Majesty have any objection," added the wily man, "to accept of Jelâlu'd-dîn's hospitality, Jelâlu'd-dîn himself will come to Raṇathambhôr and pass a few days with you."

At this time there was pending some feud between Vîranârâyaṇa and Vigraha, king of Vakshasthalapura. Bent upon chastising Vigraha, Vîranârâyaṇa gave a willing ear to the ambassador, and resolved upon an alliance with Jelâlu'd-dîn. Vâgbhaṭa disapproved of this alliance with the wicked Muhammadans, sought an interview with Vîranârâyaṇa and spoke against it. "An enemy," said he, "is never changed to a friend, do what service you may to him; and if you have any wish to live and govern the kingdom, you must listen to the advice of your teachers and elders, and avoid having aught to do with Jelâlu'd-dîn and the Muslims."

Vîranârâyaṇa was incensed at his uncle's advice, and contemptuously asked him not to think of the cares of the state, as they were now ill-suited to his old and weak mind; that he himself was equal to the task of government, and henceforth would do and act as best pleased him.

Vâgbhaṭa, stung to the quick by this answer, left the palace and departed for Mâlwâ. Other courtiers, too, after Vâgbhaṭa had left, tried to dissuade the king from going to his enemy, but all failed. Vîranârâyaṇa at length went to Yoginîpura. The wily Muslim came out to receive him, and treated his guest apparently with the greatest respect. The prince was delighted with his reception, and became much at-

tached to Jelâlu'd-dîn. After a few days' hospitality, however, the prince was poisoned and died.

The joy of the Muhammadans at this event was excessive. They exclaimed that now the whole tree was prostrate at their feet, and they could help themselves to any part of it.

As the king was no more, and Vâgbhaṭa had left for Mâlwâ, Raṇathaṁbhôr was without defenders, and easily fell into the hands of the enemy. Once in possession of Raṇathaṁbhôr, Jelâlu'd-dîn sent a message to the king of Mâlwâ to say that Vâgbhaṭa should be put to death.

The king of Mâlwâ, it appears, lent a willing ear to this nefarious proposal, but Vâgbhaṭa discovered the secret. He murdered the king of Mâlwâ, and possessing himself of his throne, soon gathered round him many of the distressed Râjputs. Possessed thus at once of a country and an army, he made a league with the Kharpûrâs,[13] who were already in arms against the Muhammadans. Vâgbhaṭa conducted the combined army to Raṇathaṁbhôr and reduced its Muslîm garrison to such a plight that they vacated the fort. Thus Vâgbhaṭa and the Râjputs once more became masters of Raṇathaṁbhôr.

It was Vâgbhaṭa's policy to station large forces at different posts along the frontier and thus to keep off his enemies. He died after a happy reign of twelve years.

Vâgbhaṭa was succeeded by his son Jaitrasingh. His queen was named Hirâ Dêvî, who was very beautiful, and in every way qualified for her high position. In course of time, Hirâ Dêvî was found to be with child. Her cravings in this condition presaged the proclivities and greatness of the burden she bore. At times she was possessed with a desire to bathe herself in the blood of the Muslîms. Her husband satisfied her wishes, and at last, in an auspicious hour, she was delivered of a

[13] Ferishta says "Khakars," a Mongol tribe, who also seem to have invaded India at this time.

son. The four quarters of the earth assumed a beautiful appearance; balmy winds began to blow; the sky became clear; the sun shone graciously; the king testified his joy by showering gold on the Brâhmaṇs, and by making thankofferings. The astrologers predicted, from the very favourable conjunction of the stars that presided over the child's nativity, that the prince would make the whole earth wet with the blood of the enemies of his country, the Muhammadans. H a m m î r a (for that was the name bestowed on the child) throve and grew up a strong and handsome boy. He easily mastered the sciences, and soon grew an expert in the art of war. When he attained a proper age, his father had him married to seven beautiful wives.

J a i t r a s i n g h had two other sons also, S u r a t t r â ṇ a and V î r a m a, who were great warriors. Finding that his sons were now able to relieve him of the burden of government, J a i t r a s i n g h one day talked over the matter with H a m m î r a, and, after giving him excellent advice as to how he was to behave, he gave over the charge of the state to him, and himself went to live in the forest. This happened in Saṁvat 1330 (A.D. 1283).[14]

Being endowed with the six *guṇas* and the three *śaktis*, H a m m î r a now resolved to set out on a series of warlike expeditions. The first place which he visited was S a r a s a p û r a, the capital of Râja A r j u n a. Here a battle was fought, in which A r j u n a was defeated and reduced to submission. Next the prince marched on G a ḍ h a m a ṇ ḍ a l a, which saved itself by paying tribute. From G a ḍ h a m a ṇ ḍ a l a Hammîra advanced upon D h â r a. Here was reigning a Râja B h o j a, who, like his famous namesake, was the friend of poets. After defeating B h o j a, the army arrived at U j j a i n, where the elephants,

---

[14] The text runs as follows:—ततश्च संवत्त्रयवह्निवह्निभूहायने माघवलक्षपक्षे। पौष्ण्यां तिथौ हेलिदिने सपुष्ये ज्योतिर्विदादिष्टबले विलग्ने ॥

horses, and men bathed in the clear waters of the Kshiprâ. The prince also performed his ablutions in the river and paid his devotions at the shrine of Mahâkâla. In a grand procession he then passed through the principal streets of the old city. From Ujjain, Hammîra marched to Chitrakoṭa (Chitoḍ), and ravaging Medapâṭa (Mewâḍ), went on to Mount Âbû.

Though a follower of the *Vedas*, Hammîra here worshipped at the temple of Ṛishabha Dêva,—for the great do not make invidious distinctions. The king was also present at a recitation in honour of Vastupâl. He stayed for some days at the hermitage of Vasishṭha, and, bathing in the Mandâkinî, paid his devotions to Achalêśvara. Here he was much astonished at seeing the works which Arjuna had executed.

The king of Âbû was a famous warrior, but his prowess little availed him at this juncture, and he was obliged to submit to Hammîra.

Leaving Âbû, the king arrived at Varddhanapura, which city he plundered and despoiled. Changâ met with the same fate. Hence, by way of Ajmer, Hammîra went to Pushkara, where he paid his devotions to Âdivarâha (the primeval boar). From Pushkara the prince repaired to Śâkambharî. On the way the towns of Marhaṭâ,[15] Khaṇḍilla, Chamdâ, and Kâṅkrolî were plundered. Tribhuvanêndra came to see him at Kâṅkrolî, and presented to him many rich gifts.

After having accomplished these brilliant exploits, Hammîra returned to his capital. The advent of the king caused a great commotion there. All the great officers of state, headed by Dharmasingh, came out in procession to receive their victorious monarch. The streets were lined by loving subjects eager to get a glimpse of their king.

---

[15] There is no town of this name that Hammîra could have ravaged on his way to Śâkambharî. There is such a town as Meḍatâ, on the borders of Mewâḍ.

Some days after this, Hammîra inquired of his spiritual guide, Viśvarûpa, as to the efficacy of the merits arising from the performance of a sacrifice called the *Koṭi-yajña*, and being answered by the high priest that admittance into Svarga-loka was secured by the performance of the sacrifice, the king ordered that preparations should be made for the *Koṭiyajña*. Accordingly, learned Brâhmaṇs from all parts of the country were convened, and the sacrifice was completed according to the ordinances laid down for its performance in the holy *Śâstras*. The Brâhmaṇs were sumptuously feasted, and handsome *dakshiṇas* were given to them. To crown all, the king now entered on the *Munivrata*, which he was to observe for an entire month.

While these things were taking place at Raṇathaṁbhôr, many changes had occurred at Dehli, where 'Alâu'd-dîn was now reigning. Apprised of what was passing at Raṇathaṁbhôr, he commanded his younger brother Ulugh Khân[10] to take an army with him into the Chohân country and to lay it waste. "Jaitrasingh," he said, "paid us tribute; but this son of his not only does not pay the tribute, but takes every opportunity of showing the contempt in which he holds us. Here is an opportunity to annihilate his power." Thus commanded, Ulugh Khân invaded the Raṇathaṁbhôr country with an army of 80,000 horse. When this army reached the Varṇanâśâ river, it was found that the roads which led into the enemy's country were not practicable for cavalry. Ulugh Khân, therefore, encamped here for some days, burning and destroying the villages in the neighbourhood.

The king at Raṇathaṁbhôr, not having yet completed the *Munivrata*, was unable to take the field in person. He therefore despatched his generals, Bhîmasingh and Dharmasingh, to drive away the invaders. The king's army came

[10] Malik Mûizzu'd-dîn Ulugh Khân, called "Aluf Khan" by Briggs in his translation of Firishtah.

upon the invaders at a place on the Varṇanâśâ, and gained a decisive advantage over the enemy, great numbers of whom were killed. Contenting himself with the advantage thus gained, Bhîmasingh began to retrace his steps towards Raṇathambhôr, Ulugh Khân secretly following him with the main body of his army. Now it so happened that the soldiers of Bhîmasingh, who had obtained immense booty, were anxious to carry it home safely, and, in their anxiety to do this, they outstripped their chief, who had around him only a small band of his personal followers. When Bhîmasingh had thus gained the middle of the Hindavât pass, in the pride of victory he ordered the kettledrums and other musical instruments he had captured from the enemy to be vigorously sounded. This act had an unforeseen and disastrous consequence. Ulugh Khân had ordered his army to follow Bhîmasingh in small detachments, and had commanded them to fall on him wherever he should sound his martial instruments, which they were to understand as the signal of some great advantage gained over the enemy. When the detached parties, therefore, of the Muhammadans heard the sound of the *nagâras*, they poured into the pass from all sides, and Ulugh Khân also coming up began to fight with Bhîmasingh. The Hindu general for a time nobly sustained the unequal combat, but was at last wounded and killed. After gaining this signal advantage over the enemy, Ulugh Khân returned to Dehli.

Hammîra, after the completion of the sacrifice, learnt the details of the battle and of the death of his general Bhîmasingh. He upbraided Dharmasingh for deserting Bhîmasingh, and called him blind, as he could not see that Ulugh Khân was on the track of the army. He also called him impotent as he did not rush to the rescue of Bhîmasingh. Not content with thus upbraiding Dharmasingh, the king ordered the offending general to be blinded and castrated.

Dharmasingh was also superseded in the command of the army by Bhoja Deva, a natural brother of the Râja, and a sentence of banishment was passed upon him, but, at Bhoja's intercession, it was not carried out.

Dharmasingh, thus mutilated and disgraced, was bitterly mortified at the treatment he had received at the king's hands, and resolved to be avenged. In pursuance of his determination, he contracted an intimate friendship with one Râdhâ Dêvî, a courtesan, who was a great favourite at court. Râdhâ Dêvî kept her blind friend well acquainted every day as to what was passing at court. One day it so happened that Râdhâ Dêvî. returned home quite cross and dejected, and when her blind friend asked her the cause of her low spirits, she answered that the king had lost that day many horses of the *vedha* disease, and consequently paid little attention to her dancing and singing, and that this state of things, in all probability, was likely to continue long. The blind man bade her be of good cheer, as he would see ere long that all was right again. She was only to take the opportunity of insinuating to the king that Dharmasingh, if restored to his former post, would present the king with twice the number of horses that had lately died. Râdhâ Dêvî played her part well, and the king, yielding to avarice, restored Dharmasingh to his former post.

Dharmasingh thus restored, only thought of revenge. He pandered to the king's avarice, and by his oppression and exactions reduced the rayats to a miserable condition and made them detest their monarch. He spared no one from whom anything could be got—horses, money, anything worth having. The king, whose treasury he thus replenished, was much pleased with his blind minister, who, flushed with success, now called on Bhoja to render an account of his department. Bhoja knew the blind man grudged him his office, and going to the king he informed him of all Dharmasingh's schemes, and applied

to him for protection from the minister's tyranny. But Hammîra paid no attention to the representations of Bhoja, telling him that as Dharmasingh was entrusted with full powers, and could do whatever he thought proper, it was necessary others should obey his orders. Bhoja, when he saw that the king's mind was turned from him, submitted to his property being confiscated and brought into the king's coffers as ordered by Dharmasingh. As in duty bound, however, he still followed his chief wherever he went. One day the king went to pay his devotions at the temple of Vaijanâth, and seeing Bhoja in his train, scornfully remarked to a courtier, who stood by, that the earth was full of vile beings; but the vilest creature on earth was the crow, who, though deprived of his last feather by the angry owl, still clung to his habitation on the old tree. Bhoja understood the intent of the remark, and that it was levelled at him. Deeply mortified, he returned home and communicated his disgrace to his younger brother Pîtama. The two brothers now resolved to leave the country, and the next day Bhoja went to Hammîra and humbly prayed to be allowed leave to undertake a pilgrimage to Banâras. The king granted his request, adding that he might go to Banâras or further if he chose,—that there was no danger of the town being deserted on his account. To this insolent speech Bhoja made no reply. He bowed and withdrew, and soon after started for Banâras. The king was delighted at Bhoja Deva's departure, and he conferred the Kotwâlship vacated by him on Ratipâla.

When Bhoja reached Shirsa, he reflected on the sad turn his affairs had taken, and resolved that the wanton insults heaped upon him should not go unavenged. In this mind, with his brother Pîtama, he went to Yoginîpura, and there waited upon 'Alâ-u'd-dîn. The Muhammadan chief was much pleased with Bhoja's arrival at his court. He treated him with distinguished honour, and bestowed upon him the town and

territory of Jagarâ as a jahâgir. Henceforth Pîtama lived here, and the other members of Bhoja's family, while he himself stayed at court. 'Alâu'd-dîn's object was to learn Hammîra's affairs, and he therefore lavished presents and honours on Bhoja, who gradually became entirely devoted to the interests of his new master.

Convinced of Bhoja's devotion to his cause, 'Alâu'd-dîn one day asked him, in private, if there were any easy and practicable means of subduing Hammîra? Bhoja answered that it was no easy matter to conquer Hammîra, a king who was the terror of the kings of Kuntala, Madhyadeśa (Central India), Aṅgadeśa and the far Kâñchî—a king who was master of the six *guṇds* and the three *śaktis*, and who commanded a vast and powerful army—a king whom all other kings feared and obeyed, and who had a most valiant brother in Vîrama, the conqueror of many princes—a king who was served by the fearless Mongol chiefs Mahimâśâhi and others, who, after defeating his brother, had defied 'Alâu'd-dîn himself. Not only had Hammîra able generals, said Bhoja, but they were all attached to him. Seduction was impossible save in one quarter. One man only had his price in the court of Hammîra. What a blast of wind was to a lamp, what the cloud was to the lotuses, what night was to the sun, what the company of women was to an ascetic, what avarice was to all other qualities, that was this one man to Hammîra—the sure cause of disgrace and destruction. The present time, too, said Bhoja, was not ill suited for an expedition against Hammîra. There was a bumper harvest this year in the Chohân country and if 'Alâu'd-dîn could but snatch it from the peasantry before it could be stored away he would induce them, as they already suffered from the blind man's tyranny, to forsake the cause of Hammîra.

'Alâu'd-dîn liked Bhoja's idea, and forthwith commanded Ulugh Khân to invade Hammîra's country with an army of

100,000 horse. Ulugh Khân's army now poured over the land like an irresistible torrent,—the chiefs through whose territories it passed bending like reeds before it. The army thus reached Hindavât, when the news of its approach and intention was carried to Hammîra. Thereupon the Hindu king convened a council, and deliberated on the course they had best adopt. It was resolved that Vîrama and the rest of the eight great officers of state should go and do battle with the enemy. Accordingly, the king's generals divided the army into eight divisions, and fell on the Muhammadans from all the eight points of the compass at once. Vîrama came from the east, and Mahimâśâhi from the west. From the south advanced Jâjadêva, while Garbharûka advanced from the north. From the south-east came Ratipâla, while Tichar Mongol directed the attack from the north-west. Raṇamalla came from the north-east, while Vaichara chose the south west for his direction of attack. The Râjputs set to their work with vigour. Some of them filled the enemy's entrenchments with earth and rubbish, while others set on fire the wooden fortification raised by the Muhammadans. Others, again, cut the ropes of their tents. The Muhammadans stood to their arms and vauntingly said they would mow down the Râjputs like grass. Both sides fought with desperate courage; but the Muhammadans at last gave way before the repeated attacks of the Râjputs. Many of them, therefore, left the field and fled for their lives. After a time their example was followed by the whole of the Muhammadan army, which fled ignominiously from the battlefield, leaving the Râjputs complete masters of it.

When the battle was over, the modest Râjputs went over the field to gather their dead and wounded. In this search they obtained much booty and arms, elephants and horses. Some of the enemy's women also fell into their hands. Ratipâla forced them to sell buttermilk in every town they passed through.

Hammîra was exceedingly delighted at the signal victory over the enemy gained by his generals. He held a grand darbâr in honour of the event. In the darbâr the king invested Ratipâla with a golden chain—comparing him, in his speech, to the war elephant that had richly deserved the golden band. All the other nobles and soldiers were also rewarded according to their deserts, and graciously ordered back to their respective homes.

All but the Mongol chiefs left the presence. Hammîra observed this, and kindly asked them the reason of their lagging behind. They answered that they were loth to sheathe their swords and retire to their houses before they had chastised the ungrateful Bhoja, who was enjoying himself in his jahâgir at Jagarâ. On account of the relation in which he stood to the king, said they, they had up to this time allowed Bhoja to live; but he now no longer deserved this forbearance, as it was at his instigation that the enemy had invaded the Raṇathambhôr territory. They therefore asked permission of the king to march on Jagarâ and attack Bhoja. The king granted the request, and at once the Mongols left the palace for Jagarâ. They took the town by storm, and taking Pîtama captive, with many others, brought him back to Raṇathambhôr.

Ulugh Khân after his discomfiture hastily retired to Dehli and apprised his brother of what had happened. His brother taxed him with cowardice; but Ulugh Khân excused his flight by representing that it was the only course open to him, under the circumstances, which could enable him to have the pleasure of once more seeing his brother in this world, and have another opportunity of fighting with the Chohân. Scarcely had Ulugh Khân done with his excuses, when in came Bhoja, red with anger. He spread the cloth which he had worn as an upper garment on the ground, and began to roll upon it as one

possessed with an evil spirit, muttering incoherently all the while. 'Aláu'd-dín was not a little annoyed at this strange conduct, and inquired the reason of it. Bhoja replied that it would be difficult for him ever to forget the misfortune that had overtaken him that day; for Mahimáśáhi having paid a visit to Jagará, had carried it by assault and dragged his brother Pítama into captivity before Hammíra. Well might people now, said Bhoja, point the finger of scorn at him, and say, Here is the man who has lost his all in the hope of getting more. Helpless and forlorn, he could not now trust himself to lie on the earth, as it all belonged now to Hammíra; and he had therefore spread his garment, on which to roll in grief which had deprived him of the power of standing.

Already the fire of anger was kindled in the breast of 'Aláu'd-dín at the tale of the defeat his brother had sustained, and Bhoja's speech added fuel to the fire. Throwing to the ground, in the vehemence of his feelings, the turban he had on, he said Hammíra's folly was like that of one who thought he could tread upon the lion's mane with impunity, and vowed he would exterminate the whole race of the Chohâns. Then at once he despatched letters to the kings of various countries, calling upon them to join him in a war against Hammíra. The kings of Aṅga, Telaṅga, Magadha, Maisúr, Kaliṅga, Baṅga, Bhot, Medapât, Panchâl, Bângâl,[17] Thamim, Bhilla, Nepâl, Dâhal, and some Himâlayan chiefs, who also obeyed the summons, brought their respective quotas to swell the invading army. Amongst this miscellaneous host there were some who came on account of the love they bore to the goddess of war, while others were there who had been drawn into the ranks of the invaders by the love of plunder. Others, again, only came to be spectators of the desperate fighting that was expected to

[17] I spell these names as they are in the original.

take place. There was such a thronging of elephants, horses, chariots, and men that there was scarcely room for one to thrust a grain of *tila* amidst the crowd. With this mighty concourse, the two brothers, Nusrat Khân and Ulugh Khân, started for the Raṇathaṁbhôr country.

'Alâu'd-dîn with a small retinue stayed behind with the object of inspiring the Râjputs with a dread of the reserves that must have necessarily remained with him, their king.

The numbers in the army were so great that they drank up all the water of the rivers on the line of march. It was therefore found necessary not to halt the army longer than a few hours in any one place. By forced marches, the two generals soon reached the borders of the Raṇathaṁbhôr territory—an event which gave rise to conflicting sentiments in the minds of the invaders. Those that had taken no part in the late war said victory was now *certain*, as it was impossible the Râjputs should be able to withstand such troops as they were. The veterans of the last campaign, however, took a different view of the matter, and asked their more hopeful comrades to remember that they were about to encounter Hammîra's army, and that, therefore, they should reserve their vaunting until the end of the campaign.

When the pass was gained which was the scene of Ulugh Khân's discomfiture and disgrace, he advised his brother not to place too much confidence in their power alone, but, as the place was a difficult one, and Hammîra's army both strong and efficient, to try stratagem by sending some one on to the court of Hammîra, there to try to while away some days in negotiations about peace, while the army should safely cross the mountains and take up a strategical position. Nusrat Khân yielded to the superior experience of his brother, and Śri Molhaṇa Deva was sent to propose the terms on which the Muhammadans would conclude a peace with Hammîra. Pending negotiations,

Hammîra's people allowed the invading army to cross the dangerous pass unmolested. The Khân now posted his brother on one side of the road known as the Maṇḍi Road, and he himself occupied the fort of Śrî Maṇḍapa. The forces of the allied princes were stationed all round the tank of Jaitra Sâgara.

Neither party was sincere. The Muhammadans thought they had artfully secured an advantageous position from whence to commence their operations; whilst the Râjputs were of opinion that the enemy had so far advanced into the interior that he could not now possibly escape them.

The Khân's ambassador at Raṇathambhôr, admitted into the fort by the king's order, from what he saw there, was inspired with a dread of Hammîra's power. However, he attended the darbâr held to receive him, and, after the exchange of the usual courtesies, boldly delivered himself of the message with which he was charged. He said that he was deputed to the king's court as the envoy of Ulugh Khân and Nusrat Khân, the two brothers of the celebrated 'Alâu'd-dîn; that he had come there to impress on the king's mind, if possible, the futility of any resistance that he could offer to so mighty a conqueror as 'Alâu'd-dîn, and to advise him to conclude a peace with his chief. He offered to Hammîra, as the conditions of peace, the choice between paying down to his chief a contribution of one hundred thousand gold *mohors*, presenting him with four elephants and three hundred horses, and giving his daughter in marriage to 'Alâu'd-dîn; or the giving up to him the four insubordinate Moṅgol chiefs, who, having excited the displeasure of his master, were now living under the protection of the king. The envoy added that if the king desired the enjoyment of his power and kingdom in peace, he had the opportunity at hand of securing his object by the adoption of either of these conditions, which would equally secure to him the good graces and assistance

of 'Alâu'd-dîn, a monarch who had destroyed all his enemies, who possessed numerous strong forts and well-furnished arsenals and magazines, who had put to shame Mahâdeva himself by capturing numerous impregnable forts, like Dêvagaḍha, whereas the fame of the god rests on the successful capture of the fort of Tripura alone.

Hammîra, who had listened with impatience to the ambassador's speech, was incensed at the insulting message delivered to him, and said to Śrî Molhaṇa Deva that if he had not been there in the capacity of an accredited envoy, the tongue with which he uttered those vaunting insults should ere this have been cut out. Not only did Hammîra refuse to entertain either of the conditions submitted by the envoy, but on his part he proposed the acceptance by 'Alâu'd-dîn of as many sword-cuts as the number of the gold *mohors*, elephants, and horses he had the impudence to ask for, and told the envoy he would look upon the refusal of this martial offer by the Muhammadan chief as tantamount to his ('Alâu'd-din's) feasting on pork. Without any further ceremony, the envoy was driven from the presence.

The garrison of Raṇathaṁbhôr now prepared for resistance. Officers of approved ability and bravery were told off to defend various posts. Tents were pitched here and there on the ramparts to protect the defenders from the rays of the sun. Oil and resin were kept boiling in many places, ready to be poured on the bodies of any of the assailants to scald them if they dared come too near, and guns were mounted on suitable places. The Muhammadan army, too, at last appeared before Raṇathaṁbhôr. A desperate struggle was carried on for some days. Nusrat Khân was killed by a random shot in one of the engagements,[15] and, the monsoon having set in, Ulugh-Khân was obliged to stop all further operations. He retired to some distance from

[15] Elliot and Dowson's *History*, vol. III. p. 172.—Ed.

the fort, and sent a despatch to 'Alâ u'd-dîn, informing him of the critical situation he was in. He also sent him in a box Nusrat Khân's body for burial. Upon this intelligence reaching 'Alâ u'd-dîn, he started at once for Raṇa-thambhôr. Arrived there, he immediately marched his army to the gates of the fort and invested it.

Hammîra, to mark his contempt of these proceedings, had caused to be raised, on many places over the walls, flags of light wickerwork. This was as much as to say that 'Alâ u'd-dîn's advent before the fort was not felt to be a burden to, or an aggravation of, the sufferings of the Râjputs. The Muhammadan chief at once saw that he had to deal with men of no ordinary resolution and courage, and he sent a message to Hammîra saying he was greatly pleased with his bravery, and would be glad to grant any request such a gallant enemy might wish to make. Of course this was bidding in some way for peace. Hammîra, however, replied that as 'Alâu'd-dîn was pleased to grant anything he might set his heart upon, nothing would gratify him so much as fighting with him for two days, and this request he hoped would be complied with. The Muhammadan chief praised very much this demand, saying it did justice to his adversary's courage, and agreed to give him battle the next day. The contest that ensued was furious and desperate in the last degree. During these two days the Muhammadans lost no less than 85,000 men. A truce of some few days being now agreed upon by both the belligerents, fighting ceased for a time.

On one of these days the king had Râdhâ Dêvî dancing before him on the wall of the fort, while there was much company round him. This woman, at stated and regular intervals, well understood by those who understand music, purposely turned her back towards 'Alâu'd-dîn, who was sitting below in his tent not far from the fort, and who could well see what was passing on the fort wall. No wonder that he was incensed at this conduct, and

indignantly asked those who were about him if there was any among his numerous followers who could, from that distance, kill that woman with one arrow. One of the chiefs present answered that he knew one man only who could do this, and that man was Uddânasingh, whom the king had in captivity. The captive was at once released and brought before Alâu'd-dîn, who commanded him to show his skill in archery against the fair target. Uddâna-singh did as he was bid, and in an instant the fair form of the courtesan, being struck, fell down headlong from the fort wall.

This incident roused the ire of Mahimâśâhi, who requested, permission of the king to be allowed to do the same service to 'Alâu'd-dîn that he had done to poor Râdhâ Dêvî. The king replied that he well knew the extraordinary skill in archery possessed by his friend, but that he was loth 'Alâu'd-dîn should be so killed, as his death would deprive him of a valiant enemy with whom he could at pleasure hold passages of arms. Mahimâśâhi then dropped the arrow he had adjusted on his bowstring on Uddânasingh, and killed him. This feat of Mahimâśâhi so intimidated 'Alâu'd-dîn that he at once removed his camp from the eastern side of the lake to its western side, where there was greater protection from such attacks. When the camp was removed, the Râjputs were able to perceive that the enemy, by working underground, had prepared mines, and had attempted to throw over a part of the ditch a temporary bridge of wood and grass carefully covered over with earth. The Râjputs destroyed this bridge with their cannon, and, pouring burning oil into the mines, destroyed those that were working underground. In this manner all 'Alâu'd-dîn's efforts to take the fort were frustrated. At the same time he was greatly harassed by the rain, which now fell in torrents. He therefore sent a message to Hammîra, asking him kindly to send over to his camp Ratipâla, as he desired very much to speak with him, with a view

to an amicable settlement of the differences subsisting between them.

The king ordered Ratipâla to go and hear what 'Alâu'd-dîn had to say. Ranamalla was jealous of Ratipâla's influence, and did not at all like that he should have been chosen for this service.

'Alâu'd-dîn received Ratipâla with extraordinary marks of honour. Upon his entering the darbâr tent, the Muhammadan chief rose from his seat, and, embracing him, made him sit on his own *gâdi*, while he himself sat by his side. He caused valuable presents to be placed before Ratipâla, and also made promises of further rewards. Ratipâla was delighted with such kind treatment. The wily Muhammadan, observing it, ordered the rest of the company to leave them alone. When they had all left, he began to address Ratipâla. "I am," said he, "'Alâu'd-dîn, the king of the Muhammadans, and I have up to this time stormed and carried hundreds of fortresses. But it is impossible for me to carry Raṇathambhôr by force of arms. My object in investing this fort is simply to get the fame of its capture. I hope now (as you have condescended to see me) I shall gain my object, and I may trust you for a little help in the fulfilment of my desire. I do not wish for any more kingdoms and forts for myself. When I take this fort, what better can I do than bestow it on a friend like you? My only happiness will be the fame of its capture." With blandishments such as these, Ratipâla was won over, and he gave 'Alâu'd-dîn to understand so. Thereupon 'Alâu'd-dîn, to make his game doubly sure, took Ratipâla into his *harem*, and there left him to eat and drink in private with his youngest sister.[10] This done, Ratipâla left the Muhammadan camp and came back into the fort.

[10] At first sight this statement might seem to be a fancy of the author intended to blacken the character of the victor. But we read that such things were quite possible in the tribe to which the conqueror belonged. A slipper at

Ratipâla was thus gained over by 'Alâu'ddîn. Therefore, when he saw the king, he did not give him a true account of what he had seen in the Muhammadan camp, and of what 'Alâu'd-dîn had said to him. Instead of representing 'Alâu'd-dîn's power as fairly broken by the repeated and vigorous attacks of the Râjputs, and he himself as willing to retire upon a nominal surrender of the fort, he represented him as not only bent upon exacting the most humiliating marks of submission on the part of the king, but as having it in his power to make good his threats. 'Alâu'd-dîn confessed, said Ratipâla, that the Râjputs had succeeded in killing some of his soldiers; but that mattered little, for no one could look upon the centipede as lame for the loss of a foot or two. Under these circumstances he advised Hammîra to call upon Raṇamalla in person that night, and persuade him to do his best in repelling the assailants; for Raṇamalla, said the traitor Ratipâla, was an uncommon warrior, but that he did not, it appeared, use his utmost endeavours in chastising the enemy as he was offended with the king for something or other. The king's visit, alleged Ratipâla, would make matters all right again.

After this interview with the king, Ratipâla hastened to see Raṇamalla, and there, as if to oblige and save from utter destruction an old comrade and associate, informed him that, for some unknown reason, the king's mind was greatly prejudiced against him, and he advised him to go over to the enemy on the first alarm; for he said Hammîra had resolved to make him a prisoner that very night. He also told him the hour at which he might expect to be visited by the king for this purpose. Having done this, Ratipâla quietly waited to see the issue of the mischief he had so industriously sown.

---

the door of his wife's room is a sign well understood by a husband in this tribe, at sight of which he immediately takes care to retire from the house. See Tod, vol. I. p. 56.

Vîrama, the brother of Hammîra, was with him when Ratipâla paid him the visit, and he expressed his belief to his brother that Ratipâla had not spoken the truth, but had been seduced from his allegiance by the enemy. He said he could smell liquor when Ratipâla was speaking, and a drunken man was not to be believed. Pride of birth, generosity, discernment, shame, loyalty, love of truth and cleanliness, were qualities, said Vîrama, that were not to be expected to be the possessions of those that drink. In order to stop the further progress of sedition among his people, he advised his brother to put Ratipâla to death. But the king objected to this proposal, saying that his fort was strong enough to resist the enemy under any circumstances; and if by any unforeseen accident, it should fall into the hands of the enemy after he had killed Ratipâla, people would moralize on the event, and attribute their fall to their wickedness in putting to death an innocent man.

In the meantime, Ratipâla caused a rumour to be spread in the king's Ranawâs that 'Alâu'd-dîn only asked for the hand of the king's daughter, and that he was ready to conclude a peace if his desires in this respect were granted, as he wanted nothing else. Hereupon the king's wives induced his daughter *to go to her father* and express her willingness to bestow her hand on 'Alâu'd-dîn. The girl went where her father was sitting, and implored him to give her to the Muhammadan, to save himself and his kingdom. She said she was as a piece of worthless glass, whilst her father's life and kingdom were like the *chintâmaṇi*, or the wish-granting philosopher's stone; and she solicited him to cast her away to retain them.

The king's feelings quite overcame him as the innocent girl, with clasped hands, thus spoke to him. He told her she was a mere child, and was not to be blamed for what she had been taught to speak. But he knew not what punishment they deserved who had the imprudence to put such ideas into her innocent

head. It did not, said he, become a Râjput to mutilate females; else he should have cut out the tongues of those that uttered such blasphemy in his fair daughter's ears. "Child," said Hammîra, "you are yet too young to understand these matters, and there is not much use in my explaining them to you. But to give you away to the unclean Muhammadan, to enjoy life, is to me as loathsome as prolonging existence by living on my own flesh. Such a connection would bring disgrace on the fair name of our house, would destroy all hopes of salvation, and embitter our last days in this world. I will rather die ten thousand deaths than live a life of such infamy." He ceased, and ordered his daughter, kindly but firmly, to her chamber.

The unsuspecting king then prepared to go, in the dusk of the evening, to Raṇamalla's quarters, in order to remove his doubts, as advised by Ratipâla. The king was but slightly attended. When, however, he approached Raṇamalla's quarters, the latter remembered what Ratipâla had said to him, and, thinking his imprisonment was inevitable if he stopped there any longer, precipitately left the fort with his party and went over to 'Alâu'd-dîn. Seeing this, Ratipâla also did the same.

The king, thus deceived and bewildered, came back to the palace, and sending for the Koṭhâri (the officer in charge of the royal granaries) inquired of him as to the state of the stores, and how long they would hold out. The Koṭhâri, fearing the loss of his influence, if he were to tell the truth to the king at that time, falsely answered that the stores would suffice to hold out for a considerable time. But scarcely had this officer turned his back when it became generally known that there was no more corn in the state granaries. Upon the news reaching the king's ears, he ordered Vîrama to put the false Koṭhâri to death, and to throw all the wealth he possessed into the lake of Padma Sâgar.

Harassed with the numerous trials of that day, the king in

utter exhaustion threw himself on his bed. But his eyes were strangers to sleep that dreadful night. It was too much for him to bear the sight of those whom he had treated with more than a brother's affection, one by one, abjure themselves and leave him alone to his fate. When the morning came, he performed his devotions, and came and sat in the darbâr hall, sadly musing on the critical situation. He thought that, as his own Râjputs had left him, no faith could be placed in M a h i m a ś â h i, at once a Muhammadan and an alien. While in this mood, he sent for M a h i m a ś â h i, and said to him that, as a true Râjput, it was his duty to die in the defence of his kingdom; but he was of opinion it was improper that people who were not of his race should also lose their lives for him in this struggle, and therefore now it was his wish that M a h i m a ś â h i should name to him some place of safety where he could retire with his family, and thither he would see him escorted safely.

Struck by the king's generosity, M a h i m a ś â h i, without giving any reply, went back to his house, and there put to the sword all the inmates of his zanâna, and returning to H a m m î r a said that his wife and children were ready to start off, but that the former insisted on once more looking upon the face of the king, to whose favour and kindness the family had owed so long their protection and happiness. The king acceded to this request, and, accompanied by his brother V î r a m a, went to M a h i m a-ś â h i's house. But what was his sorrow and surprise when he saw the slaughter in the house! The king embraced M a h i m a-ś â h i and began to weep like a child. He blamed himself for having asked him to go away, and knew not how to repay such extraordinary devotion. Slowly, therefore, he came back to the palace, and, giving up everything for lost, told his people that they were free to act as they should think proper. As for himself, he was prepared to die charging the enemy. In preparation for this, the females of his family, headed by R a ṅ g a D ê v î, perished

on the funeral pile. When the king's daughter prepared to ascend the pile, her father was overcome with grief. He embraced her and refused to separate. She, however, extricated herself from the paternal embrace, and passed through the fiery ordeal. When there remained nothing but a heap of ashes, the sole remains of the fair and faithful Chohânîs, Hammîra performed the funeral ceremonies for the dead, and cooled their manes with a last ovation of the *tilânjali*. He then, with the remains of his faithful army, sallied out of the fort and fell upon the enemy. A deadly hand-to-hand struggle ensued. Vîrama fell first in the thickest of the battle; then Mahimâśâhi was shot through the heart. Jâja, Gaṅgâdhar Tâk, and Kshetrasingh Paramâra followed them. Lastly fell the mighty Hammîra, pierced with a hundred shafts. Disdaining to fall with anything like life into the enemy's hands, he severed, with one last effort, his head from his body with his own hands, and so terminated his existence. Thus fell Hammîra, the last of the Chohâns! This sad event happened in the 18th year of his reign, in the month of Śrâvaṇa.[20]

[20] The *Târîkh-i 'Alâî* of Amîr Khusrû gives the date as 3rd Zî-l Ka'da A.H. 70 (July 1301 A.D.); the siege began in Rajab, four months previously.—Elliot and Dowson's *History*, vol. III. pp. 75, 179, 540.

श्रीहम्मीरमहाकाव्यम्

प्रथमः सर्गः

सदाचिदानंदमहोदयैक-हेतुं परं ज्योतिरुपास्महे तत् ।
यस्मिन् शिवश्रीः सरसीव हंसी विशुद्धिकृद्वारिणि रंरमीति ।। १ ।।

तज्ज्ञानविज्ञानकृतावधानाः संतः परब्रह्ममयं यमाहुः ।
पद्माश्रयः कॢप्तभवावसानः स **नाभिभूर्व**स्त्वरतां शिवाय ।। २ ।।

यशोदयास्फीतशुभप्रवृत्तिर्गोपालमालार्चितपादपद्मः ।
श्रीवत्सलक्ष्मा **पुरुषोत्तमः श्री-पार्श्वः** श्रियं वस्तनुतादतन्वीं ।। ३ ।।

उच्चैर्वृषो दर्पकदर्पहारी शिवानुयातो विलसद्विभूतिः ।
शुभ्रस्थितिर्निर्दलितांधकारः **श्रीशंकरो वीरविभु**र्विभूत्यै ।। ४ ।।

सच्चक्रहृत्प्रीतिकरैः प्रभावि-प्रभाविशेषैः सुभगंभविष्णुः ।
सम्यक्प्रबोधप्रथनप्रभूष्णु **भास्वान्** सशांतिः शमयत्वघानि ।। ५ ।।

महेशचूडामणिचुंबिपादोऽभ्रांतस्थितिः स्फीतशुभप्रचारः ।
महामहाध्वस्ततमस्समूहः **समुद्रजन्मा शशभृ**च्छ्रिये स्तात् ।। ६ ।।

लसत्कविस्तोमकृतोरुभक्ति र्नालीकसंपत्सुभगंभविष्णुः ।
स्वदर्शनेन त्रिजगत्पुनाना **सरस्वती** नो नयतात्प्रसत्तिं ।। ७ ।।

माधांतृसीतापतिकंकमुख्याः क्षितौ क्षितींद्राः कतिनाम नासन् ।
तेषु स्तवार्हः परमेष सत्व-गुणेन **हम्मीर** महीभृदेकः ।। ८ ।।

सत्वैकवृत्तेः किल यस्य राज्य-श्रियो विलासा अपि जीवितं च ।
शकाय पुत्रीं शरणागतांश्चा प्रयच्छतः किं तृणमप्यभूवन् ।। ९ ।।

अतोस्य किंचिच्चरितं प्रवक्तु मिच्छामि राजन्यपुपूषयाहं ।
तदीयतत्तद्गुणगौरवेण विगाह्य नुन्नः किल कर्णजाहं ॥ १० ॥
क्वैतस्य राज्ञः सुमहच्चरित्रं क्वैषा पुनर्मे धिषणाऽणुरूपा ।
ततोतिमोहाद्भुजयैकयैव मुग्धस्तितीर्षामि महासमुद्रं ॥ ११ ॥
गुरुप्रसादाद्यदि वास्मि शक्त स्तदीयवृत्तस्तवनं विधातुं ।
सुधाकरोत्संगसरंगयोगान्मृगो न खे खेलति किं सखेलं ॥ १२ ॥
श्रीचाहमानान्वयमौलिमौलि र्बभूव **हम्मीरनराधिपस्तत्** ।
ऐतह्यतो वच्मि पुरा तदीया मुत्पत्तिमुत्पादितहर्षहेलां ॥ १३ ॥
यज्ञाय पुण्यं क्वचन प्रदेशं द्रष्टुं विधातु र्भ्रमतः किलादौ ।
प्रपेतिवत् पुष्करमाशुपाणि-पद्मात्पराभूतमिवास्य भासा ॥ १४ ॥
ततः शुभं स्थानमिदं विभाव्य प्रारब्धयज्ञो यमपास्तदैन्यः ।
विशंक्य भीतिं दनुजव्रजेभ्यः स्मेरस्य सस्मार सहस्ररश्मेः ॥ १५ ॥
अवातरन्मंडलतोथभासां पत्युः पुमानुद्यतमंडलाग्रः ।
तं चाभिषिच्याश्वदसीयरक्षा-विधौ व्यधादेष मखं सुखेन ॥ १६ ॥
पपात यत् पुष्करमत्रपाणेः ख्यातं ततः **पुष्करतीर्थमेतत्** ।
यच्चायमागादथ चाहमानः पुमानतो ऽख्यायि स **चाहमानः** ॥ १७ ॥
ततश्चतुर्वक्त्रभवात्प्रसादात् साम्राज्यमासाद्य स चाहमानः ।
चक्रेऽर्कवद्भूभृत आशुपादा-क्रांतान् गुरूनप्ययमस्य वप्ता ॥ १८ ॥
स्वदानजन्मोरुयशोर्जितश्री-र्विलोपि दानं समवेक्ष्य यस्य ।
बलिः स पातालबिलं सिषेवे त्रपातुराणामपरा गतिः का ॥ १९ ॥
त्वं पाप रे कामयसे मदीयां कीर्तिं शशी येन रुषेति रुद्धः ।
बिंबं रवेर्दिव्यमिव प्रदातुं प्रविश्य निर्गच्छति मासि मासि ॥ २० ॥
प्रतापवह्नि र्ज्वलितो यदीय स्तथा द्विषां कीर्तिवनान्यधाक्षीत् ।
तदुत्थधूमाश्रयतो जहाति वियद्यथा ऽद्यापि न कालिमानं ॥ २१ ॥
निशम्य सुप्रीतमना यदीयां कीर्तिं विचित्रोरुचरित्ररम्यां ।
महीतलध्वंसभिया शिरः स्व मकंपयंस्तापमवाप शेषः ॥ २२ ॥

जयश्रिया प्राप्तमहावियोगान्संमूर्छयन् वैरिगणान्निकामं ।
यो युध्यवाची पवनायितोपि चित्रं द्विजिव्हान्न सुखीचकार ।। २३ ।।
प्रस्पर्धते मद्यशसा ऽस्य सूनुः शशीत्यमर्षात् किल योऽम्बुराशेः ।
गांभीर्यलक्ष्मीं हरतिस्म किन्न सुतापराधे जनकस्य दंडः? ।। २४ ।।
तदा ऽन्वयया जायत चाहमान-वंश स्त्रिलोकीविहितप्रशंसः ।
शश्वत् सुपर्वावलिसेव्यमान उत्पत्तिहेतु र्नरमौक्तिकानां ।। २५ ।।
तस्मिन् स्फुरद्विक्रमचक्रवाला वंशे बभूवु र्बहवो नृपालाः ।
त्रिवर्गसंसर्गपवित्रचित्र-चरित्रवित्रासितपापभाराः ।। २६ ।।
पराक्रमाक्रांतजगत्क्रमेणा भवन्नृपो दीक्षितवासुदेवः ।
शाकासुरान् जेतु मिहावतीर्णः स्वयं धरायामिव वासुदेवः ।। २७ ।।
सपत्नसंघातशिरोधिसंधि-च्छेदादसिं कुंठतरं निजं यः ।
प्रतापवह्नावभिताप्य काम मपाययत्तद्रमणीदृगंबु ।। २८ ।।
छिन्नद्विषन्मंडलमौलिमूला-सृक्पूरदिग्धासिलताछलेन ।
रणाजिरे यस्य करे विरेजे व्यक्तानुरागेव भृशं जयश्रीः ।। २९ ।।
प्रवाद्यमाने रणवाद्यवृंदे संपश्यमानेषु दिवः सुरेषु ।
शौर्यश्रियं यो रणरंगभूमा वनर्तयद्वेल्लदसिच्छलेन ।। ३० ।।
भास्वान् जितो यन्महसा ददाति झंपां किमद्यापि न वारिराशौ ।
उन्मज्जति व्याकुलितो ऽन्वहं च सुदुस्त्यजं हा! हतजीवितव्यं ।। ३१ ।।
तदंगजन्मा ऽजनि नाभिजन्मा-ईणाचणः श्रीनरदेवभूपः ।
तनूदरीलोचनलोभनीय-तनुश्रिया तर्जितकामरूपः ।। ३२ ।।
अशात्रवं विश्वमिदं विधातुं क्रुद्धे परिभ्राम्यति यत्र भूपे ।
राज्यश्रियं पातुमरातयः स्व-कोशाद्वसून्याचकृषुर्न खड्गान् ।। ३३ ।।
संख्येषु पूर्वाचलचूडशोभां बाहुर्यदीयः कलयांबभूव ।
म्लानिं नयन्वैरिमुखांबुजानि रराज यस्मिन् नवचंद्रहासः ।। ३४ ।।
प्रतापवह्निर्ज्वलितो यदीयः स्थाने यदन्यायवनान्यधाक्षीत् ।
जगज्जनाश्चर्यकरं तदेतत् यद्वैरिणां कंपभरं ततान ।। ३५ ।।

नखावलीनां कपटेन पुत्र–पौत्रान्वितोप्येष पतिर्द्विजानां ।
जितोहमेतत् यशसेत्युपेत्य लग्नो यदीये पदपद्मयुग्मे ॥ ३६ ॥
श्रीचंद्रराजेन नयैकधाम्ना ततो धरित्री बिभरांबभूवे ।
वक्त्रेण कीर्त्या च निशाकरं द्वि र्जयन् स्वनामाऽत्तत यो यथार्थं ॥ ३७ ॥
यस्य प्रतापज्वलनस्य किंचि दपूर्वमेवाजनि वस्तुरूपं ।
जज्वाल शत्रौ सरसे प्रकामं यन्नीरसेऽस्मिन् प्रशशाम सद्यः ॥ ३८ ॥
चापस्य यः स्वस्य चकार जीवा–कृष्टिं रणे क्षेप्तुमनाः शरौघान् ।
जवेन शत्रून् यमराजवेश्मा ऽनैषीत्सदेतन्महदेव चित्रं ॥ ३९ ॥
यस्य क्षितीशस्य च यन्महासे रन्योन्यमासीत्सुमहान् विरोधः ।
एको विरागः समभूत्परेषां दारेषु चान्यो यदभूत्सरागः ॥ ४० ॥
तस्मादशोभिष्ट महिष्ठधामा महीमहेंद्रो जयपालनामा ।
यः सिद्धविद्यो जगति प्रसिद्धिं जगाम चक्रीतिजितारिचक्रः ॥ ४१ ॥
भिन्नद्विषत्कुंभिघटाकटाह–कुंभोच्छलच्छोणितशोणशोचिः ।
यस्याहवे खड्गलता प्रतापा–शुशुक्षणे रर्चिरिवोल्ललास ॥ ४२ ॥
अनेकधाष्टापदसारदान–दक्षो वशीभूततराक्षचारः ।
यो द्यूतकृद्वच्चतुरंगयुद्ध–क्रीडास्वजेयः समभूत्परेषां ॥ ४३ ॥
विदारितारातिकरींद्रकुंभ–विलग्नमुक्ताफलकैतवेन ।
करे यदीये करवालवल्ली जयश्रियो हारलतेव रेजे ॥ ४४ ॥
यत्कीर्त्तिपूरैरभितः परीते विश्वत्रये सूरिभिरित्यतर्कि ।
तप्तं प्रतापै र्ध्रुवमेतदीयै र्विलिप्तमेतन्नवचंदनेन ॥ ४५ ॥
यदीयकीर्त्त्यापहृतां समंतात् निजां श्रियं स्वर्गधुनी विभाव्य ।
पतत्प्रवाहध्वनिकैतवेन कामं किमद्यापि न फूत्करोति ॥ ४६ ॥
रणे कृणेहत्य निपीय रक्त–मधून्यरीणां वदनांबुजेषु ।
शिलीमुखा यस्य समंततोपि क्षीबा इव क्षोणितलं स्म यांति ॥ ४७ ॥
यस्य प्रसर्पद्द्विषमायुधस्य प्रत्यर्थिनां संगरसंगतानां ।
स्वेदः प्रकंपो बलहानिरुच्चै रभूद्धनूनामिव वल्लभस्य ॥ ४८ ॥

स्फुरद्धृतिः प्राप्तलसत्प्रतिष्ठो विशुद्धवर्णः स्पृहणीयवृत्तः ।
कीर्तिं स्मरन्सत्कविवत्परार्थ-हृतौ मतिं क्वापि न यश्चकार ॥ ४९ ॥
विरुद्धवासादिह मां न कोपि वेत्तीति बिभ्यत्किल यत्प्रतापात् ।
दारूणि वह्निः प्रविवेश नो चे त्तद्धर्षणात्तत्प्रभवः कुतः स्यात् ॥ ५० ॥
कामं यदोजः सृजि वेधसोपि स्वेदोदयः कोपि स आविरासीत् ।
प्रसर्पता येन नदीवदंबु-राशेरपि क्षारमकारि वारि ॥ ५१ ॥
तद्वास्तु तत्तद्धनवस्तुसार-प्राग्भारवीक्षास्तुतधातृसर्गं ।
स्वर्गश्रियां जित्वरकांतिकांत-मतिष्ठिपत् योऽजयमेरुदुर्गं ॥ ५२ ॥
अदीपि तस्माज्जयराजभूप स्त्रैलोक्यविख्यातयशःस्वरूपः ।
यत्कीर्तिचंद्रैर्मुखमंडलानि दिक्कामिनीनां सुरभीबभूवुः ॥ ५३ ॥
यशो विताने स्फुरिते यदीये व्यक्तो यदाऽलक्षि न शीतरश्मिः ।
तदादिशंके विधिना व्यधायि तदीयबिंबांतरयं कलंकः ॥ ५४ ॥
यस्मिन्महीं शासति राजमार्ग-प्रोल्लंघनं तुंगसुराऌयेषु ।
निस्त्रिंशताऽस्त्रेषु मदो द्विपेषु करग्रहोऽभात् करपीडनेषु ॥ ५५ ॥
जगत्प्रदीपे किमु यत्प्रतापे पतंगवद्धान्निपपात भास्वान् ।
पतंग इत्येतदमुष्य नामा ऽन्यथा कवींद्राः कथ मामनंति ॥ ५६ ॥
सत्यं किलैकोदरजोपि चैक-नक्षत्रजातोपि सदृग्भवेन्न ।
अप्येकतोसेः सममस्य जात मुष्णं यदोजः शिशिरं यशस्तु ॥ ५७ ॥
सामंतसिंहो नृपतिस्ततोऽभात् मत्तारिदंतावलवारसिंहः ।
यस्य प्रतापैर्जयतोरिचक्रं बभूव भूषैव कृपाणदंडः ॥ ५८ ॥
अहो अहोरात्रमहोदयश्री र्यशःशशी यस्य नवो बभासे ।
नान्यायसिंहीसुतलब्धभीति र्नोमित्रधाराधरलुब्धकांतिः ॥ ५९ ॥
महीभृतां मूर्धसु यत्प्रतापो भास्वान्नवो भात्किल यः प्रसर्पन् ।
ततापं शत्रून् विधृतातपत्रां स्त्यक्तातपत्रान्न पुनः कदाचित् ॥ ६० ॥
विस्पर्धिषू एष ममेंद्रहीनौ पातीति कोपादिव यस्य कीर्तिः ।
जटास्वटत् स्वस्तटिनी छलेना-रुरोह मौलिं हिमरश्मिमौलेः ॥ ६१ ॥

स्पर्धां विधित्सोः सह येन संख्ये स्वस्याविवेकत्वविलुप्तबुद्धेः ।
तृणानि दद्भिर्दधतः पशुत्वं मनागसि स्मारिगणा गदंति ॥ ६२ ॥
ततोभजद्राज्यरमामनंता–नंतापति गूयकनामधेयः ।
येनानिशं धर्मतरूर्धरित्र्या मुत्सर्गनीरैरभिषिच्यतेस्म ॥ ६३ ॥
उद्दामधाराजलवालिकं य–त्करांतराले करवालमेघं ।
अभ्युन्नतं वीक्ष्य विपक्षमान–हंसोद्रुतं मानसतोप्यनेशत् ॥ ६४ ॥
उच्चारयन्वैरिपशूंस्तृणानि निस्त्रिंशदंडं च करे दधानः ।
निरंतरं भूषितसर्वदेहः सत्यां वितेने निजगोपतां यः ॥ ६५ ॥
पलायितानां रिपुभूपतीनां पिबन् कणेहत्य यशःपयांसि ।
तत्स्त्रैणनिश्वाससमीरपुष्टो यस्यासिदंडो भुजगायतेस्म ॥ ६६ ॥
तन्नंदनश्चंदनवज्जनाना मानंदनो नंदननामधेयः ।
निहत्य शत्रून्समरे समग्रान् स्वसाच्चकारावनिमा समुद्रं ॥ ६७ ॥
आलोकमात्रेण शुभानि पुष्णं स्तत्वार्थदृष्ट्या च तमांस्यपास्यन् ।
प्रजा विवस्वानिव वृत्तरम्यः संवर्धयामास निरंतरं यः ॥ ६८ ॥
पुरः परेषां किल पक्षपातं विहाय के नाधिकमाहुरेनं ।
नाजौ यथादीदृशदेष पृष्ठं निजं तथा वक्त्रमहो परेपि ॥ ६९ ॥
पुरः परेषां किल पक्षपातं विहाय केनाधिकमाहुरेनं ।
यथा स्वकोशादयमाचकर्ष खङ्गं तथाजौ वसु वैरिणोपि ॥ ७० ॥
यस्य प्रतापो भुवि वाडवाधिक्षेपाद्यदहः कलयांबभूव ।
तत्संप्रमार्ष्टुं किमसौ प्रविष्टः पारेबुधेस्तीरतपोवनानि ॥ ७१ ॥
भयार्त्तवप्रायितबाहुदंडः सर्वास्त्रविद्योपनिषत्करंडः ।
लीलापराभूतसुपर्वराजः क्ष्माभृत्ततो राजत वप्रराजः ॥ ७२ ॥
ज्वलत्प्रतापज्वलनोपतप्ता प्रत्यर्थिभूभोगजुषां जयश्रीः ।
यदीयनिस्त्रिंशनिशातधारा–पाते व्यधान्मज्जनसज्जलीलां ॥ ७३ ॥
सरीसृपस्यास्य च खङ्गयष्टे राकारमात्रादपि साम्यमासीत् ।
दंष्ट्रा हरेत्प्राणगणान्यदाद्या परो द्विषां वीक्षितमात्र एव ॥ ७४ ॥

सर्वातिशायिद्युतिनी विधात्रा विधित्सितौजो यशसी यदीये ।
अवश्यमेतौ रचितौ प्रशस्या-भ्यासाय तिग्मद्युतिशीतरश्मी ॥ ७५ ॥
शंके प्रतिक्ष्मापतिकीर्तिलोप पापोपशांत्यै विदधेऽस्य कीर्तिः ।
स्नानं मुहुर्नाकनदीप्रवाहे शुभ्रत्वमासीत्कथमन्यथा स्यां ॥ ७६ ॥
अभ्यस्तदोषस्य बभूव तस्य दोषद्वयं कामवशित्वलोभौ ।
सेनां कुमारीं बुभुजे मृधे य ललौ तथैको विजयश्रियं च ॥ ७७ ॥
यत्कीर्तिगानं विनिशम्य शंके हरः प्रनृत्यन्प्रसरत्प्रमोदः ।
छुटज्जटानिर्यदमर्त्यसिंधु-पयःप्रवाहैरिव शुभ्र आसीत् ॥ ७८ ॥
खेलत्सु भूरिष्वपि याचकेषु दानैकलीलारसिकस्य यस्य ।
दा पृष्ठचारी किल यो नकारो यदि प्रियोसौ न परः कदाचित् ॥ ७९ ॥
अनल्पसंकल्पनकल्पवल्लीं विपक्षपक्षव्रजभेदभल्लीं ।
त्रैलोक्यलोकावलिवंद्यपादां सेवापरप्रत्तमहाप्रसादां ॥ ८० ॥
शाकंभरीस्थानकृताधिवासां शाकंभरीं नाम सुरीं प्रसाद्य ।
विश्वापतिर्विश्वहिताय शाकं-भर्यां स्मां यः प्रकटीचकार ॥ ८१ ॥
ततो धराभारधुरीचकार जितारिचक्रो **हरिराजभूपः** ।
शाकाधिराजस्य रणे निहत्य तन्मानवन्मुग्धपुरं ललौ यः ॥ ८२ ॥
रणाजिरे वैरभृतां भटाना मेकोपि यो ऽनेकतया चकासे ।
प्रपश्यतां निर्मलनीरपूर्ण-पात्रेषु तारापतिवज्जनानां ॥ ८३ ॥
भ्रांत्वाप्यदभ्रेषु धराधरेषु कुत्राप्यनासादितयोग्ययोगाः ।
पौरा इवौदार्यमुखा गुणाःस्म दिवानिशं यस्य पुरे वसंति ॥ ८४ ॥
अनेन पेठे पठताक्षराणि किं नो वृथा बोध्यथवा निदानं ।
निषेधतो स्मान्विशतो निषेद्धु मेवेति यस्मिन्कविवाग्वितर्कः ॥ ८५ ॥
अस्याऽवनीमघवतोऽसिलतांबुराशे-
रश्लाघता सुमहतीति किमद्भुतं नः ।
अस्याद्भुताद्भुतमिदं तु सनीरतायां
सत्यामपि स्फुरति यज्जडता स्म नैव ॥ ८६ ॥

[दंतपृष्ठफणचक्रसहस्रैः] क्रोडकूर्मभुजगाधिपा दधुः ।
क्ष्मां सुखेन भुजयैकया दधत्तामसा वतत कं न विस्मयं ॥ ८७ ॥
उद्यच्छौर्यविनिर्जितोर्जितरिपुस्तंबेरमौघोनघ-
श्रीसंचालितचारुचामरयुगव्याजोल्लसत्केसरः ।
आत्मीयासनमाश्रितो वनजुषा मीशस्वभावं दधत्
जज्ञे सिंह इवोन्नतक्रमगतिः श्रीसिंहराज स्ततः ॥ ८८ ॥
एतेनोत्त्रासितानां प्रतिधरणिभुजामुल्लसद्दुर्यशस्सु
स्फूर्जत्पर्जन्यमालाललितमुपगतेष्वाजिभूमौ समंतात् ॥
किन्न स्थाने तदेतत्प्रवसितमचिरान्मानहंसैर्यदेषा
मस्त्रैर्यद्वा प्रवृत्तं विरहविधुरिमालिंगनात्तद्वधूनां ॥ ८९ ॥
क्षारोप्यंबुनिधिः शितिद्युतिरपि प्रासूत यस्मात्कथं
शुभ्रांशुश्च सुधामयश्च सविधुस्तुल्योहि पुत्रः पितुः ।
आसीदुत्तरमस्य नो ध्य नृपते र्यस्य प्रसर्पद्यशः
पीयूषैः परिपुष्ट एष उदधिस्तादृग्भवं स्सज्जनौ ॥ ९० ॥
लक्ष्मीमेषपराश्रिता मपिबला दाक्रष्यभोगास्पदं
प्रीत्या स्वस्य तनोति मां च जननादप्येकपत्नीव्रतां ।
स्वस्माद्दूरयति स्तुतां कविजनै र्न श्रोतुमुत्कंठते
क्रुद्धेतीव विपक्षभूमिमभजत्कीर्ति र्यदीयोच्चकैः ॥ ९१ ॥
बाणे महीमघवतोस्य तथा कृपाणे
पाणौ स्थितेप्युभयमद्भुतमेतदासीत् ।
एको दधाव समरे परलक्ष्यहेतो
रन्यः स्वकोशमपि दूरमुदोज्झदेव ॥ ९२ ॥
अगाधं पाथोधिं गुरुगरिमसारं सुरगिरिं
पृथक्कृत्वा वेधा न खलु कृतकृत्यो मम मते ।
द्वयं निर्मायास्मिन् पुनरपि किलैकत्र भगवान्
तथा प्रीतः सृष्टिं व्यधित न यथा तत्प्रणयने ॥ ९३ ॥

यत्सौंदर्यवशीकृतेव विजयश्रीकन्यका संगरे
सर्वानप्यपहाय राजतनुजान् दौर्भाग्यदग्धानिव ।
उद्वोढुं यमुपागता करतलं स्पृष्ट्वापि सद्यो महः
सूनुं कीर्तिसुतामसूत तदिदं लोके महत्कौतुकं ॥ ९४ ॥
कर्णाटश्चटुपाटवप्रकटनो लाटः कपाटप्रद-
श्चोलस्त्रासविलोलहृत् परिगलद्वीजर्जरो गुर्जरः ।
अंगः संगररंगभंगुरमतिः संपद्यते स्म क्षणात्
दिक्कुक्षिंभरि यत्प्रयाणपटहध्वाने समुत्सर्पति ॥ ९५ ॥
"गांभीर्येण विनिर्जितोहममुने" त्वंभोनिधे त्वं वृथा
खेदं मास्म कृथा जनः किल जनं दृष्ट्वा समाश्वासयेत् ।
सत्त्वाधारतया तथोन्नततया पश्यैष देवाऽचलो
जिग्ये ऽनेन तथा यथा नयनयो हित्वा गतो गोचरं ॥ ९६ ॥
यावत्कर्तुं मयं ववांछ विलसत्कोदंड माजौ करे
तावद्वैरिनृपः पुरेव विलसत्कोदंडमाधात्पुरः ।
एतस्मात्कथमन्यथा प्रकुपितात्साक्षात्कृतांतादिव
प्राणत्राणविधिर्दिगंतबलिभूः स्वर्गं गतानामपि ॥ ९७ ॥
निर्विण्णोयमरीन्विहत्य गणशोप्याजावुवाह क्षमां
इत्याकर्ण्य निधत्त दर्पिततमान् रे भूभुजो मा भुजान् ।
दुर्लक्ष्यं किमु वेधसापि चरितं जानीथ नास्याखिलं
बाह्यामेव वहत्यसौ सुमहतीमेनां न चांतर्गतां ॥ ९८ ॥
पंचाप्यस्य करेण दानविधिना कल्पद्रुमा निर्जिता
एकैका कलिका बलिव्यतिकराद्धस्तांगुलीं स्वामिव ।
आसन्नांगुलिकाः स चाभिरभवत्पंचांगुलिः पप्रथे
लोकेपि व्यवहार एष न भवेत्प्राग्भिः किमंगीकृतं ॥ ९९ ॥
उज्झत्येष विपक्षवृत्तिमपि नो खड्गं करात्कर्हिचित्
नांगुल्यापि यदि स्पृशेद्गुणवतोप्यस्मान्सपक्षानपि ।

बिभ्राणा इषवो विशन्क्षितितलं दूरे यदीया रणे ॥ १०० ॥
हाहा केयमनौचिती जलनिधेरद्यापि द्रुष्यन्नसौ
यं दृष्ट्वा जितमप्यमुष्य यशसा चंद्रं मुहुः स्वांगजं ।
प्राप्यैतन्महसा तथैव वडवावह्निं च शुष्यन्नहो
सर्वः कोपि परस्य पश्यति जनो दोषं न च स्वस्य तं ॥ १०१ ॥
उत्सर्पद्दुरुदर्पदर्पितभुजादंडारिदंतावल-
व्रातावग्रहनिग्रहाग्रहमहानागेंद्रसांद्रप्रभः ।
हत्वा यो युधि **हेतिमं** शकपतिं निर्व्याजवीरव्रतो
मत्तेभाँश्चतुरोऽग्रहीद्दलकरान्मूर्तानुपायानिव ॥ १०२ ॥
इति श्री**जयसिंह**सूरिशिष्यमहाकविश्री**नयचंद्र**सूरिविरचिते
श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके तदीयपूर्वजवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः सर्गः

अथो अभावात्तनुजस्य **भीमं** भ्रात्रेयमात्मीयपदे निवेश्य ।
कृतारिषड्वर्गजयः स **सिंह–राजो** हरेर्धाम जगाम नाम ॥ १ ॥
तद्राज्यमासाद्य स **भीमदेवः** सद्यस्तथा विक्रममाततान ।
न वास्तवी कापि यथा धरायां बभूवुषी शत्रुरिति प्रवृत्तिः ॥ २ ॥
कौक्षेकाग्रक्षतकुंभिकुंभो—च्छलद्गलन्मौक्तिककैतवेन ।
अपातयद्यो रिपुशौर्यवल्ले र्यशःप्रसूनानि चिरार्जितानि ॥ ३ ॥
स्वप्नेपि यद्दर्शनतो भयार्त्ता निद्रां प्रियामप्यजहुर्विपक्षाः ।
क्रियेत किं शर्करया तया वा या भक्ष्यमाणाऽश्रु दतो भनक्ति ॥ ४ ॥
श्रेयस्तरं हंत गुणाऽगुणानां परीक्षणं यद्यपि नो तथापि ।
चकार यः प्रार्थिषु नेयतापि गर्वोद्धुराः संतु सुरद्रुमाद्याः ॥ ५ ॥
अथोद्दिदीपेऽनयनिग्रहाय बद्धाग्रहो **विग्रहराजभूपः** ।
द्विधापि यो विग्रहमाजिभूमा वभंजयद्वैरिमहीपतीनां ॥ ६ ॥

संकोचयन्वैरिमुखांबुजानि प्रवर्द्धयन् कौमुदमासमुद्रं ।
संपीडयन् दुर्नयसैंहिकेयं नवो विवस्वान् भुवि यत्प्रतापः ॥ ७ ॥
पुरा निजैः प्रौढतरैः प्रतापैः रतापयद्यः कुपितो धरित्रीं ।
ततो दयार्द्रीकृतचित्तवृत्ति र्यशःसुधाभिर्नितरामसिंचत् ॥ ८ ॥
अप्युग्रवीरव्रतवीरवीर—संसेव्यमानक्रमपद्मयुग्मं ।
श्रीमूलराजं समरे निहत्य यो गुर्जरं जर्जरतामनैषीत् ॥ ९ ॥
कृतारिषड्वर्गजयो नयज्ञः **श्रीमुंददेवोथ** बभौ नृदेवः ।
कवींद्रबद्धापि यदीयकीर्त्ति र्जगत्समस्तं भ्रमतिस्म चित्रं ॥ १० ॥
चकार निर्विघ्नविधित्सितस्य यदोजसो द्रव्यलवेन वेधाः ।
गौरीपतेर्यं तिलकं खमूर्त्ते श्चकास्ति सोद्यापि सहस्ररश्मिः ॥ ११ ॥
महीमृगांकोहमिति प्रजानां न्यधत्त यो नैव करान् कठोरान् ।
युक्तं स ईदृग् चकोरहर्ष—दायी परं चित्रमिदं न कस्य ॥ १२ ॥
कल्पांतकालज्वलनोपमाने यस्य प्रतापे ज्वलितेभितोपि ।
यन्नीतिवल्ली क्वच नापि नागा न्म्लानिं तदेतद्गुरुविस्मयाय ॥ १३ ॥
त्रस्तः समंतादपि यत्प्रतापात् द्विषोभिगच्छन् शरणं जलस्य ।
अकृत्यमप्याद्रियतौर्ववन्हि रहो दुरंता बत जीविताशा ॥ १४ ॥
प्रत्यर्थिनां वेश्मसु यत्प्रताप—ज्वालावलीढेषु समंततो यत् ।
उज्जंगमामास तृणोच्चयस्त द्युक्तं जनेप्यस्य तथैव सिद्धेः ॥ १५ ॥
भूवल्लभो **वल्लभराजनामा** ततोभवद्वासवदनर्घधामा ।
लीलावतीलोचनलोभनीय—लावण्यलीलाद्भुतरूपसंपत् ॥ १६ ॥
हित्वा वपुर्मानुषमाजिभूमौ धृतत्वरा देवभुवं व्रजंतः ।
प्रत्यर्थिभूपाः स्मृतयत्प्रतापा श्चकंपिरे वीक्ष्य सहस्ररश्मिं ॥ १७ ॥
स्वर्गश्रियां वैभवजित्वरीणां श्रियामपारत्वमवेक्ष्य यस्य ।
तत्स्पर्धयेवाऽशु यशांस्यपारी—भूय व्यजृंभंत जगत्यशंकं ॥ १८ ॥
विश्वंभराभारधुरीणबाहु **रामस्ततो** ऽजायत बाहुजेशः ।
विमर्दितोद्यत्खरदूषणेन येन त्रिलोकी वशमाशु निन्ये ॥ १९ ॥

जयश्रियं स्वामिशयांबुजेन संयोजयन् शत्रुतमांस्यपास्यन् ।
ज्वलत्प्रतापावलिदीप्तकांती रणे कृपाणो रवयद्यदीयः ॥ २० ॥
छिंदन् शिरांसि प्रतिपक्षभूमी—भृतामसिर्यस्य विशुद्धधारः ।
पस्पर्श रक्तं न यतो विशुद्धाः परस्य केनापि न संसृजंति ॥
ततो महीक्षित्तमतां दधार **चामुंडराज**स्तरसा प्रचंडः ।
यत्पाणिपद्मे करवालवल्ली जयश्रियो वेणिरिव व्यराजत् ॥ २२ ॥
यस्य प्रतापः प्रसृतः पृथिव्यां बिभेद शंके दृषदोपि नूनं ।
अद्यापि नोचेत्स्फटिकोपलेभ्यो हिरण्यरेताः प्रकटः कुतोस्तु ॥ २३ ॥
कृतांतकांताकुचकुंभपत्र—लतापिधाने विधृतावधानं ।
यः संगरे **हेजमदीन**संज्ञं शकाधिराजं तरसा व्यधत्त ॥ २४ ॥
नृपोथ दध्रे वसुधां सुधांशु—भाजिद्यशा **दुर्लभराज**संज्ञः ।
भ्रुवैव संगात्समरांगणे यः प्रापीपठद्वैरिगणान्निकामं ॥ २५ ॥
जितं स्वमालोक्य यदीयकीर्त्या शंके त्रिनेत्रो महिलत्वमाप ।
महेश्वरस्यापि कुतोन्यथास्य कौपीनवासो वसनेनुरागः ॥ २६ ॥
यत्खड्गधाराभिररिव्रजानां प्रतापवह्निः शमितः समंतात् ।
तदंगनाबाष्पभरैरथास्य चित्रं न कुत्रापि निरस्यते स्म ॥ २७ ॥
सहाबदीनं समरे विजित्य जग्राह यो बाहुबलेन मानी ।
असंख्यसंख्यार्जितशारदीन—शशिप्रभाभेतृ तदीयकीर्तिं ॥ २८ ॥
ततो भवद्दुःशलदेवनामा भूमानरिव्रातविजितृधामा ।
यन्मानसं प्राप्य न धर्महंसः कांस्कान् विलासान् कलयांचकार २९ ॥
पलायमाना दरतो द्विषंतो तुंबारवान् यान् समरेष्वकार्षुः ।
जयश्रियः पाणिमहाय यस्य त एव वेदध्वनयो बभूवुः ॥ ३० ॥
नाकेशनारीजनगीयमान—गीतामृतास्वादवितीर्णकर्णं ।
श्रीकर्णदेवं समरे विधाय तद्राज्यलक्ष्मीं परिणीतवान् यः ॥ ३१ ॥
हस्ते लगित्वास्य जगत्समक्षं कंठे लुठंत्याः प्रतिभूपतीनां ।
यत्खड्गवल्लेरसतीव्रतायाः किमौचितीं नांचति कालिका स्म ॥ ३२ ॥

महीं महीं भूषयतिस्म तस्मात् श्रीविग्रहो विश्वविलासिकीर्तिः ।
समूलमुन्मूल्य कुलं रिपूणा मेकाधिपत्यं भुवि यश्चकार ॥ ३३ ॥
प्रसह्यराऽनीतिलतावितान-कुठारकल्पेपि यदीयराज्ये ।
ललास लोके यदनीतितैव तत्कस्य नो विस्मयमाततान ॥ ३४ ॥
यस्यारिनारीगिरिगह्वरेषु सुहृन्मृगाक्षीरतिमंदिरेषु ।
स्थिता सुखं भूषणभूषितांगी विवेद नैवोदितमस्तमर्कं ॥ ३५ ॥
हताऽहितानां सकलेवराणां स्पर्शोल्लसन्मुप्तिभराप्तदोषे ।
तल्लोलदृग्लोचनवारिपूरैः क्षोणीतलेऽबूक्षणमक्षिपद्यः ॥ ३६ ॥
अहीनधामानमदीनसेनं सहाबदीनं समरे निहत्य ।
अमूमुचन्म्लेच्छकुलैर्द्विधापि यो मालवस्यापि विभुर्विभुत्वं ॥ ३७ ॥
ततो भुवं भूषयतिस्म पृथ्वी—राजः स्वकीयैर्विशदैर्यशोभिः ।
प्रकंपमाने युधि यत्कृपाणे चित्रं निपेतुर्द्विषतां वतंसाः ॥ ३८ ॥
मूर्ध्न्युह्यमाना सततं जनानां मनोरथानाशु समर्थयंती ।
आज्ञा यदीया हरपादपद्म-सेवेव कल्याणकरी बभूव ॥ ३९ ॥
गंधर्ववृंदैर्दिवि गीयमानां सौभाग्यभंगीं विनिशम्य यस्य ॥
सा का सुरी स्वस्य न या ववांछ तत्संगमावाप्तिकरं नरत्वं ॥ ४० ॥
ततो बभावाल्हणदेवसंज्ञो भूभृद्वटं मन्यशिरोवतंसः ॥
वने द्विषंतः स्मृतयद्गजेंद्रा श्चकंपिरे वीक्ष्य महीभृतोपि ॥ ४१ ॥
देहीति जल्पन्नपि याचकेन दानप्रियो यो न जजल्प नेति ॥
दावन्नकिं दानपदेस्ति नोपि बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ४२ ॥
छिन्नद्विषच्छोणितशोणशोची रणेषु यस्यासिलता चकासे ।
या स्पर्द्धिनीं वाचमुवाच तेन कृष्टेव जिह्वा युधि सैव तेषां ॥ ४३ ॥
यद्रूपगानं भुवि गीयमानं निपीय कर्णांजलिभिर्निकामं ।
स्वप्नप्रसंगाप्ततदीयसंगा बभूव का नो धृतकामरंगा ॥ ४४ ॥
आनल्लदेवो भटमौलिमौलिरथोपयेमे नृपतित्वलक्ष्मीं ।
यः संगरे दारितवैरिवार-पाणिंधमं स्वर्गपथं चकार ॥ ४५ ॥

जैगीयमानं निजकामिनीभि राकर्ण्य यं शेष इति प्रदध्यौ ।
कोप्यस्ति धत्ते वसुधां क्षणं यां गत्वा यथैनं प्रविलोकयामि ॥ ४६ ॥
स्वकालिमानं वितरन्नरीणां तेषां च जीवं च यशांसि गृह्णन् ।
रणे यदीयः करवालदंडो वणिक्कलाकौशलकेलिरासीत् ॥ ४७ ॥
गिरीशकैलाससुधासुधांशु–श्रियं समाकृष्य यशः किमस्य ।
वेधा व्यधत्तास्य पुरो यदेते निःश्रीकतामाकलयांबभूवुः ॥ ४८ ॥
प्रोदंच्यपाणिं कनकाद्रिदंभा दिदं जगादेव वसुंधरेयं ।
दाता विवेकी विनयी नयी वा विहाय नैनं सुषुवे मयान्यः ॥ ४९ ॥
त्रसेन पत्न्यार्धपथे विमुक्ता स्थितापि यद्वैरिवधूः स्वदेशे ।
शीतद्युतेस्तीव्रतया नवं स्वं द्वीपांतरं प्राप्तममंस्त किंचित् ॥ ५० ॥
पर्यंतशैलप्रतिबिंबदंभात् क्रीडारसक्रोडितदिग्द्विपं यः ।
अचीखनत् पुष्करपुण्यपारं कासारसारं शुचि वारिवारं ॥ ५१ ॥
विस्मापकश्रीर्भवति स्म तस्मा द्भूभृत् **जगद्देव** इति प्रतीतः ।
दानं समानं समवाप्य यस्य वनीपकाः [किं धनिनो नचोर्व्यां] ॥ ५२ ॥
सशोकधूमाश्रुजलैर्मिलित्वा निश्वासवातैरिपुकामिनीनां ।
सद्यो घनीभूय न दुर्दिनानि तेने यदोजो ज्वलनः किमासां ॥ ५३ ॥
त्यागीतिविश्वस्य विधेर्विधित्सो र्यस्यांगुलीः पाणितलं नखांश्च ।
स्वर्गोस्तनाः स्वर्द्रुमपल्लवाः स्व—र्मणिः किलाभ्यासकृतेग्रसृष्टिः ॥ ५४ ॥
गुणान् यदीयान् गणयन् विधाता परिश्रमं तं कलयांचकार ।
त्रिलोक्य सृष्टावपि नानुभूते र्यैर्लेशमात्रं विषयीबभूव ॥ ५५ ॥
ततो भवद्विश्वलदेवनामा विश्वापतिर्विश्वविकासिधामा ।
यत्पाणिपाथोरुहि कर्णिकायाः पुपोष भावं ननु भूतधात्री ॥ ५६ ॥
विदारिताऽरातिकरींद्रकुंभा द्यान्यत्र पेतुर्युधि मौक्तिकानि ।
तान्येव पुष्पाणि विकस्वराणि यदीयकीर्तिव्रततेर्बभूवुः ॥ ५७ ॥
यदीयकीर्त्या विजितो हिमाद्रि रद्यापि नाश्रूणि विमुंचते किं ।
भृशं तपत् तापनतापनेन द्रवीभवद्धैमशिलाछलेन ॥ ५८ ॥

गुणान् कर्णेहत्य निपीय यस्य भृशं प्रहृष्टोपि सुपर्ववर्गः ।
कष्टं [सचित्राहत एव तस्थौ न देवभूपं] श्रितवान् यदेषः ॥ ५९ ॥
तस्मादशोभिष्ट महिष्ठधामा महीमहेंद्रो **जयपाल**नामा ।
स्रवद्भिरस्रैरिपुकामिनीनां यशस्तरुः पल्लवितो यदीयः ॥ ६० ॥
वृंदानि संख्ये बलिनामरीणां वीक्ष्यावरोधे च तनूदरीणां ।
यो विश्वविख्यातयशः प्रकाशो भृशं न कंदर्पमुरीचकार ॥ ६१ ॥
दुग्धोदधिस्फीततरत्तरंग—श्रेणिश्रियां वैभवजेतृभासः ।
जगूरणद्वेणुरवाभिरामं गुणान् यदीयानुरगेंद्रकन्याः ॥ ६२ ॥
गांगेयवद्गेयगुणस्ततोऽभात् **श्रीगंगदेवो** वसुधासुधांशुः ।
निश्वासवाते रिपुकामिनीनां प्रतापसप्तार्चिरदीपि यस्य ॥ ६३ ॥
दोषाकरो यद्यशसो महत्त्वं विलोक्य मात्सर्यभरं दधानः ॥
यदर्जयामास तमःकलंक—च्छलात्तदद्यापि न मुंचते ऽसौ ॥ ६४ ॥
परः शतेभ्योपि रिपुव्रजेभ्यो यच्छन्न तुच्छां सुरलोकलक्ष्मीं ।
उद्दामसंग्राममवाप्य मात्रा हीनः कृपाणोऽजनि यस्य नैव ॥ ६५ ॥
गतेषु कर्णादिषु दानशौंडे—ष्वयं जनो मा जनि दौस्थ्यपात्रं ।
ध्यात्वेति यं दायकचक्रशक्रं मन्ये दयालुर्विदधे विधाता ॥ ६६ ॥
त्रैलोक्यलोकावलिकर्णकर्ण—पूरीकृतानंतगुणैकधाम ।
इलाविलासी जयतिस्म तस्मात् **सोमेश्वरो**ऽनश्वरनीतिरीतिः ॥ ६७ ॥
रणेषु येन स्वकरांबुजेन प्रोल्लास्यमानासिलता चकासे ।
अंतः स्फुरत्क्रोधकृशानुजात—धूम्येव साक्षाद्बहिरुल्लसंती ॥ ६८ ॥
उक्तेन गोत्रस्खलनाद्यदीय—नाम्ना विलक्षं रमणं विधाय ।
चिराय संभोगरसप्रसंगि चेतो निजं प्रीणयतिस्म का न ॥ ६९ ॥
वह्नेर्द्विषन्नंब्विति यत्प्रतापा ऽग्निमभ्यवर्धन्नरियोषितो ऽस्रैः ।
हविर्विदेभिर्ववृधे सकामं वामे विधौ वाममशेषमेव ॥ ७० ॥
अनेन राज्ञा सममेकभावं कथं समायातु भुजंगराजः ॥
अधात्सहस्रेण स गां शिरोभि रयं पुनस्तां भुजयैकयैव ॥ ७१ ॥

कर्पूरदेवीति बभूव तस्य प्रिया [प्रिया] राधनसावधाना ।
जितं यदास्येन जले निलीय व्याप्यम्बुजं किञ्च तपस्तनोति ॥ ७२ ॥
इहस्थितो ऽसौ रमणः कदाचित् विलोक्य लुब्धो भविता ब्रतैताः ।
इतीव या नो हृदये प्रवेष्टुं मेणीदृशामप्यदितावकाशं ॥ ७३ ॥
यस्या भुवो वैषयिकं विनोदं सा निर्विशंकं किल निर्विशंती ।
अमानधामानमसूत सूनुं हरेरिवाशा तुहिनांशुबिंबं ॥ ७४ ॥
अतुच्छवात्सल्यभरं दधानो वितत्य तज्जन्ममहं महांतं ॥
जगज्जनाल्हादकरस्य पृथ्वी—राजेतिनामाऽधित तस्य भूपः ॥ ७५ ॥
तनुत्विषानिर्दलितांधकार—जालः स बालोऽन्वहमेधमानः ।
भृशं प्रजानां नयनांबुजानां भद्रंकरो भानुरिवाजनिष्ट ॥ ७६ ॥
शास्त्रेषु शास्त्रेषु च लब्धपारं विलोक्य भूमानथ तं कुमारं ।
साम्राज्यभारं प्रवितीर्य तस्मै योगेन मात्तं वपुरुत्ससर्ज्ज ॥ ७७ ॥
पित्रा प्रदत्तं समवाप्य काले राज्यं स भूभृन्नितरां चकासे ।
अहर्मुखे हर्पति नोदयाद्रिं यथा तमोव्रातविनाशि रोचिः ॥ ७८ ॥
गुणाभिघातं प्रसभं प्रकुर्व न्नप्येष चक्रे न गुणाभिघातं ।
अपि प्रतन्वन् परलोकबाधां न च प्रतेने परलोकबाधां ॥ ७९ ॥
निषेवमाणोप्यसितांसवृत्तिं नैवासितां वृत्तिमुपाददितैषः ।
तेनेति तेने परलोकपीडा न तेन तेने परलोकपीडा ॥ ८० ॥

द्विट्कुंभिकुंभतटदत्तदृढप्रहार-
प्रस्रंगलग्नवमौक्तिककैतवेन ।
क्ष्मामंडलं फलितुमुन्मिषितप्रसून
राजीव यस्य युधि खड्गलता विरेजे ॥ ८१ ॥

कीर्तिर्यस्य सतीव्रतेति मृदुरप्याधत्त न प्रत्ययं
चित्ते कस्य न योज्झातिस्म तमहो कल्पांतमप्यास्थितं ।
अन्येषां तु सतीव्रतापि न सती वेश्येव तान् जीविता
बध्येवोज्झति चेन्मयास्म कतिचित्तान् जीवतोप्युज्झति ॥ ८२ ॥

वाग्देवीं चिकुरे शशांक मुदरे शंभुं गले तद्वृषं
प्रोथाग्रे बलमंबरे मदकलं स्वःकुंभिनं कुंभयोः ।
जग्राहास्य यशोभ्रमेण भुवने भ्राम्यद्विषां दुर्यशो
धिग्वैरस्य दुरंततां स्फुरति या तत्संततावप्यहो ॥ ८३ ॥
भेजे यस्य शयालुतां शयपयोजन्मन्यसा विंदिरा ।
तद्रागेण समेदसिच्छलमलंकृत्य स्वयं श्रीपतिः ।
नैवं चेत् बलिवैरिविक्रमभरध्वंसेऽस्यकौतस्कुती
शक्तिः संयति संबभूव नितमामुल्लासिनीलद्युतेः ॥ ८४ ॥
दिक्शैलद्विपकूर्मभोगिविभवः प्रोद्धृत्य सर्वंसहां
तद्भूयो भरभंगुराः परिमुमुक्षंतोपि कंपच्छलात् ।
दृष्ट्वा यं प्रतिपन्नसूरमनिशं भूपालचूडामणिं
लज्जाकीलककीलिता इव न तां शंके त्यजंति स्म ते ॥ ८५ ॥
औन्नत्येन यशोभरेण च पराभूतिं परां लंभितो-
ऽस्योच्चैर्लंभयितुं पराभवपदं वांछन् स्वयं तौ पुनः ।
ईशाराधनमाततान हिमवान् कन्याप्रदानादिभि
र्व्यर्थं किं यशसैककेन न तयोस्तं वेदमूढोजित ॥ ८६ ॥
चिंतारत्नावनद्धेऽनवरतममृता सिक्तकल्पद्रुसांद्र-
च्छायाच्छन्ने निषण्णाः श्रमविगमकृते चत्वरे चत्वरेपि ।
तीरे सिद्धापगायाः सुरसुरभिगणांश्चारयंत्योस्यदानं
जेगीयंतेस्म देव्यः करकमलमिलद्वेणुवीणाविलासाः ॥ ८७ ॥
शश्वद्येन निरीतितां गमयता क्षोणीतलं क्ष्माभृता
दिष्टा अप्यतिवृष्टयो जलनिधेः पारं प्रयातुं परं ।
यत्प्रक्षिप्य ररक्षिरेऽक्षिषु निजेषूच्चैरिपुस्त्रीजनै-
स्तत्तेनैव हतप्रियेण पुपुषे साकं न किं वैरिता ॥ ८८ ॥
यत्खड्गक्षुण्णभूमीपतिविततिशिरःसंचरद्रक्तधारा-
धारां राशिः प्रसर्पत् क्षितितलमखिलं रक्तमेवाकरिष्यत् ।

एषा प्रोद्यच्छदच्छामृतकरकिरणक्षुब्धदुग्धाब्धिमुग्धा
यत्कीर्तिर्विस्फुरंती यदि सपदि न तत् श्वेततामापयिष्यत् ॥ ८९ ॥
वीरे यत्र रणे तथा वितरणे सन्मार्गणानां गणा-
स्तन्वाने प्रथमानमानविभवे संलब्धलक्षान् क्षणात् ।
पूर्वोपार्जितकीर्तिकर्त्तनभिया संभ्रांतचित्तश्चिरं
कश्चिन्न श्रयतिस्म दानपरतां नो वा भटंमन्यतां ॥ ९० ॥
इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीर-
महाकाव्ये वीरांके श्रीभीमदेवप्रभृतिपूर्वजवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः
समाप्तः ॥ छ

अथ तृतीयः सर्गः

अथ प्रथीयस्तरसा रसायास्तलं शयालुं स्वशये शकेन ।
सहाबदीनेन वितन्वतालमुपद्रुताः पश्चिमभूमिपालाः ॥ १ ॥
आल्हादनेनाखिलभूतधात्र्या यथार्थतां नाम निजं नयंतं ।
गोपालचंद्रांगवितीर्णरंगं **श्रीचंद्रराजं** पुरतो निधाय ॥ २ ॥
उपायनानीतमहेभकुंभ—गलन्मदार्द्रीकृतभूमिभागं ।
भेजुर्भुजौजोविजितारि **पृथ्वी—राजा** लयद्वारमुदारवेगाः ॥ ३ ॥
त्रिभिर्विशेषकं
प्रवेशिता नाथगिराथ वेत्र—करेण कांताभरणा नरेण ।
पृथ्वीपतेः पादसरोजयुग्मं नत्वा यथा स्थानमुपाविशंस्ते ॥ ४ ॥
दीनाननाँस्तान् प्रविलोक्य **पृथ्वी—राजस्ततः** पार्श्वचरानुवाच ।
पद्मा हिमासीव निदाघसंज्ञे श्रियं किमंते दधते न भूपाः ॥ ५ ॥
तं **चंद्रराजो**थ जगाद चंद्र—श्रीगर्वकूलंकषदंतदीप्त्या ।
द्युलसद्वाङ्मयदुग्धसिंधो विस्तारयंस्तारतरानिवोर्मीन् ॥ ६ ॥
तपःप्रभावार्जितवर्यवीर्यः **सहाबदीनः** शकमेदिनीनः ।
उपप्लवायाजनि धूमकेतु रिवावनी बाहुजमंडलानां ॥ ७ ॥

देशानशेषान् जहि नागराणां हरेणनेत्रा दह मंदिराणि ।
विगृह्य यो बाहुजराजराजेः कुलानि चक्रे विपदाकुलानि ॥ ८ ॥
अशेषभूपालविशेषकाभ के नाम ते क्षोणिभुजः क्षमायां ।
स स्वौजसा त्रासितबाहुजानां वृंदैर्दरीः पूरितवान्न येषां ॥ ९ ॥
यः संगरे संगररंगवेदी क्षात्रं क्षणाद्दिश्म नयन् यमस्य ।
किं भार्गवोयं पुनरेव जात इत्याकुलैर्वैरिकुलैर्व्यतर्कि ॥ १० ॥
अयं समागादयमाः समागाज्जना इति स्फारितलोचनाब्जं ।
दिशो दशापि प्रविलोकयंतो यतो भयेनानिमिषीबभूवुः ॥ ११ ॥
उद्वास्य शस्यान्यपि भूपतीनां यस्त्रैपुराणीव पुराणि शंभुः ।
अतिष्ठिपत् द्विट्कुलशूल मूल—स्थाने प्रधानां निजराजधानीं ॥ १२ ॥
निःकारणं दारुणवैरभाजा तेनाभिभूता नृपभूभुजोमी ।
समेयरुस्त्वां शरणं शरण्य मतो भवानेव परं प्रमाणं ॥ १३ ॥
इत्येतदीयां विनिशम्य वाचं वाचंयमानामपि कोपकर्त्रीं ।
आकृष्य कूर्चं तरवारिमुष्टि—पटिष्ठनाभास्करवारिजेन ॥ १४ ॥
मयूरबंधेन निबंध्य नैनं पादारविंदे यदि वः क्षिपामि ।
जातोन्वये तर्हि न चाहमाने इति प्रतिज्ञामकरोन्नरेशः ॥ १५ ॥
ततस्ततः श्रीः शुभकारिसर्व—ग्रहे विलग्ने विजये च योगे ।
चचाल चंचन् प्रतिपंथिमाथ चिकीर्षया व्याकुलचित्तवृत्तिः ॥ १६ ॥
पौरैणपोताभदृशः प्रयांतं प्रचिक्षिपुस्तं प्रति यान् कटाक्षान् ।
मांगल्यहेतोः स्म भवंति तस्य त एव दूर्वाक्षतकांतिभाजः ॥ १७ ॥
निरंतरप्राप्तमहाप्रसाद—विशुद्धये शुद्धधियः प्रकामं ।
करस्फुरत्स्फारतरासिदंड—स्फराः प्रचेलुर्वरवीरवाराः ॥ १८ ॥
द्यावापृथिव्योरुदरंभरीणि प्रोत्तुंगरंगद्गजगर्जितानि ।
अपि द्वयानां धरणीधराणां सत्वानि चक्रुर्विधुताधृतीनि ॥ १९ ॥
प्रतापसूर्येऽभ्युदितेदसीये साध्यं किमेतेन बलोद्यतेन ।
इतीव तीव्रद्युतिमुद्यतश्रि—सैन्योत्थरेणुस्तिरयांबभूव ॥ २० ॥

रजोव्रजै र्वाजिखुराभिघातो—त्थैर्जनुदघ्नत्वमपि प्रयाताः ।
मदोदकैः सैन्यमतंगजानां वंशद्वयस्यः सरितो बभूवुः ॥ २१ ॥
इति प्रयाणैः कृतवैरिवारः प्राणप्रयाणैर्नृपतिः कियद्भिः ।
वसुंधरां भूरितरामतीत्याऽभ्यवेष्टयत्तच्छकराजदेशं ॥ २२ ॥
आजग्मिवांसं तमुपस्वदेशं चैरैरथाकर्ण्य शकेश्वरोपि ।
संनह्य सैन्यं रिपुदत्तदैन्यं भेजेऽभ्यमित्रत्वमवार्यवीर्यैः ॥ २३ ॥
कोदंडदंडद्युतिमंडितांगाः कटीतटाबद्धबृहन्निषंगाः ।
सूक्ष्माक्षिलक्षीकृतवैरिवीराः पृष्ठेनिरीयुर्यवनप्रवीराः ॥ २४ ॥
प्राक् रेणुजालानि ततः करेणु—कुंभभ्रमत्षट्पदझंकृतानि ।
ततो भटानां स्फुटसिंहनादाः सैन्यद्वयस्याप्यमिलंस्तदानीं ॥ २५ ॥
परस्परालोकनितांतजात—प्रसृत्वरायल्लकवेल्लदंगाः ।
नानास्फुरद्धेतिभृतः प्रवीराः प्रतेनिवांसो रणरंगलीलां ॥ २६ ॥
मणीचकानीव महीरुहाणां क्षिपन् यशांसि द्रुतविद्रुतानां ।
ववौ मरुत्वान् भटराजराजि—करांबुजव्यक्तपृषत्कजन्मा ॥ २७ ॥
मिथः समानाक्षिनिरीक्षणेन प्ररूढगूढप्रतिघा इवोच्चैः ।
घटैकदेशीयभटास्सुशोभा— श्वानामयुध्यंत हठात्तदानीं ॥ २८ ॥
दंतावलस्य प्रथरं प्रविश्य कश्चित्तदाघातकलाविपश्चित् ।
क्षुर्या विदार्योदरमुग्रवीर्यो विलोठयामास तमाशु भूमौ ॥ २९ ॥
उत्प्लुत्य कश्चित्तरसा रसाया आरूढवांस्तुंगकरींद्रकुंभं ।
लांगूललीलायितखड्गदंड एणारिलीलां कलयांबभूव ॥ ३० ॥
कश्चित्स्पदात् स्पंदनमापतंतं धृत्वा करी काकमुखे सुखेन ।
अत्राप्य सद्यो भ्रमिमंतरिक्षे प्रास्फालयत्संगरभूशिलायां ॥ ३१ ॥
प्रक्षिप्य पश्चात्करमुग्रवेगात् उत्पाटितस्पंदनकैतवेन ।
योद्धुं स्वयं पड्डिशमादधान इवेतरोभात्पदगैरमेभः ॥ ३२ ॥
चीत्कारमाकर्ण्य मतंगजानां वित्रस्यतः कोपि तुरंगमस्य ।
उष्णीषखंडेन पिधाय कर्णौ स्वपूरुषैः सममाहवेच्छां ॥ ३३ ॥

हंतुं क्रुधा दंतिनमापतंतं अरुंतुदामैर्युधि दद्भिरेव ॥
प्रत्यर्थिना लूनभुजद्वयोन्यो दशन् प्रतेने नययुद्धमेव ॥ ३४ ॥
सन्नाहसंधावभिजातगात्र-प्रभेदने किं कुतुकं भटानां ।
मनोपि तेषां परमाणुरूप मभेदि यत्नैः करलाघवेन ॥ ३५ ॥
तदा विपत्तौ पितरः सुतानां प्रमोदपूरं युधि लेभिरे यं ।
अपुत्रिणामप्यजनिष्ट तेषा मेतच्छतांशोपि न जन्मकाले ॥ ३६ ॥
अयोद्धटैश्चारभटैस्तुरुष्का श्चंडासिदंडैरभिताड्यमानाः ।
नेशुः समंताल्लगुडप्रपाते यथा कुलान्येकविलोचनानां ॥ ३७ ॥
स्यात्रेष यंत्रांतरसंस्थितानां यादृश्यवस्था हरिमंथकानां ।
तादृश्यभूद्भूपतिचाहमान-रणाश्रयाणां यवनेश्वराणां ॥ ३८ ॥
दृष्ट्वा विशीर्णं युधिजीर्णकल्प मिवात्मनीनं शिबिरं शकेशः ।
क्रोधादधाविष्ट महिष्टमुष्टि-धृतासिदंडः स्वयमाशुचंडः ॥ ३९ ॥
तमापतंतं प्रसमीक्ष्य चाह-मानोप्यधावद्धृततीव्रवेगः ।
अंतःस्फुरत्क्रोधकृशानुकीला-नुकारिरागारुणदारुणाक्षः ॥ ४० ॥
करोदरोद्भासिमहासिदंड—छलोल्लसत्पुष्करदुर्निरीक्षौ ।
अभ्युद्यतौ वन्यगजौ किमेतौ वितर्क्यमाणाविति वीरवारैः ॥ ४१ ॥
प्रपूरयंतौ भुवनोदराणि पादाभिघातप्रतिजातशब्दैः ।
मिथः प्रहारप्रथनप्रवीणौ युद्धं चिरायातनुतां क्रुधा तौ ॥ ४२ ॥
एवं नृदेवो युधि युध्यमानः प्रसह्य किंचिच्छलमाकलय्य ।
शकाधिराजं विनियम्य सम्य गपूपुरत्स्वां विधिवत्प्रतिज्ञां ॥ ४३ ॥
महीमहेंद्रान् शरणागतांस्तान् स्वे स्वेधिकृत्वा विषये नयेन ।
ततः स मानी निजराजधानी मापद्विमानीकृतशत्रुजातः ॥ ४४ ॥
वासांसि दत्वा सुरलोकलोभिमहांसि तस्मा इति राड् मुमोच ।
हा तत्र को नाम पुनर्विधित्सु रमामया संगरमेवमुच्चैः ॥ ४५ ॥
पृथक् पृथक् संगररंगभंग्ये—त्थं सप्तकृत्वः क्षितिवासवेन ।
विनिर्जितोसौ यवनावनीशो मम्लौ च जग्लौ च भृशं नृशंसः ॥ ४६ ॥

अथासहस्तं स्वबलच्छलाभ्यां जेतुं शकेशः शकचक्रकेतुं ।
बलाभिलाषी प्रचचाल चंद्र इव ग्रहेशं प्रति षर्प्परेशं ॥ ४७ ॥
कांबोजलंगाहथभीमभिल्ल—बंगादिदेशाधिपपेशलश्रि ।
शिष्टाष्टलक्षप्रमितामिताहि—कांतस्वराजिस्वरवाजिराजि ॥ ४८ ॥
संपादितारातिविपत्तिपत्ति—कोत्थाकुलं शौर्यकलं बलं स्वाक् ।
उक्तात्मवार्ताय नृपाय तस्मै घटैकदेशीयनृपो ददेऽथ ॥ ४९ ॥
सद्यस्ततोऽसौ प्रसरत् प्रसादात् साम्राज्यमासाद्य **सहाबदीनः** ।
न केनचित् ज्ञातचरः समेत्य जग्राह दिल्लीमतिविग्रहेण ॥ ५० ॥
ततो भियाभ्यस्तपलायनानां हताहता हेति कृतारवाणां ।
भग्नप्रभाणां मुखतो जनानां समागमं शत्रुपतेर्निशम्य ॥ ५१ ॥
रणे मयासौ शतशो जितेपि किं चापलं बाल इवातनोति ।
वहन्नहंकारमिति क्षितीशः प्रचेलिवांस्तुच्छपरिच्छदोपि ॥ ५२ ॥

युग्मं

प्रागल्पसतद्धस्तभृशानुभूत—भीस्तं समीक्ष्येति शकः प्रदध्यौ ।
अस्माकमेकाक्यपि नैष जेतुं शक्यो मृगाणामिव पंचवक्त्रः ॥ ५३ ॥
ततो निशीथे निभृतांधकारे संप्रेषितैः प्रत्ययितैः शकेशः ।
अबीभिदत्पुष्कलनिष्कदानैः स्तस्याश्वपालं सह सैंयिकैः सः ॥ ५४ ॥
दिष्ट्या समेता ध्रुवमस्मदुक्ता यास्यंति वेश्मानि परं निजानि ।
हम्मो वितन्मोद्य दृढं स्वराज्य मित्युक्तियुक्तिप्रथका मिथोपि ॥ ५५ ॥
आकाशशेषे तुहिनांशुबिंबे प्रकाशकल्पेऽतुहिनद्युतौ च ।
शकाः समंतान्निभृतं समेत्य पृथ्वीपतीये शिबिरे निपेतुः ॥ ५६ ॥

युग्मं

गृहाण शस्त्रं निगृहाण शीघ्रं प्रयात एवैष शकोऽग्रतस्ते ।
आहन्म एतान्निहता वर्तैते रित्थं भटप्रोद्भटवाक्यचित्रे ॥ ५७ ॥
प्रवर्त्तमाने समरे समंता च्छकेशनुन्नेन तदाश्वपेन ।
तुरंगमस्तेन नृपाय नाटा—रंभाभिधानो श्वयते ददे सः ॥ ५८ ॥

तमश्वमारूढममुं विभाव्य शकात्तचित्ता अथ तौर्यिकास्ते ।
अवीवदन् वीरवरप्रियाणि मृदंगभेरीपटहादिकानि ॥ ५९ ॥
अभ्युन्नतांभोधरधीरगर्जि—वितर्जिनं तूर्यरवं निशम्य ।
प्रनर्तितुं बर्हिणवत्प्रवृत्ते तार्क्ष्ये विलक्षः क्षणमास भूपः ॥ ६० ॥
भज स्थिरत्वं व्रज मा विषादं इत्युक्तिभाजो यवना जवेन ।
किं कार्यता मूढममुं तथास्थ मवेष्टयन् प्राक् चटका इवाहिं ॥ ६१ ॥
भुवं स्पृशन् दक्षिणपादजान्वं—गुष्ठेन चाकुंचितवामपादः ।
वहन् कृपाणावरणं च हस्ते ऽथोत्प्लुत्य सप्तेर्निषसाद भूमौ ॥ ६२ ॥
भंग्या भ्रुवः कांश्चन कांश्चिदुग्रा—सैर्वल्गनैः कांश्चन सिंहनादैः ।
वित्रासयन् चित्रविधायि युद्धं चिराय चक्रे भटचक्रशक्रः ॥ ६३ ॥
पृष्ठे शकस्तावदुपेत्य कश्चित्प्रक्षिप्य कंठे धनुराततज्यं ।
अपीपतद्भूपतिमाशु पश्चात् संभूय सर्वे तरसा बबंधुः ॥ ६४ ॥
अथ स धरणिकांतः सद्गुणालीनिशांतः
प्रतिहतखलजातः प्रौढराढावदातः ।
विधिविलसितयोगादात्तबंधः शकेंद्रात्
द्विरपि रतिमहासीद्भोजने जीवने च ॥ ६५ ॥
यवनाधिपदेशमनुप्रहितं विभुने[व] पुरोदयराजभटं ।
समुपेतमवेक्ष्य तदा शकराट् प्रविवेश पुरीमुररीकृतभीः ॥ ६६ ॥
कष्टं निशम्योदयराज ईशितुः प्राप्तं तथा नाह मभूव मिस्रथ ।
मूर्धानमुच्चैरधुनोन्मुहुर्मुहुः शल्यं तदुद्धर्तुमिव स्वतो हृदः ॥ ६७ ॥
संत्यज्यैनं व्यसनपतितं स्वामिनं चेद्व्रजामि
क्रीडां व्रीडा कलयति तदा गौडगोत्रे सुखं मे ।
इत्थं ध्यात्वा शकपतिपुरीं संनिरुध्याभितोसौ
तस्थौ पक्षद्वयमनुदिनं युध्यमानो हठेन ॥ ६८ ॥
म्लेच्छावनीपमिममेवमन्यदा कश्चिज्जगाद सविषादमानसः ।
त्वामेष कोऽमुचदनेकशो रणे त्वं नैकवेलमपि हा जहास्यमुम् ॥ ६९ ॥

धर्मोचितामपि तदेति तद्गिरं श्रुत्वा भृशं स कुपितो नृशंसधीः ।
उच्यंत एत इत एव विद्रव—द्राजन्नकोपनिषदस्तमित्यवक् ॥ ७० ॥
वीरेंद्रेष्वथ दत्तदृष्टिषु धरापीठे ह्रिया स्राक् सतां
सांद्राश्रुस्नुतिसिक्तशोकलतिकाकंदेषु वृंदेषु च ।
आनीयैष नृपं तमुग्रतररुट् दुर्गांतरे चीचय-
त्कार्याकार्यविचारणांधबधिरा हाहाऽधमाः सर्वतः ॥ ७१ ॥
शैवा य "च्छिव" मामनंति "सुगतं" बौद्धा यदाचक्षते
"सर्वज्ञं" यदुदाहरंति नितमामर्हन्मते छेकिलाः ।
तद्ब्रह्माद्भुतचिन्मयं स्थिरमनास्तत्र स्थितोसौ स्मरन्
पृथ्वीराजनृपो नृपालितिलको लेभे शिवं शाश्वतं ॥ ७२ ॥
पृथ्वीपतेरिति विनाशगतिं निशम्य
दूनः स गौडकुलपंकजबालसूर्यः ।
स्थानं निजं तदुपगम्य बलं स्वयं च
युध्वा दिवस्पतिपदं तरसाससाद ॥ ७३ ॥
अधिगत्य भूपतिविपत्तिमिति स्रवदश्रुमिश्रनयनस्तदनु ।
विहितौर्ध्वदैहिक इलामखिलां स्वकरे चकार हरिराजनृपः ॥ ७४ ॥
यन्नामप्रतिवर्णसंश्रुतसुधापूरापतद्यद्यशः
कर्पूरोत्करजोभरप्रसृमराविर्भाविपंकाकुले ।
वाणीनां पथि नाभजंत पथिकीभावं यदीया गुणा
औदार्यप्रमुखाः किमद्भुतमहो तत्तत्कवीनामपि ॥ ७५ ॥
यत्पाणिं सरसीरुहं किल रमा भेजेऽसिदंभाच्च तां
रागादन्वगमत्स्वयं हरिरभूत्सूनुः प्रतापस्तयोः ।
यः श्रुत्वाऽग्रजवैरिणं स्मररिपुं कोपात्तथाऽतीतपत्
नालं दूरयितुं यथा क्षणमपि स्वस्मात्स गंगामभूत् ॥ ७६ ॥
भूचक्रे स्वयशोद्रितुंगशिखरादभ्युद्गतै रंशुभि-
र्ब्रह्मांडाहतिभग्नवेगविधुरैः पश्चान्निवृत्तैः पुनः ।

देवानामपि कुंभजन्ममुनये दातुं किमर्थं व्यधात्
निर्मोल्लासिविकासिकासकुसुमभ्रमं भूष्णुश्रियं यो दिवम् ॥ ७७ ॥
विधुरतिविधुरश्रीर्निस्तरंगा च गंगा
कनकगिरिरगौरस्त्यक्तगर्वश्च शर्वः ।
कुमुदममदमैंद्रः सिंधुरो नोडुरोजा
भजनि लसति विष्वग्द्रीचि यत्कीर्तिपूरे ॥ ७८ ॥
यान् यान् व्यत्यगमन्नृपान् कृतनतीस्ते ते प्रकाशं ययु-
र्यान् यान् प्रत्यचलच्च भेजुरभितस्ते ते क्षणान्म्लानतां ।
यस्य क्षोणिपतेः प्रतापवसतेर्दिग्जैत्रयात्रोत्सवे
सेना कापि न वा व्यराजततमां संचारिणी दीपिका ॥ ७९ ॥
कर्त्तुं दिग्जयमुद्यतस्य निखिलं क्षोणीतलं क्रामता-
मश्वानां गतिभंगता मुपनयन् वेगोत्तरं धावतां ।
वारांराशिरसावजायत तमां यस्यांतरायः कवे-
र्वाचां वाच्यविचारभास्वररुचां गोष्ठीशठानामिव ॥ ८० ॥
हत्वानेन विपक्षभूमिपतयः स्वर्वैभवं लंभिता
अस्येमामुपकारितां स्वहृदये संभाव्य तेपि क्षणात् ।
सच्चक्रुर्गजवाजिराजिवसुधाकोशादिदानैरमुं
वंध्यं सारपरोपकारजनितं पुण्यं न शत्रावपि ॥ ८१ ॥
हुत्वा यो निजकोपपावकमुखे द्विड्वीरहव्यं शुचा-
क्रंदत्तद्रमणीविलोचनगलद्बाष्पांबुभिर्भूरिभिः ।
भूचक्रेऽत्र तथातिवृष्टिमनिशं प्रोल्लासयामासिवान्
आशिश्राय यथाविनाशमचिरादन्यायबीजांकुरः ॥ ८२ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
काव्ये वीरांके श्रीपृथ्वीराजसंग्रामवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

अथ चतुर्थः सर्गः

कुर्वन् कुवलयोल्लास मसंतापकरैः करैः ।
वेला इव तुषारांशुः स प्रजा अभ्यवीवृधत् ॥ १ ॥
राज्यं निर्विशतेऽन्येद्यु र्हरिराजमहीभृते ।
प्रीतिव्रततिवृद्धयर्थं श्रीगुर्जरनरेश्वरः ॥ २ ॥
विस्फुरच्छुकसंबंधाः समुन्नतपयोधराः ।
वर्षा इवोल्लसद्वर्षाः प्रेषयामास नर्त्तकीः ॥ ३ ॥ युग्मं
अन्यदा स्फुरितोदार—स्फारशृंगारभासुरे ।
नृपे च नृपलोके च स्फीतप्रीतौ निषेदुषि ॥ ४ ॥
वाद्यमानेषु वाद्येषु तालमेलमनोहरं ।
गायनेषु च गायत्सु कोकिलालापकोमलं ॥ ५ ॥
दृढयौवनसोपानाः शृंगाररसवारयः ।
विस्फुरद्वालसेवाला विलासोल्लासवीचयः ॥ ६ ॥
पीनस्तनोल्लसत्कोका विस्मेरवदनांबुजाः ।
चलदृक्पृथुलोमानः सुमेषोर्दीर्घिका इव ॥ ७ ॥
वात्याव्यतिकराद्भूत—कदलीदलवत्तनुं ।
वेलयंत्यो भ्रमंतश्च चक्रजीविकचक्रवत् ॥ ८ ॥
कदाचिद्भुजयोर्मूलं कदाचिन्नाभिमंडलं ।
कदाचन कुचोन्नत्यं दर्शयंत्यो मुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥
लसलावण्यलीलाभि र्लोकलोचनलोभनाः ।
मूर्त्ताः (कंदर्प) दर्पास्ताः प्रावर्तंत प्रनर्तितुं ॥ १० ॥

सप्तभिः कुलकं

तस्याजनननेमेवासी दासां लावण्यवारिधौ ।
मग्ने दृग्मनसी यस्य निर्यातुं शक्ततां गते ॥ ११ ॥

इति तासां स्फुरद्भासां नाव्यं पश्यन्नहर्निशं ।
क्षणमात्रमपि त्यक्तुं नालंभूष्णुरभूदयं ॥ १२ ॥
ततोऽसौ गीतनृत्तादि—दक्षदानपरायणः ।
मितंपचत्वं शिश्राय सेविनां जीविकार्पणे ॥ १३ ॥
वार्तामलभमानास्ते तस्य सेवामहासिषुः।
स्वार्थसिद्धिं विना कोपि किं स्यात्कस्यापि सेवकः ॥ १४ ॥
राज्यस्थितिं तथाभूतां दर्शंदर्शं प्रजा अपि ।
विरज्यंतेस्म तस्मात् स्राग् स्त्रितमा दुर्भगादिव ॥ १५ ॥
एतत्स्वरूपं विज्ञाय प्राग्वैरी शकनायकः ।
ससैन्योभ्येत्य दिल्लीतो देशसीमानमानशे ॥ १६ ॥
काकनाशं ततो भीत्या प्रनष्टजनताननात् ।
सौख्यसर्वंकषं श्रुत्वा गमनं शत्रुभूपतेः ॥ १७ ॥
आरभ्य पृथ्वीराजेंद्र—नाकलोकाप्तिवासरं ।
अकृत्यमिति संत्यक्त—शकाननविलोकनः ॥ १८ ॥
सांतःपुरपुरंध्रीक स्ततोसौ ज्वलने विशत् ।
भाविनी यादृशी कीर्तिं र्मतिः स्यात्तादृशी नृणां ॥ १९ ॥

त्रिभिर्विशेषकं

नाकलोकं पृणे ऽमुष्मि न्नम्लासीत्तत्परिच्छदः ।
अस्तंगते जगद्दीपे स्मेरः किं कमलाकरः ॥ २० ॥
अपुत्रत्वेन भूभर्तुः शत्रोरागमनेन च ।
चिंताचांतहृदो बाढं मंत्रयंति स्म मंत्रिणः ॥ २१ ॥
अपत्यं भूपतेर्नास्ति भटा न च रणोद्भटाः ।
विपक्षस्तु महावीर्यः कथं रक्षिष्यते पुरं ॥ २२ ॥
तत् त्यक्त्वा नीवृतं यामो **रणस्तंभपुरं** प्रति ।
सूरोपि बलवैकल्यात् श्रयेत् द्वीपांतरं न किं ॥ २३ ॥

तत्रास्ति **पृथ्वीराजस्य** प्राक् पित्राप्तो निरासितः ।
पौत्रो **गोविंदराजाख्यः** स्वसामर्थ्यात्तवैभवः ॥ २४ ॥
स्वस्वामिवंशकासार-हंसं तं भूपमाश्रिताः ।
कीर्त्तिपात्रीभवंतोऽत्र-तिष्ठेम ह्यकुतोभयाः ॥ २५ ॥
मंत्रयित्वेति भूपीयं सर्वं कोशबलादिकं ।
सहादाय चलंतिस्म **रणस्तंभपुरं**प्रति ॥ २६ ॥
दावपावकवत् वाक्ष्यं ज्वालयन् देशमुद्रसं ।
शकः पश्चादुपागत्या ऽ**जयमेरुपुरं** ललौ ॥ २७ ॥
अथ प्राप्य **रणस्तंभं पुरं गोविंद**भूपतेः ।
समगंसत ते सर्वे वृत्तांतं च न्यगादिषुः ॥ २८ ॥
पितृव्यस्य तथाभूतं मृत्युं श्रुत्वा धराधिपः ।
वाचामगोचरं कष्टं कलयामास मानसे ॥ २९ ॥
स्मृतिस्मृतिपरित्यक्त—शोकः कृत्वौर्ध्वदैहिकं ।
धीसत्वांस्तान् यथायोग्य-कार्येणायोजयन्नृपः ॥ ३० ॥
पराभवन् द्विषचक्रं प्रभवन् न्यायवृद्धये ।
सौख्यं चानुभवन्स्फीतं स प्रजाश्चिरमन्वशात् ॥ ३१ ॥
गोविंदे दिविषद्वृंदे संचारयति चातुरीं ।
तानवं शात्रवं निन्ये श्रीमद्**वाल्हण** भूपतिः ॥ ३२ ॥
घनवत् समरे यत्र शरासारं वितन्वति ।
नाशेनैवा ऽभवद्व्यक्ता रिपूणां राजहंसता ॥ ३३ ॥
वर्षत्यपि भृशंबाण-धाराभिर्यद्धनुर्घने ।
चित्रं विच्छायतामेव भेजिरे शत्रुभूभृतः ॥ ३४ ॥
सत्वरं जित्वरं वीक्ष्य समरे यमरिव्रजाः ।
अभिलेषुः सपक्षत्वं न वरं नाशहेतवे ॥ ३५ ॥
नाम्नि धाम्नि च संक्षेपं विधित्सन् यो विरोधिनां ।
अवनीपालतां हित्वा द्राग् वनीपालतां ददौ ॥ ३६ ॥

स दानभोगी गोचक्र-मंडनौ पापखंडनौ ।
उभावभूतां तत्पुत्रौ सूर्याचंद्रमसाविव ॥ ३७ ॥
गुणश्रेष्ठस्तयोर्ज्येष्ठः ख्यातः **प्रल्हादनाह्वयः** ।
द्वैतीयीको द्वितीयश्री **वाग्भटः** प्रतिपद्भटः ॥ ३८ ॥
समं वितन्वतोः क्रीडां सममभ्यस्यतोः कलाः ।
अवर्द्धिष्ट तयोः प्रीती रामलक्ष्मणयोरिव ॥ ३९ ॥
वीक्ष्याऽन्यदा नृपो मूर्ध्नि पलितं करणीं जरां ।
शपतिस्माऽऽशु भोगेभ्यो योगेभ्यः श्लाघते स्म च ॥ ४० ॥
ततोनुशास्य विधिना भूपः पुत्रावुभावपि ।
न्यधात् **प्रल्हादनं** राज्ये प्रधानत्वे च **वाग्भटं** ॥ ४१ ॥
स्वयं स्थित्वा कियत्कालं तयोः प्रीतिमिवेक्षितुं ।
प्रांते स्मरन् परब्रह्म बभूवे दिविषत्पदं ॥ ४२ ॥
कृत्वौर्ध्वदैहिकं वप्तु स्ततः **प्रल्हादनो** नृपः ।
अरंजयत्प्रजा नाव्यो-पनिषज्ज्ञो यथा सभाः ॥ ४३ ॥
भास्वत्यभ्युदिते यस्मि न्नासन्नजनि कर्त्तरि ।
सपक्षैश्च विपक्षैश्च कौतुकं कौशिकायितं ॥ ४४ ॥
विशामीशे दशाऽप्याशा जेतुं यत्र कृतोद्यमे ।
वैरिणो जीवितं त्रातुं द्विधापि प्रधनं जहुः ॥ ४५ ॥
बलिध्वंसोल्लसद्धामा शयशायिसुदर्शनः ।
विष्वक्सेनोपि यश्चित्रं न भेजे दानवारितां ॥ ४६ ॥
उत्सलद्धूलिविज्ञात-खुराग्रक्षुण्णभूतलाः ।
त्वरया वायुविस्फूर्ति-जित्वरा स्तुरगा बभुः ॥ ४७ ॥
मुदान्यदा स दावाग्नि-प्रतापश्चापविद्गुरुः ।
विधित्सुः पद्मुमाखेटं निरगान्नगराद्बहिः ॥ ४८ ॥
आजानुलंबि सुस्थूल-नीलीचीवरधारिणः ।
चेलुः पदातयो मूर्त्ता भयानकरसा इव ॥ ४९ ॥

स्तब्धोर्ध्वकर्णाः सुस्निग्ध–वर्णाः स्वर्णाग्रकंठिकाः ।
चाक्षुषा मातरिश्वान इव श्वानश्चकासिरे ॥ ५० ॥
वाहिनीशतसंश्लेष–बहलैः प्रचलद्दलैः ।
समुद्रैरिव कल्पांत–भ्रांतैर्विह्वलयन्निलां ॥ ५१ ॥
विस्मेरसुमनोबाण–करवीरमनोहराः ।
नारीरिव वनीर्वीक्ष्य नृपोभूद्दंतुमुन्मनाः ॥ ५२ ॥
बलभद्रास्ततः केपि हरिमार्गानुसारिणः ।
केचिच्छशधरादृष्ट–सिंहिकासुतविक्रमाः ॥ ५३ ॥
केचिच्छिवानुगा रौद्रा वृषोल्लंघनजांघिकाः ।
अंतर्वणं विशंति स्म भटा आखेटलंपटाः ॥ ५४ ॥
द्विधापि पृष्ठदानेन सत्रपः कोपि सिंहयोः ।
यशोमृतं पिबन्नंतः स्थितः क्रोडं व्यडंबयत् ॥ ५५ ॥
मत्स्वामिवल्लभां शश्वद्वसुधां चंखनीत्ययं ।
इति प्रकुपितः कोपि वराहं मध्यतो ऽच्छिनत् ॥ ५६ ॥
त्वन्नेत्रकांतिचौरोयं यथारुचि विधीयताम् ।
इति कश्चित्प्रियाप्रीत्यै मृगं बध्वा समाग्रहीत् ॥ ५७ ॥
निघ्नन् पुरः स्थितं सिंहं हत्वा पृष्ठागतं परं ।
लेभे काकाक्षगोलस्यो–पमानं कस्यचित्करः ॥ ५८ ॥
तत्कटीदर्शनादाशु प्रियां संस्मृत्य कश्चन ।
न हातुं न प्रहर्तुं च सिंहमासीत्क्षणं क्षमः ॥ ५९ ॥
व्यात्तवक्त्रे करं क्षिप्त्वा छित्वा केसरिणः शिरः ।
उदंचितभुजो बाहु—त्राणवत्कोप्यदीदृशत् ॥ ६० ॥
निजिघांसुं मृगीं कंचिन्मृगो दृष्ट्वातिकष्टितः ।
स्वयमासांतरावर्ती कटाक्षैहकटाक्षितं ॥ ६१ ॥
वंचयित्वाथ दाक्ष्येण कोपि दृग्गोचरं हरेः ।
पृष्ठमारूढवान् सिंह—यानलीलायितं दधौ ॥ ६२ ॥

कृत्वातिसिंहस्थामप्राक्—पश्चाच्छस्त्रेण पातितः ।
वराहो रारटीतिस्म स्वभावः खलु दुस्त्यजः ॥ ६३ ॥
नृपोपि वर्षन् हर्षेण शरासारैररुंतुदैः ।
श्वापदानापदाक्रांतान्कुर्वन्गच्छन् यदृच्छया ॥ ६४ ॥
क्वचिद्गिरिणदीतीरे स्फुरच्छरवणांतरे ।
पारींद्रमेकमद्राक्षी न्निद्रामुद्रितलोचनं ॥ ६५ ॥ युग्मं
उत्साह्य भूपो विज्ञात—शरसंधानमोक्षणः ।
निर्ममे दक्षिणेर्म्माणं तं पारींद्रं विनिद्रितं ॥ ६६ ॥
तेनैवोत्साहनादेन कुतोपि कुपितोन्यतः ।
तावत्परः स्फुरत्फालः सिंहः संहतविक्रमः ॥ ६७ ॥
जग्राह भूपतेरंसं प्रांशुं तीव्राग्रदंष्ट्रया ।
उरोविदारं राजापि क्षुर्याऽसौ प्रतिचस्करे ॥ ६८ ॥ युग्मं
दंष्ट्राघातस्रवद्रक्त—धाराभिरभितश्चितः ।
दधौ धातुद्रवाश्लिष्ट—शैललीलां क्षणं नृपः ॥ ६९ ॥
ततो दंष्ट्राविषोत्सर्पि—मूर्छाभिर्विह्वलीकृतः ।
यतीवर्द्धिं स पापर्द्धिं त्यक्त्वागादात्ममंदिरं ॥ ७० ॥
मंत्रवादिगणैर्वैद्य—वृंदैरपि परः शतैः ।
भृशं चिकित्स्यमानोपि नाभूद्रूपः स्वरूपभाक् ॥ ७१ ॥
दुश्चिकित्सतरं ज्ञात्वा ऽत्मानं भूपोथ सर्वथा ।
वीरनारायणं पुत्र मभ्यषिंचन्निजे पदे ॥ ७२ ॥
पतिष्यच्चाहमानीय राज्यश्रीवल्लिपादपं ।
वाग्भटं च समाहूय सोदरं जगिवानिति ॥ ७३ ॥
शौर्यं बुद्धिरविश्वासो राज्यश्रीकारणं त्रयं ।
तदुक्तं स्थाविरे स्वापं दुरापं शैशवे पुनः ॥ ७४ ॥
तदस्ति स्वापचापल्ये बाल्येऽसौ वयसि स्थितः ।
अनुशास्यस्तथाकारं यथास्यान्नाहितं क्वचित् ॥ ७५ ॥

दौःशल्येन सुतस्यास्य सशल्य इव वाग्भटः ।
मंदंमंदमथाचख्यौ मन्युगद्गदया गिरा ॥ ७६ ॥
भवितव्यं तु न स्वामिन्निरोद्धुं कोपि सासहिः ।
स्वामिवैनं पुरोपास्ते सावधानः परं सदा ॥ ७७ ॥
उक्त्वेति वाग्भटे तूष्णीं तस्थुषि क्षितिपाग्रणीः ।
चिकीर्षयात्मनीनस्य सस्मार परमात्मनः ॥ ७८ ॥
राज्यथास्तमिते तस्मिन् वीरनारायणो विभुः ।
भास्वानिवासील्लोकानां कमलोल्लासकोविदः ॥ ७९ ॥
स्वतेजसैव यस्याशु द्विषतः पिषतः सतः ।
वृथा मत्प्रतिकर्मेति किमसिः श्यामतामधात् ॥ ८० ॥
विस्फूर्जद्भुजशौंडीर्य—फणभृद्दष्टवैरिणां ।
यस्य खड्गलता नाग—दमनौषधिवद्बभौ ॥ ८१ ॥
सोन्यदा प्रमदानेत्र—पावनं यौवनं श्रितः ।
परिणेतुं सुतां कत्स—वाहस्याम्रपुरीमगात् ॥ ८२ ॥
तत्राभिषेणितो जल्ला—लदीनशकभूभुजा ।
पलाय्यागाद्रणस्तंभं पृष्ठतः सोप्युपागमत् ॥ ८३ ॥
तत्र युध्वा चिरं जल्ला—लदीनः प्रौढपौरुषः ।
विज्ञाय तं छलग्राह्यं निवृत्यागान्निजां पुरीं ॥ ८४ ॥
कियत्स्वथगते काले ततः स शकभूपतिः ।
विजिगीषुच्छलेनामुं दूतेनेत्थमचीकथत् ॥ ८५ ॥
ज्योतिश्चक्रेषु सर्वेषु सूर्याचंद्रमसौ यथा ।
तथावां सार्वभौमा वो भूभृत्सु निखिलेष्वपि ॥ ८६ ॥
तन्नौ युक्ता मिथः प्रीतिः पचेलिमफलोदया ।
न च विग्रहविस्फूर्ति भिंदेलिम तमायतिः ॥ ८७ ॥
सहायं त्वादृशं लब्ध्वा समीरमिव पावकः ।
दंदह्येय क्षणेनैव वैरिवंशान् दृढानपि ॥ ८८ ॥

प्रीतोस्मि तव शौर्येण त्वं मे भ्रातास्यतः परं ।
द्रुह्यामि यद्यहं तुभ्यं कर्त्रे तर्हि शपे ध्रुवं ॥ ८९ ॥
एकवेलं समेतव्यं मिलनाय परं त्वया ।
न चेदहं समाकार्य स्त्वदादेशवशंवदः ॥ ९० ॥
वक्षःस्थलपुरेशेन विग्रहाख्येन विग्रहैः ।
सुतरां विगृहीतस्य सिसाधयिषतोथ तं ॥ ९१ ॥
ताभिर्दूतोक्तिभंगीभि र्भृंगीभिरिव वारिजं ।
चुंबितं चाहमानस्य हृदयं व्यश्वसीत्तमां ॥ ९२ ॥ युग्मं
ततोवनीपतिं वीक्ष्य शकसंगमनोत्सुकं ।
रहः संवादयामास वाग्भटः प्रतिभाभटः ॥ ९३ ॥
नयशास्त्रांबुधेः पार—दृश्वनः का तवोचिती ।
क्रियते दुष्टहृन्म्लेछ—संगमाय यदुद्यमः ॥ ९४ ॥
शत्रुर्न मित्रतां गच्छे च्छतशः सेवितोपि सन् ।
दीपः स्नेहेन सिक्तोपि शीतात्मत्वमियर्त्ति किं ॥ ९५ ॥
प्रचिकीर्षसि चेद्राज्यं जिजीविषसि चेच्चिरं ।
तदा मदुक्तिभृंगीयं नीयतां हृदयांबुजं ॥ ९६ ॥
गुरवो यदि वा संतो हितवाक्योपदेशिनः ।
हेयोपादेयतां तस्या—भव्यभव्यौ चिकीर्षतः ॥ ९७ ॥
इत्युक्त्वा तत्र तूष्णीके सर्वांगीणक्रुधाधलः ।
घटयन् भ्रकुटीं भीमां पार्थिवो जगिवानिति ॥ ९८ ॥
अकार्यं यदि वा कार्यं यन्मे रोचिष्यतेतमां ।
करिष्ये तदहं स्वैरं चिंतयात्र कृतं तव ॥ ९९ ॥
वाग्भटस्तेन वाक्येन प्रासेनेव हतो हृदि ।
ययौ तद्राज्यमुत्सृज्य मालवे सपरिच्छदः ॥ १०० ॥
परमप्रीतिगीराणां पौराणामपि भाषितं ।
उपेक्ष्य गर्वाद्दुर्वीशो ययिवान् योगिनीपुरं ॥ १०१ ॥

अंतर्दुष्टो मुखे मिष्टः शकेंद्रोभ्येत्य सन्मुखं ।
महेन महतानैषी दंतःपुरि नरेश्वरं ॥ १०२ ॥
प्रियालपनसारलं वनवद्दर्शयन्मुहुः ।
चिरं चकार चेतोस्य चित्रप्रचयचुंबितं ॥ १०३ ॥
अन्येद्युर्विषयोगेन शकान्नृपममीमरत् ।
काप्यकृत्यं प्रकुर्वंतः पापा मुह्यंति हंत किं ॥ १०४ ॥
हतेत्रान्यच्छको बोधि जितमेवाशु राजकं ।
मूले छिन्ने हि सुग्राहं फलाद्युच्चैस्तरोरपि ॥ १०५ ॥
ततो **वाग्भट**भूपाल–सूर्येण परिवर्जितं ।
रणस्तंभपुरव्योम व्यानशे शकतारकैः ॥ १०६ ॥
शकप्रेरणयेहापि जिघांसुं **मालवेश्वरं** ।
विज्ञाय **वाग्भटो** हत्वा लली तद्राज्यमूर्जितं ॥ १०७ ॥
शकातंकपरित्रस्तै र्बाहुजैः शरणागतैः ।
तद्राज्यं प्राज्यलीलाभृ दवर्धिष्ट दिने दिने ॥ १०८ ॥
शके **जल्लालदीनेथ** षर्प्परैरभिषेणिते ॥
वाग्भटोप्यमिलत्सैन्यं **रणस्तंभो**द्दिधीर्षया ॥ १०९ ॥
पुन्नागसंगसुभगाः प्रक्षरन्मदनिर्झराः ।
जंगमावनिभृल्लीलां कलयांचक्रिरे द्विपाः ॥ ११० ॥
खुरोत्खातरजःपुंजै र्विश्वमप्येकरूपतां ।
नयंतो वाजिनां व्यूहा रेजिरेऽद्वैतवादिवत् ॥ १११ ॥
संचरद्रथचक्राणां दिशां कूलंकषैः स्वनैः ।
शब्दाद्वैतमयीवासी दखिलाप्यब्धिमेखला ॥ ११२ ॥
धृतिहेतिततिस्फीत—द्युतिद्योतितदिङ्मुखाः ।
बभुः पदातयो द्वेधा—प्यरिप्राणापहारिणः ॥ ११३ ॥
चलद्बलभरैर्भोगि—विभुना दुर्धरां धरां ।
सृजन्नधो **रणस्तंभं** शिबिरं संन्यवेशयत् ॥ ११४ ॥

दृष्ट्वेनिकरणोत्सेक—क्रीडद्वीरकुलं बलं ।
दधिवांसोदरोद्रेकं दुर्गस्थाः शकपुंगवाः ॥ ११५ ॥
लोका अपि लसच्छोका बभूवुः पुरवासिनः ।
सौख्यनाडिंधमाः के वा परचक्रे समेयुषि ॥ ११६ ॥
नृपादेशात्ततः स्फूर्जन्शौर्यावेशा भटव्रजाः ।
दुर्गग्रहाग्रहग्रस्ता अभियोद्धुं डुढौकिरे ॥ ११७ ॥
गोलैष्टंकैः कुशीभिश्च प्रभिदंतोप्यनेकशः ।
न तेऽलंभूष्णवोभूवन् दुर्गं भेत्तुं मनागपि ॥ ११८ ॥
भटानां शौर्यचातुर्यं दुर्ग्राह्यत्वं पुरस्य च ।
दर्शंदर्शं नरेंद्रोभू द्विषादाश्चर्यचुंबितः ॥ ११९ ॥
मत्वा दुर्गं बलाऽग्राह्यं सोथ नीतिविदां गुरुः ।
वेष्टयित्वाभितस्तस्थौ निवार्य समराद्भटान् ॥ १२० ॥
निर्यातुं च प्रवेष्टुं चा—शक्नुवंतस्ततो भिया ।
पुरोदरस्थिता लोका लेगिवांसो विषीदितुं ॥ १२१ ॥
वारीण्यद्रुग्धायंतेक्षु—यष्टीयंत तृणान्यपि ।
एधांस्यचंदनायंत प्राप्त्यभावात्पुरांतरे ॥ १२२ ॥
त्रिमास्यामपि जग्मुष्या पुरं रक्षितुमक्षमाः ॥
पलायिषत सर्वेपि जीवं लात्वा शकब्रुवाः ॥ १२३ ॥
भक्तिगौरास्ततः पौरा उपदापात्रपाणयः ।
संजग्मिरे महीशस्य जयशस्य तमद्युतेः ॥ १२४ ॥
नृपोपि तेभ्यो वस्त्रादि दत्वा कृत्वा च सत्क्रियां ।
स्वच्छोत्सवोच्छलच्छायं प्रविवेश पुरांतरं ॥ १२५ ॥
सैंहिकेयास्यनिर्मुक्त—चंद्रबिंबविडंबिनीं ।
पश्यन्नथारिनिर्मुक्त-रणस्तंभपुरश्रियं ॥ १२६ ॥
गजाश्वस्वर्णरत्नाद्यैर्यथास्थाननिवेशितैः ।
स चकार धरासार—मंदिरं माद्यदिंदिरं ॥ १२७ ॥

क्रमागतोदयस्थानं भास्वान् लब्ध्वा स वाग्भटः ।
कान्कान्भूमीभृतो नैव पादाक्रांतानरीरचत् ॥ १२८ ॥
निवेश्य देशसीमासु चतुर्दिक्षु बलं निजं ।
सुखं द्वादशवर्षाणि स्वयं राज्यं स तेनिवान् ॥ १२९ ॥
तस्मिन्स्वर्लोकलोलाक्षी—कटाक्षविशिखावलैः ।
वीरयोगव्रतावाप्त्यां वेध्यतामुपचक्रिरे ॥ १३० ॥
तन्नंदनो जगन्नेत्रा—नंदनश्चंदनद्रुवत् ।
जैत्रप्रतापः **श्रीजैत्रसिंहो**ऽभूद्भूमिवल्लभः ॥ १३१ ॥ युग्मं
समूलकाषंकषिता—ऽन्यायसंतमसोदयः ।
तिग्मांशुरिव लोकानां यः प्रियं भावुकोऽभवत् ॥ १३२ ॥
सद्वंशस्यापि यच्चाप—दंडस्याहो अनौचिती ।
जग्राह दोषमेवास्य समाजे संगते द्विषां ॥ १३३ ॥
बिभ्रत्सदानभोगत्वं सुमनःश्रेणिसेवितः ।
शचीवरयितुर्लीलां यो भूमिष्ठोऽप्यचूचुरत् ॥ १३४ ॥
कर्णजाहं जगाहाने शौर्यं यद्भुजदंडयोः ।
चकंपिरे शिरांसि स्राक् दृढानामपि भूभृताम् ॥ १३५ ॥
यदातंकतमग्रस्ते शत्रुशौर्यनभोमणौ ।
व्यक्तं शोकतमोभासी तन्नारीणां कचच्छलात् ॥ १३६ ॥
सद्वंशस्याप्यैकमत्यं न यच्चापस्य यस्य च ।
पृष्ठं यद्युध्यदात्प्राच्यः परेषां न पुनः परः ॥ १३७ ॥
अगण्यपुण्यलावण्य—रसप्रसरसारणिः ।
हीरादेवीति तस्यासी त्प्रेयसी श्रेयसी गुणैः ॥ १३८ ॥
सौंदर्येण जिता यस्या रतिस्तामेव भेजुषी ।
जगदे वह्निदग्धस्य शरणं वह्निरेव वा ॥ १३९ ॥
भुंजाना भूभुजा साकं सा कंदर्परसं भृशं ।
शुभं गर्भं दधातिस्म विस्मयैकपदं सतां ॥ १४० ॥

स्वकरांभोजकीनाश—दासीकृतशकासृजा ।
गर्भानुभावतो राज—पत्नी सिस्नासतिस्म सा ॥ १४१ ॥
प्रहर्षुलमनः प्रेयः पूरितोद्दामदोहृदा ।
समये सुषुवे सूनुं सा श्रीरिव सुमायुधं ॥ १४२ ॥
असौ शकासृग्बाष्पूरैः संस्नाप्य धरणीमिमां ।
इष्टातन्मुं – – – – – – – – – – – – – –
– – – – – – – – – – – – – – – सूत्रैरैः
अभ्युद्यतसहस्रार्क मिवासीत्सूतिकागृहं ॥ १४४ ॥
दिशः प्रसादमासेदुः सुखसेव्यो ववौ मरुत् ।
नभो निर्मलतां भेजे दिनकृद्दिद्युतेतमां ॥ १४५ ॥
विशदं सम्मदं यं त—ज्जनने जनको दधौ ।
शतांशोपि न तस्यासीत् कवीनां गोचरो गिरां ॥ १४६ ॥
तज्जनौ स्वर्णधाराभि रवर्षद्भूपतिस्तथा ।
मूलतोपि यथाशुष्य दर्थिरोरववासकः ॥ १४७ ॥
कृत्वा दशाहिकमहं विश्वं विश्वसुखावहं ।
हर्षाद्धमीरदेवेति नामामुष्मै पिता ददौ ॥ १४८ ॥
मातापित्रोर्दृशः सिंचन् स्वदर्शनसुधारसैः ।
सौम्यमूर्तिरवर्धिष्ट स शशीव दिने दिने ॥ १४९ ॥
दिनैः कतिपयैरेवा—कृच्छ्रं गुर्वनुभावतः ।
शस्त्रशास्त्ररहस्यानि स स्ववश्यानि तेनिवान् ॥ १५० ॥
न तच्छास्त्रं न तच्छस्त्रं न च तज्जनरंजनं ।
सदाशयांबुजे तस्य न यदभ्रमरायत ॥ १५१ ॥
अथाभंगुरशृंगार—जीवनं यौवनं श्रितः ।
कासां मृगीदृशां निन्ये वशं दृग्मनसी न सः ॥ १५२ ॥
दृग्द्वंद्वपेयसौंदर्य—श्रीणामेकं तमास्पदं ।
दृष्ट्वा वांछन् पतीकर्तुं कामिन्यः का न मानसे ॥ १५३ ॥

अकृत्रिमालंकृतिराननस्य तस्योत्थिते श्मश्रुलते व्यभातां ।
आधिक्यतो घ्राणयुगाध्वनिर्य—च्छृंगारधारे इव नेत्रपेये ॥ १५४ ॥
केशाः केकिकलापकांतिजयिनो वक्त्रं शशिप्रीतिभित्
कंठः कंबुरिपुः कपाटपटुताविक्षेपि वक्षस्थलं ।
दोर्दंडौ परिघापघातनिबिडौ पादौ कृताब्जापदौ
किंकिं रम्यतरं न यौवनपदं प्राप्तस्य तस्याभवत् ॥ १५५ ॥
विंध्ये सिंधुरवत् धने विधनवत् जातिप्रसूनेऽलिवत्
त्यागे याचकवत् गुणे सगुणवन्न्याये महीपालवत् ।
माकंदे पिकवच्छ्रुते विदुरवत्पाथोरुहे हंसवत्
तस्मिन् संसृजतिस्म वागविषयां प्रीतिं मनो योषितां ॥ १५६ ॥
नारीभिः सुमचाप इत्यमरभूजन्मेति च प्रार्थिभि-
र्गंगाभूरिति सत्यसंगरपरै र्ब्रह्मेति तत्त्वोन्मुखैः ।
स्वर्भूर्भूरिति योद्धृभिर्यम इति प्रत्यर्थिपृथ्वीधवैः
कैः कैरेष कथं कथं न युवतामध्याश्रितस्तर्कितः ॥ १५७ ॥
सौंदर्यधन्या अथ सप्तकन्या पित्रा प्रमोदात्परिणायितोसौ ।
चिक्रीड ताभिः सह शश्वदस्तव्रीडं यथा दुश्च्यवनः शचीभिः ॥ १५८ ॥
हम्मीरादितरावपि क्षितिपतेर्जैत्रस्य पित्र्यानुजौ
जज्ञातेऽगरुहौ गुहाविव जगज्जैत्रप्रतापोदयौ ।
आद्योभादनयोर्नयोदयदलद्वल्लीवसंतः सुर-
त्राणोन्यः परवीरदारणरणारंभप्रभो वीरमः ॥ १५९ ॥
पूर्द्वारार्गलदीर्घपीनभुजभूप्रौढप्रतापज्वलत्-
ज्वालाजिह्वविषावलीकवलितप्रत्यर्थिभूमीधवैः ।
इत्यभ्यस्तनयैस्त्रिभिः स्वतनयैः संसेव्यमानोन्वहं
श्रीजैत्रः क्षितिपः स्म वीरजनकोत्तंसत्वमास्तिघ्नुते ॥ १६० ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते हम्मीरमहा-
काव्ये वीरांके तज्जन्मवर्णनोनाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

अथ पंचमः सर्गः

अथ जैत्रसिंहनृपतौ धरणिं करणिं दिवः श्रितहरेः सृजति ।
उदजृंभतप्रियसुहृत्सुरभिः सुमसायकस्य किल विश्वजितः ॥ १ ॥
पुपुषे ध्रुवं मलयशैलभवोऽनिल एष भोगियुवतिश्वसितैः ।
कथमन्यथास्य सहता भवति स्म वियोगिनो झगिति मूर्च्छयितुं ॥ २ ॥
ऋतुराजविक्षणरसान्वितरा मरूणेन न ध्रुव मनोदि रथः ।
कथमन्यथा दधु रमी दिवसा गुरुतां रथांगविहगैकहितां ॥ ३ ॥
अतिदुःसहप्रियसुहृद्विरहैः प्रमदजनैः कथमिवैष स नः ।
महिमा सहिष्यत इतीव निशाः कृशता मधुर्मधुरिताः कृपया ॥ ४ ॥
समुदाचरंति मधुपा मलिना न च निर्मला स्फुरति जातिरिह ।
इति वा बभूव ऋतुराट्समयो नवरं न वल्लभतरो यतिनां ॥ ५ ॥
मलयानिलो मलयजैः सुरभौ सुदृशा मुरोजयुगले विलसन् ।
समुपागतं मलयशैलमहा—शिखराधिरोहण ममंस्त पुनः ॥ ६ ॥
अमुना विवर्णितदला मभितो नलिनीं विलोक्य नलिनीदयितः ।
कुपितः प्रहिंसितुमिवैष हिमो—चय मभ्यगा द्धिमवतः ककुभं ॥ ७ ॥
स्थलतां प्रयाति गगने पवने—रितपुष्पराजिरजसां पटलैः ।
अचलन् यदर्कतुरगाः शनकै स्तदिवास वासरगणोत्र गुरुः ॥ ८ ॥
मधुकप्रसूनमधुपानवशा दतिमात्रमत्तमधुकृद्युवतेः ।
विनिशम्य झंकृतमरं दधिरे कति रे न चेतसि विकारभरं ॥ ९ ॥
सहकारसारतरमंजरिका—प्रसनोल्लसन्मधुरिमांचितया ।
परपुष्टया कुसुमकांडकरे ऽरचि लीलया प्यखिलमेव जगत् ॥ १० ॥
इय मागतैव शशिनाविकुहू रथचैयमाप्यलपदन्यभृतः ।
पिककूजितेष्विति न का मुमुदे विषसाद चाध्वगवधू रसकृत् ॥ ११ ॥
शुकचंचुसंनिभपलाशदल—कुसुमानि रेजुरभितोनुवनं ।
शमदंतिनं भृशमुपानयतो वशमंकुशा इव सुमेषुविभोः ॥ १२ ॥

यदि पुष्पिताहमिह तत्क्रियतीं श्रियमुद्वहंतु लतिका इतराः।
किमिदं विचिंत्य कृपया सुरभौ विचकास नाभिनवजातिलता ॥ १३ ॥
विकसत्प्रसूननिचयाः शुचयः प्रतिकाननं शुशुभिरे तरुषु ।
प्रथिता हसा इव वनीयुवते निजजीवितेशमृतुराजमनु ॥ १४ ॥
जलदागमे स्वमहिमोल्लसिते रवधीदसौ पथिकलोकवधूः ।
इति पंक्तिबाह्यविहितेव मधौ नवमालती न सुमनस्त्वविशत् ॥ १५ ॥
मदनोऽधुनापि परदेशजुषां हृदि नष्टशल्यमभिहंतुमिव ।
कुसुमानि वृंतसुषिराणि भृशं विरचय्य कांडफलतामनयत् ॥ १६ ॥
मम नाम नालिकशरा यदि मारुतः सहेत कतरे स्पृशतीः ।
किमितीह नाद्रियत जातिलता कलिकां मधौ मधुसखः स्फुटतीः ॥ १७ ॥
विकसत्प्रियालतरुमंजरिका—रजसारुणैरपि मृगीनयनैः ।
मधुसीधुपानघनरागजुषः सुदृशां दृशः सदृशतां न जहुः ॥ १८ ॥
परिसंचरन्मलयदिक्पवन—प्रविकंपिपल्लवकरांबुरुहैः ।
उपगूहनाय वनराजिवधूर्निजकांतमाह्वयदिवर्तुपतिं ॥ १९ ॥
मधुपानतः शिथिलितभ्रमरा भ्रमिरा बभुः प्रतिवनं तरुषु ।
गुलिकास्त्रकाभ्यसनमुन्नयतो गुलिका इव प्रसवचापविभोः ॥ २० ॥
प्रविलोकनादपि वियोगवशा विदधद्दशा विधृतकंपरसाः।
अनयत्पलाशशिखरी तरसा चरितार्थतां जगति नाम निजं ॥ २१ ॥
पदसंगमात्र उपजाततृषो मम निप्रजग्मुरिमकाः प्रसभं ।
गतभर्तृका इति सकोप इवा—ज्वरयन्मुहुर्मुहुरशोकतरुः ॥ २२ ॥
परिलोभयन् मधुकरप्रकरान् मधुसंगमेन मधुरैर्मधुभिः ।
तिलकद्रुमस्तिलकवन्निखिले—ष्वपि भूरुहेषु लभतेस्म रुचिं ॥ २३ ॥
अपि तन्मुखाभिषवसेकमृते श्रियमुद्वहन्नतिवचोविषयां ।
अधरीचकार सुदृशामखिला मपि मानसंस्थितिं मगो बकुलः ॥ २४ ॥
निजकालिमोल्लसितसंजानिता ऽसमयक्षपालिषु वनीततिषु ।
अलभंत चंपकतरोः कलिकाः स्मरराजदीपकलिकोपमितिं ॥ २५ ॥

भृशलीनषट्चरणचक्रवशा ऽधिकनीलनीरजदले सरसि ।
कमले स्लंभिविलसत्कमले गगने नवोदितशशांकरुचिः ॥ २६ ॥
मलिनांबुबिंदुतुलनां कलय—द्विकसत्पलाशसुमवृंतमभात् ।
शिरसाऽग्निसाधनतपो रचय न्निव मालतीविरहलोलियुवा ॥ २७ ॥
कृतवेल्लनामलयदिक्पवने र्वनवल्लयो रुरुचिरेऽतितरां ।
उपगूहनानि चिरकालभवन् मिथः प्रविरतं — — य इव ॥ २८ ॥
सकलत्रिलोकविजयप्रभवं श्रमवारिसंगतमनंगपतिं ।
इव वीजयंत्यभितभौ सुरभौ कदलीदलै रनिलसंगचलैः ॥ २९ ॥
हृदयेश्वरं भजत मानममुं त्यजताशु नेति समयो हि गतः ।
इति बोधयन्निव कुरंगदृशो रुचिरं चिकूज परपुष्टयुवा ॥ ३० ॥
किमु चुंबनं किमथवा मधुरं मधु इत्यसाविव विवेचनकृत् ।
क्षणमंबुजं क्षणमथ भ्रमरी—वदनं चुचुंब मधुकृत्प्रवणः ॥ ३१ ॥
विलसद्विलासिनि वसंतऋतौ कुसुमानि कानिचिदिहाविदुषां ।
इदमेददेतदिदमित्यवदन् इव झंकृतैर्मधुकराः कतिचित् ॥ ३२ ॥
विधूतत्वराणि विदधन्नितरां युवमानसानि दयितानुनये ।
चटुकूजितैः कलरवो मदयन् दयितां चुचुंब परिरभ्य मुहुः ॥ ३३ ॥
विकसत्सुमस्तबकचारुकुचा नवपल्लवाकुलकरक्रमणाः ।
मधुमागताः समवलोकयितुं वनदेवता इव लता व्यरुचन् ॥ ३४ ॥
अधिकाधिकं तनुविलेपविधौ प्रमदाभिराद्रियत वह्निशिखं ।
उपकारकारि सुचिरोपनतं सहसैव हेयमिह वस्तु कथं ॥ ३५ ॥
पथिकांगनाजनपरासनजै र्गुरुपातकैरिव नितांतचिताः ।
हविराचितांऽजनघनद्युतयो भ्रमरा बभुः प्रतिवनभ्रमिराः ॥ ३६ ॥
इति वीक्ष्य वीक्षणयुगप्रसभा—हृतसंमदं सुरभिकालमिमं ।
परिपृच्छ्य जैत्रजगतीदयितं सहि वीरमाघजकुमारवरः ॥ ३७ ॥
अदसीयरूपविलुलोकयिषा—नुमहाधिरूढललनावदनैः ।
दिवसेपि विस्फुरदनेकसुधा—करबिंबमंबरतलं जनयन् ॥ ३८ ॥

घनसारसारमृगनाभिमिलन्—मलयद्रुनागजरजःप्रकरैः ।
कृतदेवनो वनविनोदचिकी—रवरोधबंधुरवधूमधुरः ॥ ३९ ॥
प्रचलद्दलावलिलसत्पवनं तरुराजिराजितपुरोपवनं ।
प्रययौ स यौवनवयः सवयाः—परिहासभासुरतरास्यशशी ॥ ४० ॥

चतुर्भिः कलापकं

तरुणा लसन्नवनवाभरणा अथ चेलुरर्हतमचेलभृतः ।
मदकृन्मधूत्सवकृते मदनो—द्यमदीप्तदीप्तिसुतनूभिरमा ॥ ४१ ॥
कृतभूषयापि वदनांबुरुहः सखि सांप्रतं तव रुरोदिषया ।
कृतमेहि सत्वरममुं दयितं सुतरां प्रसाद्य जहि वैरिमुदं ॥ ४२ ॥
इति काचन प्रियसखीवचनैः सुचिरं विमृश्य हृदये निपुणं ।
परिहृत्य मानमुपगत्य पतिं विशदप्रसादललितं व्यतनोत् ॥ ४३ ॥ युग्मं
अनुनेतुमन्यतर इंदुमुखीं विविधेंगितानि विदधन्निपुणं ।
परिरभ्यतेस्म तरसैव तया सपूर्वसूचिततदिंगितया ॥ ४४ ॥
प्रचलालिकाननमितः कितवो विरहा नवांग स किमातनुते ।
प्रविलोकयाव इति कापि मिषादुपनीय तां प्रियतमाय ददौ ॥ ४५ ॥
अनुनेतुमंबुजदृशः पदयोः पतितस्य कस्यचन वेणिरभात् ।
इदमीयमानमभिपाटयितुं कुसुमायुधस्य तरवारिरिव ॥ ४६ ॥
अयि पश्य शस्यवदने मधुरा मधुवासरा झटिति यांति कथं ।
अधुनापि मानमिममादधती स्वपराहितं किमु चिकीर्षसि हा ॥ ४७ ॥
इति कश्चन प्रकुपितां दयिता मनुनीय योषिदनुनीतिचणः ।
उपगूहनं प्रतिपदं वितरन्नचलन्मधूत्सवकृते सुकृती ॥ ४८ ॥
न विलोकसे न च ददासि वचः कथमेष जीवतु तवानुचरः ।
इति पीतवल्लभवचा इतरा मदपानतोप्यधिकमाप मदं ॥ ४९ ॥
नवपल्लवाद्भुतकरां मधुपा—वलिवेणिमिद्धसुमगुच्छकुचां ।
नववल्लभामिव विलोक्य वनीं दधुरुत्सुकत्वमथ रंतुममी ॥ ५० ॥

तरुणीगणे विकरूणं प्रसवा—वचयं विधातुमभियोगवति ।
तरुभिः प्रकंपितमिव प्रवह—त्पवमानवेल्लितदलालिमिषात् ॥ ५१ ॥
प्रविहाय काननसुमान्यभितो निपतद्भिरंबुजधिया वदने ।
भृशमुन्मदिष्णुमधुकृन्निकरैरुदवेजि काचन सरोजमुखी ॥ ५२ ॥
दयितां लताग्रमधिरोहयता क्च नापि केनचिददायि तनौ ।
नखरक्षतं यदतनोत्किलितं न मुदं तदीयहृदये कियतीं ॥ ५३ ॥
सुमकंदुकौ निजकरग्रथितौ सहसं प्रदर्श्य किल केन च न ॥
त्वदुरोजकौ ध्रुवमियत्प्रमितौ वदतेत्यहासि कुपितापि सुदृक् ॥ ५४ ॥
अयि वल्लभे मधुरगंधमिदं कुसुमं वदन्निति परो विदुरः ।
उपनासमाप्य किल सिंघयण—च्छलतः करं न्यधित तामधरे ॥ ५५ ॥
मुखचुंबनं यदि ददासि सकृत् प्रददे तदा कुसुममाल्यमिदं ।
गदतीति भर्त्तरि सखीविदितं त्रपया मुदा च समवादि परा ॥ ५६ ॥
दयितस्य वृक्षमधिरूढवतः पदमाशु पल्लवधिया विधृतं ।
न चकर्ष नैव च मुमोच परा तदवाप्तिजातपुलकप्रसरा ॥ ५७ ॥
पुरतो लताततिषु रम्यतमाः प्रसवाः स्फुरंति ननु चंद्रमुखी ।
इति विप्रलोभ्य दयितामितरो विजनप्रदेशमनयद्रतये ॥ ५८ ॥
अयि पश्यतोपि कुसुमस्तबकः क्व गतो ममेति कितवोक्तिपरः ।
करसाद्विधाय दयितोरसिजं निजगाद लब्धमिति कोपि हसन् ॥ ५९ ॥
अयि पश्यतोपि कुसुमस्तबकः क्व गतो ममेति कितवोक्तिपरः ।
प्रममर्द नैकयुवतेः कुचयो र्युगुलं गवेगवेषणपरः— — — ॥ ६० ॥
तनुवल्लिबद्धनवपुष्पगलन्—मकरंदलुब्धमधुकृन्निकरः ।
परिरभ्यतेस्म तरुकैतवतो ऽतिविदग्धया प्रियतमः परया ॥ ६१ ॥
फलदाधिरूढहृदयाधिपति—प्रविलोकनापहृतचेतनया ।
वितरेमभंग वितरेममिति प्रसवं वृथैव परयाभिदधे ॥ ६२ ॥
इतरेण गोत्रभिदया प्रहितः कुसुमोच्चयानुवनितामनया ।
प्रहतो — — तव निःश्वसितै रनवेक्ष्य तां किमुदितः प्रति यां ॥ ६३ ॥

अयि पश्य पश्य पुरतो लकुचे सुकुचे कथं भ्रमति भृंगयुवा ।
इति विप्रलोभ्य दयितामितरो निपपौ परां सुचिरमर्द्धदृशा ॥ ६४ ॥
तरुराजितो विकसितप्रसव—प्रकरान्निधाय शिरसि प्रयतान् ।
गुरुझंकृतिप्रमुखरा भ्रमरा वनरक्षका इव परां रुरुधुः ॥ ६५ ॥
दधदंतरा नवतिरस्करिणीमिव तापनोदनमिषेण पटीं ।
वनितां विलोभ्य कितवो हृदयाधिकृतां चुचुंब गतभीरितरां ॥ ६६ ॥
उपवीजयन्निजकरग्रथित—प्रविकाशिभासिकुसुमव्यजनैः ।
कृतविप्रियोऽपि भृशमन्वनयत् सुदृशं परः स्मरकलाविदुरः ॥ ६७ ॥
तरुभृंगसंस्थितसुमग्रहणो—र्ध्वसरत्करत्वतः सुकृशादुदरात् ।
गलदंबराक्षणमभादपरा प्रकटीभवत्स्वतनुशक्तिरिव ॥ ६८ ॥
कितवेन पल्लवमिषादधरे विधृते प्रिया यदतनोद्धसितं ।
अभवत्तदेव किल तत्कपट—स्फुटपाटवस्य शशिभासि यशः ॥ ६९ ॥
जडगात्रवर्तनपराङ्गमितां दधदेकबाहुलतया दयितां ।
नलिनं करेण च परेण परः शुशुभे स्मरः सशरचाप इव ॥ ७० ॥
कामिन्याः कुसुमानि चेतुमधिरोढुंन्यस्तरुस्कंधकं
भूमौ स्थायिनि दक्षिणे पदतले वामे च शाखास्पृशि ।
कृत्वा किंचन कैतवं विनमितोऽधोनाभिमूलं परो
दृष्ट्वोदीरितकाम ऊर्ध्वसुरते वांछामतुच्छां दधौ ॥ ७१ ॥
शाखाग्रस्थमिदं ददासि कुसुमं चेत्तर्हि यद्याचसे
तत्तेहं प्रददे प्रिय ध्रुवमिति प्रोक्तेऽन्यया मुग्धया ।
नीत्वा लग्नकतां तदालिमचिराद्दत्वा च पुष्पं छलात्
आसीद्यद्धृदये द्वयोरपि तयोर्धूर्तेन तत्प्रस्तुतं ॥ ७२ ॥
करांबुजालंबितलंबशाखा मिथोपि संयोजितपादपद्माः ।
आंदोलिता आलिजनैः स्वयं ता दोलातुलां शिश्रियुरंबुजाक्ष्यः ॥ ७३ ॥
कामिनीकरजकोटिविलून—स्रस्तपल्लववनावनिपीठे ।
पुष्पराजिभिरराजत मुक्ता—वेणिवद्विपुलविद्रुमपात्रे ॥ ७४ ॥

प्रसवचोलवतंसककंकण—स्तबकराजिविराजितविग्रहाः ।
शुशुभिरे सुदृशो धृतकंकटा इव भटाः कुसुमायुधभूपतेः ॥ ७५ ॥
इति रुचिरविधाभिः स्वांगसंगोपभोग-
स्फुरितविततलीलाश्रेणिभिः श्रेयसीभिः ।
ऋतुपतिसमयोत्थां काननीं पुष्पलक्ष्मीं
झगिति सफलभावं निन्यिरे पौरवीराः ॥ ७६ ॥
इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके वसंतवर्णनोनाम पंचमः सर्गः समाप्तः ॥

अथ षष्ठः सर्गः

प्रेक्ष्य काननविलासवशेन स्वेदिनोऽथ तरुणान्नृपपुत्रः ।
वारिकेलिकलनाय जगन्वान् जैत्रसागरसरः सरसश्रि ॥ १ ॥
उलसच्छुकगरुत्समकांति र्यस्यतीरतरुराजिरराजत् ।
चंद्रबिंबमभितः प्रसरंती सिंहिकांगजगजध्वजिनीव ॥ २ ॥
अंतराप्रतिफलद्रणपूर्वं—स्तंभनामपुररम्यतराश्रि ।
यज्जहास विपुलांकविलासि—द्वारकं किल सरिद्वृदयेशं ॥ ३ ॥
तीररूढतरुनीलपलाश—स्मेरजालकहरिन्मणिमुक्तं ।
वृत्तरम्यमवनीवनितायाः कर्णकुंडलतुलामवहद्यत् ॥ ४ ॥
नीलनीरजदलावलिदंभ—व्यक्तलक्ष्मविधृतामृतपूरं ।
यत्कृतावतरणं भुवि रेजे चंद्रबिंबमिव राहुभयेन ॥ ५ ॥
कर्णिकांकविचरन् मधुपौघ—तारकोन्मिषितपंकजदंभात् ।
आलुलोकिषुनिजामिव लक्ष्मीं यद्दधार शतशो नयनानि ॥ ६ ॥ षड्भिः कुलकं
आयतैश्चलदृशोथ नितंबैः सत्वरं रुरुधिरे वनवर्त्म ।
अग्रतोंबुललनाय यियासू न्वारयंत्य इव जीवितनाथान् ॥ ७ ॥
स्वां श्रियं पयसि वीक्ष्य तरुण्यो द्राग्मनांसि चकृषुर्मुकुरेभ्यः ।
तत्किमत्र यदि वा प्रमदानां यत्र तिष्ठति मनश्चिरमेव ॥ ८ ॥

उत्तरंगिणि सरोंभसि नार्य श्चिक्षिपुर्विकसितानि सुमानि ।
उज्जिजीवयिषयेव यजंतो मन्मथस्य गिरिशं जलमूर्त्तिं ॥ ९ ॥
तीरसंस्थितविलासवतीनां वारिणि प्रतिफलत्सु मुखेषु ।
स्मेरवारिजधिया निपतंतो हासयन्मधुकरास्तरुणौघान् ॥ १० ॥
वारिगोचरजुषां युवतीनां मुखसत्प्रतिनिधिव्यपदेशात् ।
आतिथेयमिव कर्त्तुममूषा माविरासत सरोजलदेव्यः ॥ ११ ॥
अत्यगाधजलदर्शनजाता—तंककंपिततनूस्तनुमध्याः ।
पाणिनाऽथ विनिगृह्य कथंचि द्दर्शयंति सलिलं स्म युवानः ॥ १२ ॥
किं पुरो विदधतीं जलकेलिं स्वां सखीमपि न पश्यसि मुग्धे ।
दर्शयन्निति च तत्प्रतिबिंबं तां व्यशिश्वसदहो चतुरोन्यः ॥ १३ ॥
अस्त्यगाधमिह वारि तदेवं न प्रवेष्टुमुचितं तव मुग्धे ।
इत्युदीर्य विविशे कितवेना—न्येन वक्षसि निधाय मृगाक्षीं ॥ १४ ॥
उत्सुकापि सुतरां जलकेला—वंचले प्रणयिना विधृतापि ।
तद्विलोकरसभाववशात्मा काप्यवास्थित तथैव परोपि ॥ १५ ॥
आहतः कुचतटैः प्रमदानां चेतनाविरहितोपि तडागः ।
क्षोभभावमगमत् सहसा य—त्तत्र कारणमसौ रसवत्ता ॥ १६ ॥
अस्पृशत्प्रथममंबु वधूनां मंगसंगचपलं जघनानि ।
खेलतिस्म तदनूरसिजेषु क्क क्रमः स्फुरति हंत जडानां ॥ १७ ॥
जानुदघ्नमपि तत्सरसोंभः कंठदघ्नमभवद्धुतमेव ।
योषिदंगविगलल्लवणिम्ना स्फीततामुपगृहीतमिवोच्चैः ॥ १८ ॥
आजनेरपि वितीर्णमरंदा—न्यंबुजानि मधुपाः प्रविहाय ।
भेजिरे मृगदृशां वदनानि स्यात्कुतोहि मलिनेषु विवेकः ॥ १९ ॥
संचरच्चटुलदृग्वदनाब्जा—लोकतर्कितनिशाकरबिंबैः ।
खादितुं बिसलतोपगृहीता तत्यजे न बुभुजे न च चक्रैः ॥ २० ॥
योषितां स्तनतटे स्खलतोच्चै रस्त्रियंत पयसा पुनरेव ।
शैशवे प्रवहता गिरिमार्गे कूलशैलसबलास्फलनानि ॥ २१ ॥

प्रेयसीवदनमुक्षितुमात्तं नीरमंजलिपुटे दयितेन ।
तत्र बिंबितमवेक्ष्य तदेवा—मोचिनोपचितभंगभयेन ॥ २२ ॥
सेसिचत् प्रियतमो मदिराक्ष्या शक्रया कुलतया प्रतिसेके ।
गृह्यतेस्म भुजया लघुकंठे बाणयुद्धविदिवासि करेण ॥ २३ ॥
वल्लभे विकसितांबुजमुख्या उन्मदे पिबति वक्त्रसरोजं ।
भ्रश्यदंबुकणकेशकलाप—च्छद्मनालिभिररोदि शुचेव ॥ २४ ॥
गाढपीडितरदावलिरंध्रै र्याः स्त्रियो मुमुचिरे जलधाराः ।
ताभिरास मदनः सलिलास्त्रो भर्तृमानदहनास्त्रशमाय ॥ २५ ॥
कंठदघ्नपयसि स्थितवत्या जीविताधिपतिना गजगत्याः ।
यद्यबुध्यत तयोर्द्युतिहान्या—ब्जद्वयांतरगतं वदनाब्जं ॥ २६ ॥
श्रीरपाह्रियत नो नयनाना मेभिरेभिरिति संभृतकोपाः ।
मज्जयंति कमलानि सरस्सु—न्मज्जयंति च मुहुः सुदृशः स्म ॥ २७ ॥
वारिणि प्रतिनिधिव्यपदेशात् व्यत्ययेन मदनश्च रतिश्च ।
तत्तदाप्तरुचिरत्वविशेषौ संश्रिताविव वधूं च वरं च ॥ २८ ॥
कैतवेन करवारिभिरेकां प्राप्य कश्चन पराङ्मुखभावं ।
चुंबतिस्म विदितोदितरागो ऽन्यां मुहुः कमलिनीमिव भृंगः ॥ २९ ॥
शैलसारकठिने प्रमदाना मंभसां स्तनतटे स्खलितानां ।
फेनपंक्तिरिव हारलताया दिद्युते सरसि मौक्तिकपंक्तिः ॥ ३० ॥
अंभसाहृतविलेपनभंगौ योषितां वपुषि कांतकृतानि ।
रेजिरे नखपदानि सपत्न्यु—च्चाटनार्थमिव मंत्रपदानि ॥ ३१ ॥
त्रुट्यतोपि जलपूरितरंध्रैः शुक्तिजन्मभिरपाति न हारात् ।
के त्यजंति सुदृशां कुचयुग्म—स्पर्शसौख्यमभिलब्धरसा वा ॥ ३२ ॥
नीरपूरणवशाद्रितमौनं नूपुरं चटुलपादसरोजे ।
संननाप्यसदवेदि मृगाक्ष्या गुह्यको वट इवानुपलब्धेः ॥ ३३ ॥
कंठदघ्न उदके विहरंती वाणिनीविशदपक्ष्मधत्त ।
स्मेरमब्जमिति तन्मुखवीक्षा—सख्यविश्वसितमानसमाशु ॥ ३४ ॥

भापनाश्यसमुपेत्य जलांत भर्तरि स्पृशति सक्थिकरेण ।
त्रासकंपिततनूस्तनुमध्या—श्चर्यचुंबितमवेक्षि सखीभिः ॥ ३५ ॥
प्रेयसा दशनरंध्रविमुक्ते रुक्षितोदककणैर्मदिराक्षी ।
प्रीतिजातपुलकोद्घुषितांगा कामकांडनिचितेव चकासे ॥ ३६ ॥
मुक्तगंधमपि वारिविहारैः पुष्पदाम न जहे शशिमुख्या ।
न स्वतोपि गुणवान् सुखहेयः किं पुनर्यदि स जीवनलीनः ॥ ३७ ॥
पंकजच्छददृशः कटिवस्त्रे नर्मणा व्यपहृते दयितेन ।
वस्त्रवन्निजदलानि ददानां—भोजिनी ध्रुवमधत्त सखीत्वं ॥ ३८ ॥
अैक्षमैक्षमबलां ञ्जितदृग्भ्यां कालिमा य उदवास्यत भर्त्रा ।
सोऽसहिष्णुवनितावदनाब्जे व्यक्ततामभजदाशु निविश्य ॥ ३९ ॥
ताडनाय समुदंचितमब्जं मत्प्रियामुखमिति प्रतिचुंबन् ।
तां स्मयेन परिवर्तितवक्त्रा मप्यहासयदहो कितवोन्यः ॥ ४० ॥
योषितां जलविहारवतीनां नूपुराणि रणितानि न्न चक्रुः ।
कः सदाचरणभाक् जलमध्ये स्वं तनोति यदि वा महिमानं ॥ ४१ ॥
सारसेंऽभसि परस्परहर्षी दुश्चितैरपि सरोजमुखीभिः ।
श्रीरवाप्यत परा सुमगुच्छैः क्व श्रियां सुमनसो न पदं स्युः ॥ ४२ ॥
दंपती विधृतवार्यभिपूर्णौ—यामशालिबिसशस्य तमास्यौ ।
प्रेमपानमिव चक्रतुरन्यो—न्यावलोकवशकूणितनेत्रौ ॥ ४३ ॥
स्मेरपंकजवने कथमन्यो ह्यास्यदास्यकमलं कमलाक्ष्याः ।
कैतवेन कमले यदि सिक्ते नाहसिष्यदियमेव विमुग्धा ॥ ४४ ॥
चुंबितं स्मितसरोरुहबुद्ध्या तेन चाधरदले प्रहृतापि ।
कांतवक्त्रमलिना किल दष्टा—स्मीति तथ्यमपि नो बुबुधेन्या ।
वारिभिश्चलदृशामधरेभ्यो दूरितेस्म नवयावकरागः ।
मंडनं तदधिकं तु वितेने तत्र कांतनिहितैरदनांकैः ॥ ४६ ॥
मंडनं चपलदृग्नयनानां वारिणांजनमलोपि लवेन ।
भंजनेपि हि जडस्य मतिः किं कृत्यवस्तु वद पाटवमेति ॥ ४७ ॥

बिंबितेंबुनि निजाननपद्मे क्कापि दृग्द्वयमवेक्ष्य झषाक्षी ।
पद्मकोशगतमीनधिया तत् गृह्णती दयितचित्तमगृह्णीत् ॥ ४८ ॥
सांद्रितेंबुनि किललललनानां नेत्रकज्जलभरैर्हसितैश्च ।
गांगवारिकलितां रविकन्यां मेनिरे युवजनाः किमु धन्यां ॥ ४९ ॥
एहि मंक्षु नलिनीषु निलीनां दर्शयामि सुतनो भवदालीं ।
विप्रतार्य दयितामिति कश्चित्तां जिगाय निभृते पणबंधे ॥ ५० ॥
प्रौढदेवनवशाद्रितवृद्धौ सारसेंभसि निमग्नसरोजे ।
कुंतलच्छलमिलद्भ्रमरौघे योषितां सरसिजायितमास्यैः ॥ ५१ ॥
उत्तानमंभसि सुखं प्लुतिलाघवेन निष्पंदमंबुजदृशामभितस्थुषीनां ।
रेजुः स्तनाः सुविवृता भृशमुच्छ्वसंत-
श्चक्राइवापविवरं मिलितस्वकांताः ॥ ५२ ॥
व्यात्युक्षीषु भृशोक्षणाकुलितया वक्रीकृतग्रीवया
व्यालोक्य प्रतिबिंबितां स्वकबरीं पृष्ठप्रतिष्ठेंबुनि ।
प्रेयान्वारहिशंकया स्म परया संश्लिष्यते भीतया
त्रातुं स्वासिलताशया पुनरिमां चिक्षेप हस्तं स च ॥ ५३ ॥
चिकुरनिचयमाशु स्रंसयामास नेत्रां—बुरुहमपि चुचुंबोरोजपीठे लुलोठ ।
जघनतटमुपासामास पस्पर्श पादौ प्रिय इव वनितानां सारसो वारिपूरः॥५४॥
स्रस्तो धम्मिलबंधो गलितमखिलमभ्यंजनं लोचनानां
भ्रष्टो रागोधराणामविरलपुलकैर्व्याप्तमंगं समग्रं ।
नष्टा शक्तिः कपोलस्तनतटलिखितापत्रलेखाप्यपास्ता
वारिक्रीडा वधूनामजनि रतिरसस्य प्रवेशध्रुवेव ॥ ५५ ॥
परिनिस्सरच्चटुलदृग्जघनो—रसिजावलीरिततरंगततिः ।
अभिनज्जलं झगिति कूलभुवः सहयानमाभिरभितन्वादिव ॥ ५६ ॥
अत्युत्सुकत्वनिपतत्पदपातजात—स्फीतध्वनिश्रुतिवियोजितपक्षिपक्षाः ।
अन्योन्यपाणितलताडनलब्धलक्ष्या नीरान्निरीयुरथ दंपतयः सहेलं ॥५७॥

विलोक्यतां स्वच्छतयाऽबलानां जग्मुर्न वासांसि जलाद्रितानि ।
ध्रुवं परित्यागभयेन तासां निलीय देहद्युतिषु स्थितानि ॥ ५८ ॥
गतेंगरागेपि तनूदरीणां न कायलक्ष्मीरधरीबभूव ।
स्वभावरम्यस्य जनस्य यद्वा विभूषणं मंगलमात्रदायि ॥ ५९ ॥
विनिर्गतानां सरसो वधूनां पृष्ठे प्रलंबी शुचिकेशपाशः ।
परीक्षितुं प्रत्युत हेमपट्टे निवेशिताभात् कषपट्टिकेव ॥ ६० ॥
विनिर्गतानां सरसो वधूनां पृष्ठे प्रलंबी शुचिकेशपाशः ।
मेरोः शिलायां सुखमासितस्य शिखंडिनो बर्हमिव व्यराजत् ॥ ६१ ॥
निर्नीरितानि बिबभुर्वनिताजनानां चेलांचलैर्मृदुतरैर्नितरां वपूंषि ।
उत्तेजितानि सुमनोविशिखस्य शस्त्राणीवाखिलत्रिजगतीजयबद्धबुद्धेः ॥ ६२ ॥
उन्मिषन्नयननीलसरोजा भ्रूलतालसितकांततरंगाः ।
मुक्तबंधकचशैवलरम्याः सारसीं श्रियमलानिव नार्यः ॥ ६३ ॥
भूषापहृत्या रिपुमस्मदीय मसौ यमान्तः सलिलं बिभर्ति ।
इति प्रकोपाभिरिवांगनाभि रबध्यतावश्यशिरोजपाशः ॥ ६४ ॥
इत्थं विधाय जलकेलिमनन्यजन्यां
श्रीजैत्रसिंहतनयः स हमीरवीरः ।
स्वान् स्वान् गृहान् प्रतिविसृज्य जनान्सहैतान्
वेश्मासंसाद निजमर्थिकृतप्रसादः ॥ ६५ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके जलक्रीडावर्णनोनाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

अथ सप्तमः सर्गः

अथ निशासमयागमलालसं चलदृशां प्रविदन्निव मानसं ।
चरमभूमिधराग्रिमचूलिका महिमरश्मिरभूषयदंशुभिः ॥ १ ॥
विधिवशाद्विपदं समुपेयुषीं न खलु कोप्यवधीरयितुं क्षमः ।
गदादिवैत्यहिमद्युतिमंडलः समभवद्विगलद्युतिमंडलः ॥ २ ॥

जगति नाम पतंग इति स्फुटं मम दधुस्तदमी शलभेषु किं ।
इति वहन्निव सूरिषु कोपितां ग्रहपुषो जनि लोहितविग्रहः ॥ ३ ॥
अविरतांबरसंचरणोल्लसत् गुरुपरिश्रमसंगतविग्रहः ।
सलिलकेलिचिकीरिव वाहिनी दयितमध्यमगाहत भास्करः ॥ ४ ॥
जलशयेशशयांबुजनिन्हुते—ककुचसिंधुसुतोरसिजभ्रमं ।
प्रवितरज्जगतां जलधेर्जले—शकमग्नमभाद्रविमंडलं ॥ ५ ॥
भुवनचक्षुषि भास्वति वारुणी मभिनिषेव्य जडेष्वधिमज्जति ।
उचितमेव तदा त्वमपि व्यधात् यदखिलं भुवनं स्ववशं तमः ॥ ६ ॥
अहिमभासि हृदेकतमप्रिये नयनमार्ग मतीत्य गते क्वचित् ।
अपरदिग्भवरागहुताशने प्रविविशे प्रणयेन दिनश्रिया ॥ ७ ॥
गलितभासि हृदेकतमप्रिये व्रजति भास्वति शोच्यदशांतरं ।
विशदलिव्रजकैतवतो विशत् हृदिव शोकतमः सरसीरुहां ॥ ८ ॥
विधिनियोगतयापतदापदं समभिवीक्ष्य पतिं महसामिह ।
सपदि संचुकुचे सरसीरुहै रपश्रिभिः सुहृदा मुचितं ह्यदः ॥ ९ ॥
सितगुरेष कुरंगकलंकभाग् मलिनहृत्क्षणदास्य वधूरपि ।
तदिहही किमवेक्ष्यत इत्यभूत् कमलिनी विनिमीलिसरोजदृक् ॥ १० ॥
उडुपतिद्युतिपानपरिस्फुर त्खगजिगीषुतयेव दिनात्यये ।
निशि वियोगवतां पततां गणा निखिलमेव रवेः पपुरातपं ॥ ११ ॥
पुनरनातिभिया पपुरातपं दिनकृतः किममून्यधिकं रुचेः ।
रथपदाह्व पतन् मिथुनानि नो यदधुना व्यषहंत सहासितुं ॥ १२ ॥
निशि वियोगवतः पततः स्थिता बिसलताचलचंचुपुटे बभौ ।
असुगणं वनिताविरहाद्विनि—र्जिगमिषुं विनिरोद्धुमिवार्गला ॥ १३ ॥
बिसगुणोपि ययोर्युगचारिणोः कथमपि स्म नमाति पुरांतरा ।
अपि सरिद्दयितः सममात्तयो र्विलसितं न विधेः स्मृतिगोचरः ॥ १४ ॥
रुरुदृशां स्ववशे सकलं जगत् रचयितुं रतिजीवितवल्लभः ।
दिनविरामरणन्मुरजावलि—स्वनमिषेण निदेशमिवादित ॥ १५ ॥

तिमिरराशिरुदित्वरशक्तिर प्यधित नीचपदानि पुरा वशे ।
निजसमानवशीकरणोद्यमः प्रविजिगीषुगुणो ह्ययमादिमः ॥ १६ ॥
स्मरशरव्यितदुर्दयितांगना ज्वलितदुःखहुताशकणा इव ।
प्रतिपदं कृतलोचनकौतुका रुरुचिरेतितरां शिखिकीटकाः ॥ १७ ॥
अतिविदग्धतयाभ्रमिमाचरन्न कुलटा जन आट दृशोः पथं ।
विविधयुक्तिनिषेवणहृष्टहृन् मनसिजेन वितीर्णवरादिव ॥ १८ ॥
भृशमपि क्षिपति प्रतिवासरं मयि मुहुर्मुहुरेति तमः कुतः ।
इति रुषेव वहन्नतिलोहितं वपुरगादुदयं रजनीकरः ॥ १९ ॥
शमयितुं तिमिराणि यदुत्सुको—प्यमृतसूरुदियाय शनैः शनैः ।
तदिदमंकमृगो मघवप्रिया—र्पिततृणग्रसने खलु लुब्धवान् ॥ २० ॥
भुवनभेदमसंभवशोणितो—पचितमन्मथमार्गणघर्षणैः ।
अरुणतामिव यच्छशिमंडलं श्रियमदाद्गगनस्य निजस्य च ॥ २१ ॥
क्रकचचक्रजकेसरपांडुर—प्रसृमरोरुकरोत्करकैतवात् ।
अनुनिशादयितां हिमवालुका—प्रकरमास्यदिवाखरदीधितिः ॥ २२ ॥
हृदयमध्यगतं दधदुच्चकैः स्फुटतरांकमिषेण तमस्विनीं ।
अजयदर्धवपुर्धृतवल्लभं पशुपतिं प्रणयातिशयाच्छशी ॥ २३ ॥
सरसिजानि विहाय हरिप्रि— —— —— —— ——
—— —— —— —— कटाक्षनिरीक्षणलक्षिता ॥ २४ ॥
हिमकरं दयितं मिलितुं निशा विवसिताद्भुतभूषणया दधे ।
अविरलोदिततारकपेटक—च्छलमयी नवमौक्तिकजालिका ॥ २५ ॥
चिरभवन्मिलनादुपगूहनं द्विजपतावदयं ददति श्रियः ।
त्रुटति हारलतास्मसमुत्पत—द्विविधमौक्तिकतारकितांबरा ॥ २६ ॥
सुमशरान्प्रविहाय सुमायुधः शशिकरान् यदमन्यत तत्पदे ।
उचितमेव नवंनवमिच्छतां परिचिते रिपुता हि महीयसी ॥ २७ ॥
किममृतैः सिसिचे किमु चंदनैः किमु हमीरकुमारयशोभरैः ।
चितमिदं जगदिंदुकरोत्करै र्व्यतनुतेति वितर्कपरंपरा ॥ २८ ॥

प्रियसरोजदृशां रतविज्ञता—स्थितिविवेकविधाविव दीक्षिताः ।
विविधभोगवतां रतमंदिरे रुरुचिरे परितोपि दशोधनाः ॥ २९ ॥
प्रणयिभिः सह सांप्रतमाहवः स्मरभवो भविता सुमहानिति ।
विविधभूषणकंकटसंग्रहा ग्रहवशां सुदृशो हृदयं व्यधुः ॥ ३० ॥
श्रवणकुंडलवेणिविलोचनां—बुजमृजोपधिना मृगलोचनाः ।
सपदि चक्रकृपाणशरावली—प्रभृति शस्त्रचयं किमसज्जयन् ॥ ३१ ॥
उपगते दयिते भविता मया किमिह संयतयापि मुहुर्मुहुः ।
इति रणत्कलकिंकिणिकामिषा—न्नववधूरिव मेखलया जगे ॥ ३२ ॥
तरुणिमोष्मविशुष्यदुपाहिता—च्छतरचंदनलेपनकैतवात् ।
मदनयुद्धकृते परिधापिता—विव कुचौ परया नववाससा ॥ ३३ ॥
रणितकिंकिणिसन्मणिमेखला—वलिमिषेण नवोढवधूरते ।
पतिभयादभितः स्मरमंदिरं स्फुरितजागरिदुर्गमिव व्यधात् ॥ ३४ ॥
रुरुचिरेतितरां रुचिरद्युति—प्रसवसंभवशेखरराजयः ।
स्मितसरोजदृशां मुखचंद्रमः—प्रसरदुन्नतिकांतिचया इव ॥ ३५ ॥
सरलकज्जलकांतलिपिच्छलात् वशकृतौ जगतः कमिता रतेः ।
स्वसुभटेषु पुरोगमतां दृशोः कथयतिस्म न किं हरिणीदृशां ॥ ३६ ॥
प्रतिफलन्निह मा रजनीकरो विदितलक्ष्ममुखं वितनिष्ट नः ।
इति धियेव जितेंदुकपोलयो र्विदधिरे नवपत्रलताः स्त्रियः ॥ ३७ ॥
सहजपाटलतातिमनोहरे दधुरमूरधरे यदलक्तकं ।
तुहिनभासिसितीकरणश्रम—भ्रमकरं तदजायत नो किमु ॥ ३८ ॥
उरसिजेषु सखीजननिर्मिता मकरिका विबभुर्मृगचक्षुषां ।
मकरकेतुविभोस्तनवासिता—नुमितिसाधनबंधुरविभ्रमाः ॥ ३९ ॥
परिपिबन् रमणो ध्वनिमेतयो र्भवति नैव समाप्तरतादरः ।
चरणयोर्विधृते इति नूपुरे मृदुगिरो हृदये बहु मेनिरे ॥ ४० ॥
न पटयोरपि सूचिकया विना भवति योग्यतमा किल योजना ।
दयितसंगमनेष्विति दूतिका जनगतागतमभ्यलषन् स्त्रियः ॥ ४१ ॥

स्वमपि कांतममूष्वभितो विला—सिनमवेक्ष्य परिच्युतमत्सरा ।
रतिरपि श्रयतिस्म तनूदरी बलवता हि बलं न सहोचितं ॥ ४२ ॥
अथ मिथोपि मुखांबुजदर्पणे नयनगोचरचुंबितनुश्रियः ।
उदितकामरसादयितागमो—त्सुकतरं दधिरे प्रमदा मनः ॥ ४३ ॥
चलदृशां दयितेषु समानतां—बुजरुचेव कृशत्वममाश्रयत् ।
शितिसरोजरुचेव सह क्षणा दतिशयत्वमगादनुनेतृता ॥ ४४ ॥
मृगदृशः स्म विभांति कटाक्षिताः प्रणयिभिः स्फुटितोष्मपयःकणाः ।
निशितपक्ष्मविभिन्नवपुःस्रुता—द्यरसबिंदुचयोपचिता इव ॥ ४५ ॥
मृदुरवा दयितेषु यथा यथा—यतकटाक्षचयानभिचिक्षिपुः ।
रतिपतिः स्पृशति स्म तथा तथा धनुरधिज्यमसौ विदयाशयः ॥ ४६ ॥
चरणलंबितहारमिषाच्छ्रिता—क्षवलयैस्त्वलिमर्जुपसोद्यमैः ।
अजनि वारवधूविटनिर्मित—प्रबलमोहनभंगभयादिव ॥ ४७ ॥
इह धृते प्रविलोकयिता स मां तमहमप्यखिलात्मतया रते ।
इति विचिंत्य पराधितपार्श्वतो गृहमणिं ज्वलितोज्वलवर्त्तिकं ॥ ४८ ॥
अयि तनोषि किमु द्व्यणुकोदरी—ति निगदत्यपि भर्त्तरि सत्वरं ।
त्यजति मानमशेषमपि प्रिया—स्म कठरे रजनीसमयोर्जितं ॥ ४९ ॥
प्रियसमागमसूचकवामदृक्—स्फुरणतो मुदिताशयया ऽन्यया ।
हृदयनाथमनुप्रहितापि किं निजसखी न पथः स्म निवर्त्तते ॥ ५० ॥
अपि लवो युगकोटिशतायते धृतिपरस्य जनस्य ऋते यतः ।
हृदयहारिणि तत्र किमौचितीं स्पृशति मानिनि मानपरिग्रहः ॥ ५१ ॥
अनुनयन्नपि चैवमुपेक्षितो ह्यसुभगामिव चेद्गवतीं त्यजेत् ।
किमयशःपटहो न तदा तव व्रजति कोपिनि डिंडिमडंबरं ॥ ५२ ॥
रतिकृतां प्रथितो रिपुरेव य त्वमपि मानभरं परिपुष्णती ।
सुचरितैर्युदितापि तदाशये कथमिव प्रतिभासि विलासिनी ॥ ५३ ॥
प्रतिवधूरधिगम्य स्म त्वया सकलहं विदधे यदि तं स्वसात् ।
तव तदास्तु पुनः स कुतः करे परिचिताः पुरुषा हि न कस्यचित् ॥ ५४ ॥

सखि हृदेकहितं भज मार्दवं परुषतां तु दुरंततरां त्यज ।
परुषता रचिता हि हृदीश्वरे फलति केवलमात्मनि मूढता ॥ ५५ ॥
मम वचोद्य कुरु स्वहितं नचे दनुशयं हृदयं तव यास्यति ।
इति परा प्रतिबोध्य सखीं निजां रमणमंदिरमध्यमपानयत् ॥ ५६ ॥

षड्भिः कुलकं

स कितवोऽद्य समेष्यति चेत्तदा भुजयुगेन निबध्य रतालयं ।
समुपनीय निहन्मि तथा पुरा पुनरुपैति यथा न तदालयं ॥ ५७ ॥
हृदयनिष्कुटमध्यकृतोद्गमा कमितरीति मनोरथवल्लरी ।
सुभगया परया परया मुदा सफलभावमनीयत सत्वरं ॥ ५८ ॥
अनुनयान्वितमाश्रितगद्गदं सखि तथा वद जीवितवल्लभं ।
स समुपैति यथा न च कुप्यती—त्यभिविबोध्य सखीप्राहितान्यया ॥ ५९ ॥
यदि वियोगमवेश्यमियद्यथं स्मयमधास्यमिमं हृदि किं तदा ।
इति परा परितप्य मुहुर्मुहु र्नयनमालिषु दीनमथाक्षिपत् ॥ ६० ॥
प्रिय स मेष्यसि सुभ्रु विमानह त्तव किमीश यशो मदनस्य किं ।
सहि ममेक्षणजः किल सोपि तत्तव परेति हृदीशमजीहसत् ॥ ६१ ॥
प्रतिदिनं शतशोपि निवारितो मुहुरिह त्वमुपैषि कयाऽऽशया ।
कृतक कोपवतीत्यपरारया दुपरि तल्पमपातयदीश्वरं ॥ ६२ ॥
विनयतो वसनं कमितुः करौ करयुगेन परा त्रपया अधित ।
स्वयमपि स्फुरितोद्धुषणैर्गल—न्निवसना सहसाथ किमातत ॥ ६३ ॥
यतिविरोधिलसद्रसपूर्णयो रुपरि लोलदृशस्तनकुंभयोः ।
बभतुरीशकरांबुरुहे अधो—मुखपिधानतुलामिव बिभ्रती ॥ ६४ ॥
दृगतिथौ दयिते मृगचक्षुषां हृदि लवं यदि मानभरोऽल्लसत् ।
गृहपतौ समुपेयुषि कश्चिरं परगृहे लभते यदि वा स्थितिं ॥ ६५ ॥
स्पृशति भर्त्तरि हृत् हृदयेशयः सचकितं मदनोऽन्यनतभ्रुवः ।
समुदतिष्ठदसंशयमत्रुटन् इतरथा किमु कंचुकसंधयः ॥ ६६ ॥

सपदि गोत्रपरिस्खलनाप्रिया मनुपरो दहनास्त्रमिवाकिरत् ।
समधित प्रतिशस्त्रमिवाथ सा जलमयं स्रवदश्रुततिच्छलात् ॥ ६७ ॥
तव मुखं कमलं मम चंद्रमा स्तदनयो रधुना स्मरकारितः ।
भवतु संधिरिति प्रवदन् परः स्वदयिताऽननयोजनमातनोत् ॥ ६८ ॥
तव ममाप्यधरं निपिपासतोर्विधुरतास्तु न कस्य च नेत्यथ ।
विलसतः स्म तथापपतुर्यथा—धरदलं सममेव वधूवरौ ॥ ६९ ॥
उपरि यावमृतस्य तयोरिहा—प्युपरितैव भवत्विति दंपती ।
विलसतः स्म तथा धरयोर्यथो—परितयैव मिथो जनि चुंबने ॥ ७० ॥
दयितयोरमृतोपरि यौ तयो रधरयोरधरेत्यभिधा कथं ।
अवगतं यदि वाधरता तयो रधरपानविधौ ग्रहणान्मिथः ॥ ७१ ॥
अमृतमित्यनृतं दयिताधरो यदि तदेष न किं गद नामृतं ।
निमिमिषुर्यदमुं पिबतां दृशो विमुमुहुर्हृदयान्यपि कामिनां ॥ ७२ ॥
विशदमेव न किं दयिताविलो—कनसुधारसपानमसूचयन् ।
मुकुलिताक्षससीत्कृतशब्दिता—ननपुरः करणेन विलासिनः ॥ ७३ ॥
हृदि मयानुसृते तव सा स्वयं निरगमत्किल माऽत्र विषीद तत् ।
दयितमित्यभिधास्खलनादवा—ग्मुखमभाषत काप्यधृताधृतिः ॥ ७४ ॥
प्रियतमाधरपल्लवचुंबनो—पनतकांतमुखेंदुमिषाच्छशी ।
मयि सुधा किल तादृगिहापि किं किमधिकेति विवेक्तुमिवालसत् ॥ ७५ ॥
दयितयोर्मिथ एक मुखासव—ग्रहणलंपटयोर्मुखसंगमे ।
द्विशशितापनिमित्तमुदञ्चरी न किमुवाह विपर्ययवर्जनां ॥ ७६ ॥
श्रियमुखामुख एव हरन्निजां प्रियतमामुखवेषधरः शशी ।
अधरपानमिषाद्रुरुधे न किं वदनवारिरुहेण विलासिनः ॥ ७७ ॥
प्रणयिना विधृतापि मनस्विनी वपुरुवाह यदुत्पुलकं किल ।
किमियतापि जगाद न सा वशं तव गतास्मि विधेहि यदीहितं ॥ ७८ ॥
भज धृतिं त्यज भीतिमहेतुकां न्दियमत्राचय वक्त्रमुदंचय ।
अभिनवामुपदेष्टुमिति प्रिया मजनि कोपि सखीव पटुः स्वयं ॥ ७९ ॥

जघनसंगमनोत्सुकमानसं हृदयनाथमवेत्य मृगीदृशः ।
स्वयमपासरदेव तदंशुकं किमुचिताचरणे गुणिनो ऽबुधाः ॥ ८० ॥
असह आशु विदूरयितुं परो युवतिनीविमतित्रुटदुत्सुकः ।
विषहते समुदीरितमन्मथो न खलु कश्चन कालविलंबनं ॥ ८१ ॥
परिसमाप्तरतोपि परः प्रिया—धररसं सुरसायनवत्पिबन् ।
पुनरपि स्फुरिताऽसमसायको व्यधित किं किमसौ न हृदीप्सितं ॥ ८२ ॥
शशिरवी सुरतेषु तथा चलत्—कनककुंडलकैतवकल्पितौ ।
मृगदृशः पुरुषायित मूर्जितं समभिवीक्ष्य झलज्झलिताविव ॥ ८३ ॥
वरयिता रतकेलिषु कौशलं भृशमसौ वहतीति परा मुदा ।
ऋजुरणन्नवनूपुरसिंजितै रभिजगाविव तद्गुणगौरवं ॥ ८४ ॥
मम मुखस्य विधोरपि दर्शनात् तव दृशौ कुमुदे अपि मीलितः ।
किमिदमित्यपरा शयनोन्मुखं स्तनतटेन जघान हि तं मुहुः ॥ ८५ ॥
पुनरुपैषि तदोकसि तां विलो—कयसि जल्पसि वाथ तया समं ।
दयितयेत्युदितो विदधे शठो नहि नहीति मृषाप्यमृषोत्तरं ॥ ८६ ॥
जहिहि लाक्षणिकीं रुषमुत्तमे नहि न वेत्सि मनस्तव यन्मयि ।
अहह पश्य तवाधरपल्लवः स्फुरति मामिव चुंबितुमुत्सुकः ॥ ८७ ॥
अपि च रागममांतमिवाशये न वहतो न दृशौ बहिरुद्गतं ।
इति विदग्धवचाः कुपितामपि प्रियतमां न परः किमहासयत् ॥ ८८ ॥ युग्मं
रचयिता सखि तत्र किमेष मां नवरतं भविता च कथंकथं ।
इति मुहुः समवादि न का सखी रतिरसोत्सुकयापि नवोढया ॥ ८९ ॥
प्रियतमे पुरुषायितलाघवं किमपि पश्यति वक्रितकंधरं ।
असहया रतमुज्झितुमन्यया गृहमणिः शमितः कुसुमैर्ह्रिया ॥ ९० ॥
सुरतकेलिषु सुभ्रु तवाहितं किमपि चेच्छपथोऽस्तु तदात्र मे ।
ऋतगिरं यदि मां न च मन्यसे ननु विधाय न पश्यसि किं तदा ॥ ९१ ॥
इति नवां रमणीं रतये परः स्मरकलाविदुरः समबूबुधत् ।
अतिविचक्षणतातिविमुग्धता—सुखविबोध्यमिदं यदि वा द्वयं ॥ ९२ ॥

इति नवां रमणीं रमणः परः स्मरविलासकृते समबूबुधत् ।
सततनिर्मितकामकथोल्लसन् नवनवोक्त्यभिषिक्तमनोभवः ॥ ९३ ॥
प्रियतमस्य भृशं सुरतार्दने शपथपूर्वमदात् सुरतं पुरा ।
तदनुलब्धरसा न तदस्मर नववधूर्वपुरेस्मरवल्गितं ॥ ९४ ॥
अधरपानविधौ स्तनमर्दने नखरदोल्लिखने परिरंभणे ।
क्वचिदपि स्खलति स्म न कामिनां मतिरिहाप्यवधानभृतामिव ॥ ९५ ॥
हृदि यदेव दधे दयितैरते युवतयो ऽग्रत एव तदाचरन् ।
इतरथा कथमेकमनस्कता रतिरहस्यमुपैति यथार्थतां ॥ ९६ ॥
इह सुखेषु सुखं सुरतोद्भवं महदिहापि मिथोप्यनुकूलता ।
रहसि केलिरिहापि यदृच्छया सममिहापि रतिर्यदि किं पुनः ॥ ९७ ॥
प्रियसखीभिरपि प्रतिबोधिता नवरतोत्सवतोभयशंकिनी ।
अतितरां परिरभ्य हृदीश्वरं कपटमुद्रितदृक् शयितेतरा ॥ ९८ ॥
दयितदष्टरदच्छदपल्लवा नववधूः करकंपनकैतवात् ।
विगतवंति दिनानि रतोत्सवे विरहितानि शुशोच मुहुर्न किं ॥ ९९ ॥
रतिरसं कलयन्नितमां पर स्तदुरुतागुणविघ्नितचुंबनः ।
परिनिनिंद कुचौ मुहुरीक्षयन् नच वधूं समयः स हि तादृशः॥ १०० ॥
रतिरसोपरमे स्खलनात्परः प्रणयिनीकुचपर्वतमस्तके ।
निपतितोपि मुमूर्छ न सन्मुखं दृढतरोजनि रंतुमहो पुनः ॥ १०१ ॥
प्रणयिनां यदभिद्यत कौसुमै रपि शरैर्हृदयं सुमधन्वनः ।
प्रणयिनीकुचशैलमहाहती—स्तदसहिष्ट यदद्भुतमेव तत् ॥ १०२ ॥
सपरिवेषशशिश्रियमुद्वहत् भुजयुगांतरवर्ति मुखं स्त्रियः ।
चिचलिषो ऽहृदयाधिपरेतसो ऽपशकुनाय न किं समजायत ॥ १०३ ॥
रतिरसं परमात्मरसाधिकं कथममी कथयंतु न कामिनः ।
यदि सुखी परमात्मविदेकको रतिविदौ सुखिनौ पुनरप्युभौ ॥ १०४ ॥
अधिकृतां करकंकतयोजनां विदधतो रहसींदुमुखीवरौ ।
विबभतुः सुगृहीतपरस्परा—विव मिथोप्युपपादयितुं रतिं ॥ १०५ ॥

अधिशिरोधि मिथः करकंकत—प्रगुणितानन्युग्ममिषादभात् ।
प्रणवसंपुटयंत्रमिव स्फुर—द्विवलयं रतिकृष्टिकृतेन्ययोः ॥ १०६ ॥
प्रणयिनो मुखचंद्रमसि स्फुर—त्यभिमुखं तरले परिचुंबितुं ।
अनुचितं किमिदं नवनायिका—मुखसरोजमजायत यत्पराक् ॥ १०७ ॥
रतिविरामभवादुपगूहनात् विघटनेच्छुमवेत्य परा प्रियं ।
सुदृढमूरुयुगेन निपीडयं—त्यतत हुंहुमिति स्मितजल्पितं ॥ १०८ ॥
परिपिबन् दयितो दयिताधरं मुकुलिते नयने यदसौ व्यधात् ।
किममुनेव जगाद न यत्पुरो ऽमृतमवेक्षितुमप्यसमंजसं ॥ १०९ ॥
सुरतकौशलशालिनि वल्लभे मुकुलिताक्षिमिषात्समवीविशत् ।
अविषयो वचसां किमिहांतरा स्फुरति द्रष्टुमिवेति परा दृशौ ॥ ११० ॥
रतकलां कलयत्युववल्लभे किमपि कुंचिमुखी सुमुखी नवा ।
इह नेनेति ममेति वचोमिषान् मदनदीपनमंत्रमिवास्मरत् ॥ १११ ॥
अपदयं दयितस्य रतोत्सवं रचयतो नतनाभिपथादधः ।
करतलं ददती मुदमातनो त्नववधूरधिकां सुरतादपि ॥ ११२ ॥
अदहदीश्वरनेत्रहुताशनो रतिपतिं विदुषामिति यद्वचः ।
ऋतममंस्त तदत्र स एव यो वशयितुं प्रबभूव न मानिनीं ॥ ११३ ॥
मदनोरिरस्य मदनारिरित्यसौ मदनेन देह इति साधुरन्वयः ।
भुवि कामतत्वमधुनेति केवलं कथमन्यथालसदहो समंततः ॥ ११४ ॥
उत्प्लुत्य तल्पादितरा रतांते कांतं भुजाभ्यां दृढमालिलिंग ।
आदातुकामेव तदंगयष्टे रनंगसर्वस्वमपि प्रपीड्य ॥ ११५ ॥
दध्रेऽङ्गानि यथा यथातिकठिनान्येषा नवोढा रते
शंके धत्त तथा तथातिकठिनं चेतोपि चित्तप्रियः ।
मा मा मा न न मुंच मुंच हहहेत्युल्लापवत्या मुहु-
स्तस्यां नो कथमन्यथास्य करुणातारुण्यमासादयत् ॥ ११६ ॥
दंपत्योर्वदनेंदुसंगममिषात्तथ्यं मिथश्चुंबने
किं नैवाभ्युदगच्छदच्छरुचिभृत्सद्यः शशांकद्वयं ।

आसीत्तेन महाहवः स्मरभवो यद्युक्तमेवेति तत्
प्रीतिर्यच्च परैव युक्तमपि तत् यत्क्षेत्रयोरन्यता ॥ ११७ ॥
दृष्ट्वा स्वं प्रतिबिंबमेव वहति प्रेयानयं स्वप्रिया-
मक्ष्णीति स्रवदश्रुवारिभिरकरोन्मुग्धानिपानं पुरः ।
तत्रैव प्रतिबिंबनान्निपतितां भर्त्रा समंयत्पद-
द्वंद्वे स्वे मुमुदे च वीक्ष्य किमितोपि स्यात्परं योषितां ॥ ११८ ॥
कोपि स्मरोन्मुक्तविपाक्तबाण—मूर्छामतुच्छामिव हंतुकामः ।
शैलाविवालंब्य कुचौ कराभ्यां पपौ सुधामिंदुमुखीमुखेंदोः ॥ ११९ ॥
सुरत्राणः कस्य त्वमिति मुहुरेवाभिहितया-
पणेणाक्ष्या प्रोक्ता स्मरशरशरण्यत्वमितया ।
परेषां सर्वेषामवनि हिमरश्मे तव पुनः
करक्रीतादासीगिरमिति पपौ कोपि सुकृती ॥ १२० ॥
स्वाभाविकात्सुरततो विपरीतमेत—द्रागं विशिष्य सुरतं वितनोति यूनां ।
निश्चेतनाप्यजनि रागवती यदत्र शय्यासयावकवधूपदबिंबदंभात् ॥ १२१ ॥
स्मरस्मेरलीलासुतल्पादधस्तात् प्रसूनानि बभ्राजिरे निष्पतंति ।
मृगाक्षीवपुर्वल्लिविश्लेषभावा—द्विरासानदुःखाद्ददंतीव झंपां ॥ १२२ ॥
यस्यांगं तावदेवं बहिरपि विहितस्पर्शनं कामिनीना-
मीदृक्सौख्यं विधत्ते स खलु रचयिता किं न मध्ये प्रविष्टः ।
इत्थं ध्यात्वा रतांते सुदृढतमपरीरंभदंभेन मध्ये
कायं प्रक्षेप्तुमिच्छन्सकलमिव हितं कातराः कातराक्ष्यः ॥ १२३ ॥
भानोः संक्रमणे श्रयेत मृदुतां विश्वं समस्तं यथा
मन्ये शिश्रियतुस्तनावपि तथा स्त्रीणां रतेः संक्रमे ।
नैवं चेद्गुरुशैलवत्कठिनयोः श्रांता रतांते भृशं
प्रेयांसः कणशोभवन्न पतिता मध्ये तयोस्तत्कथं ॥ १२४ ॥
क्षणं मानेमाने क्षणमथ मिथः काक्षकषणे
क्षणं हासोल्लासे क्षणमथ दृढालिंगनविधौ ।

इति व्यग्रा निन्युः प्रतिगृहमशेषामपि निशां
रतोत्साहैस्तैस्तैः समुदितमुदस्ते युवजनाः ॥ १२५ ॥
अन्योन्यमर्पितरदच्छदखंडनानां निःशंकनिर्मितनखक्षतमंडनानां ।
संभोगसंभवपरिश्रमखेदितानां निद्रासुखं क्षणमभूद्रतयेथ यूनां ॥ १२६ ॥
अन्योन्यप्रवितीर्णदंतनखरप्रोद्यत्पदव्यंजने-
र्यूनोर्वीक्ष्य परां स्थितिं गतवतो निर्व्याजवीरव्रते ।
कंदर्पोपि गिरीशदर्पदलने निश्चिततामुद्वहन्
आशिश्राय चिराय संगसुभगां निद्रां विशंके तदा ॥ १२७ ॥
तूलं स्पर्शानुकूलं मुखशशिरुचिरश्रीसमाकृष्टिमूलं
तांबूलं नासिकायाव्रतसुकृतफलं स्फारपुष्पोपहारः ।
कांताश्रांतास्तनाभ्यामुरसि खिलमिदं न श्रुतः सप्तमश्चेत्
सर्गः शृंगारसंजीवन इति विदितो वीरहम्मीरकाव्ये ॥ १२८ ॥
इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते महाकाव्ये हम्मीरचरिते वीरांके सुरतवर्णने शृंगारसंजीवनो नाम सप्तमः सर्गः समाप्तः ॥

अथाष्टमः सर्गः

प्रपंचयंतः स्फुटतारमंद्र—मध्यस्वरान् पंचमरागगर्भान् ।
हम्मीरदेवाय निशाऽवसानं वैतालिका विज्ञपयां बभूवुः ॥ १ ॥
विच्छायमिंदुं मुखमावहंती विनिम्नताराकलुषाम्बरैषा ।
विभावरी याति रजस्वलेव स्नातुं पयोधौ दिशि पश्चिमायां ॥ २ ॥
वियुक्तनारीजननेत्रपाती—ल्काभिः समंतादिव दीप्यमानं ।
विहाय शीतांशुरसौ विहाय आसीदपूर्वाचलचूलचुंबी ॥ ३ ॥
स्वातंत्र्यहंता न उदेति भास्वानस्यामिति क्रोधभरारुणाभिः ।
दृष्टेव दृग्भिः कुलटाजनेन पुरंदराशारुणतां जगाम ॥ ४ ॥

अबोधि किं न क्षणिका क्षपेयं मानो दधे यद्भवतीभिरेवं ।
इत्यभ्यसूयन्निव मानिनीभ्य स्तनोति शब्दान् कृकवाकुरेषः ॥ ५ ॥
जायापतीनां रतकौतुकेन रात्रिं समग्रामपि जागरित्वा ।
घूर्णंत्यमी विस्फुरितप्रमीला इव प्रदीपा रतमंदिरेषु ॥ ६ ॥
निवर्त्य चेतः सुरतात्कथंचित् यावत्सुषुप्संति युवान एते ।
मार्दंगिकैस्तावदवादि सद्यः प्रत्यूषसूचा सुभगो मृदंगः ॥ ७ ॥
विलेपनामोदिरतांततांत—स्वेदोदकास्वादनमंदचारः ।
संभोगशालासु निविश्य यूनः सुखाकरोत्येष उषासमीरः ॥ ८ ॥
प्राप्तप्रबोधा गुरुणोपदिष्टान्महाप्रयोगान् प्रणिधाय चित्ते ।
किर्यै कवींद्रा इव निर्मलार्थो—त्पत्तिं नरेंद्राः परिभावयंति ॥ ९ ॥
विप्राननोद्गीर्णविविक्तवर्ण—प्रचारचारुध्वनिवेदमंत्राः ।
सतां हृदंतस्तरसा प्रविश्य तमः कषंतीव समूलकाषं ॥ १० ॥
तमोमये प्रेक्ष्य विधिः प्रलीनं मेरुं युगांतेथ नवं सिसृक्षन् ।
प्रत्यूषसंध्याभवरागदंभात् चिनोति शृंगाणि हिरण्मयानि ॥ ११ ॥
विभा विभातेव विभावरीयं मद्यापि मानं किमिवादधासि ।
इति प्रियाया अपि बद्धमूलं मानं सुखेनैव नुनोद कश्चित् ॥ १२ ॥
संभोगकेलीं प्रविधाय पश्चात्सुप्तापि नारी प्रथमप्रबुद्धा ।
आलिंग्य सुप्तं प्रियसुप्तिभंगं विशंकमाना न जहाति तल्पं ॥ १३ ॥
क्वचिद्विभातीकृतयामिनीका अभ्येत्य कांता निभृतप्रचारं ।
स्वप्नेपि तत्तर्जनशांतचित्ता माश्लिष्य सुप्तां दयितां स्वपंति ॥ १४ ॥
अपि द्विजेशः श्रितवारुणीको ध्रुवं भवेन्नीचजडोपयोग्यः ।
इति प्रबोधं जगतां प्रयच्छन्नध्यास्त मध्यं जलधेः शशांकः ॥ १५ ॥
असौ सिषेवे चतुरोऽपि यामान् श्यामां क्षये सत्यपि यत्सकामः ।
तेनैव शंकेस्तमुपैति पक्वपलांडुपांडुः पतिरोषधीनां ॥ १६ ॥
समस्वरूपे शशिनो रवेश्च बिंबेस्तभावादुदयत्वतश्च ।
उपैति पूर्वापरयोर्विभेदे मतिर्जनानां क्षणमीश जाड्यं ॥ १७ ॥

अवाप यस्यामुदयं विहाय तां मामथासावपरां सिषेवे ।
इत्यादधानेव रुषं हिमांशौ पुरंदराशाऽरुणतां जगाम ॥ १८ ॥
स्फुटं स्फुटत्कुड्मलकोशनिर्य—द्विलोलरोलंबमिषेण हर्षात् ।
समागमे पत्युरिनस्य पश्याऽस्राणीव मुंचंति सरोरुहिण्यः ॥ १९ ॥
क्वापि ह्रदे व्योमसरिद्वरायाः पतिर्नदीनामनुबिंबितः किं ।
यद्वारि भातीह तमस्तरंगाः प्रत्यूषरागोपि तदंतराभिः ॥ २० ॥
एषाहमेतच्च गृहं तवैवा—ऽगंतव्यमेवाशु पुनः प्रियेण ।
इत्युक्तिपूर्वं परिरभ्य गाढं षिंगान् प्रहिण्वंति पणैणनेत्राः ॥ २१ ॥
प्रकाशकल्पेपि सहस्ररश्मौ वारांनिधिश्चापलमुत्ससर्ज ।
हंसे प्रकाशं यति यत्सतीव जडेपि शांतत्वमुपैति मूर्त्तं ॥ २२ ॥
विच्छायतां भूरितरामुपेता दूरीभवत्पुष्करकोशवासाः ।
काले कलौ संत इवोडवोऽमी क्वचित् क्वाचिन्नेत्रपथं प्रयांति ॥ २३ ॥
लोलत्तनूनां मथनेन दध्रस्तनूदरीणां कबरीमिषेण ।
ध्वांतावलीकुट्टनजातकार्ष्ण्याः स्फुरंति दंडा इव चंडरश्मेः ॥ २४ ॥
षिंगैर्निषिद्धैरपि दत्तदंत—पदालिचित्रेषु रदच्छदेषु ।
संभ्रांतचित्ताः पतिदृष्टिपातात् ददत्यलक्तं कुलटा नतास्याः ॥ २५ ॥
स्मराहवे स्मेरतरे प्रवृत्ते पलाय्य पृष्ठे मलिनो यमस्थात् ।
इत्यात्तकोपा इव केशपाशं गाढं निबध्नंति सरोरुहाक्ष्यः ॥ २६ ॥
कांचीगुणस्य ग्रथनप्रयासि प्रकोष्ठभूषागणसिंजितेन ।
मुक्तिं भजेथाः पुनरेव शीघ्र मित्यादिशंतीव तमंबुजाक्ष्यः ॥ २७ ॥
शिलालिहंतोग्रगसैंधवानां वक्त्रोष्महिध्मा मलयंति वाहाः ।
निश्वासवातैरिव पाणिगानाऽदर्शान्निशाभोगवियोगिनार्यः ॥ २८ ॥
समूलमुन्मूल्य तमःसमूहं लोके प्रवेशं सृजतो दिनस्य ।
मांगल्यहेतोरविबिंबदंभात् नीराजनामाचरतीव पूर्वा ॥ २९ ॥
षिंगैर्वितीर्णानणुवित्तवैरा दिवाप्रभातं भृशमर्दितांग्यः ।
सर्वांगसंस्पृश्यपिभानवीय—करोत्करे जाग्रति नो भुजिष्याः ॥ ३० ॥

घूकादिवैदेरिव नीलनीर—रुहादिवाकृष्य विभातकालः ।
रथांगनामार्कसरोरुहेषु मुदं प्रकाशं श्रियमादधाति ॥ ३१ ॥
पत्यूरुचीनामहिताद्भयेन तमःसमूहो विरहय्य धात्रीं ।
निशाटनेत्राणि विवेश नून मुत्पश्यतैतेषु कुतोन्यथासु ॥ ३२ ॥
विभावरीयाय विनाशमेषा मुदं दधस्वेत्यसुवल्लभा स्वा ।
विबोध्यते द्वंद्वचरेण याव—त्सा तावदागात्स्वयमेव पार्श्वे ॥ ३३ ॥
क्रुधेव ताम्रं वपुरादधान मायांतमालोक्य सहस्ररश्मिम् ।
निलीयते भ्रश्यदितस्ततोपि भिया तमिस्रं गिरिगव्हरेषु ॥ ३४ ॥
इत्यद्भुतैर्वाक्यभरैर्विबोध—करैः समाख्यातविभातकालः ।
तदर्हकृत्यं विरचय्य दान—केलिं कुमारः कलयांचकार ॥ ३५ ॥
विभूषितास्थानसभं शुभैषी श्रीजैत्रसिंहं रिपुकुंभिसिंहं ।
गत्वा कुमारोथ मुदा नमस्या—मासानणीयस्तरभक्तिनम्रः ॥ ३६ ॥
कृतप्रणामं तमवेक्ष्य हृष्यद्रोमा पुलोमारिरथो धरित्र्याः ।
रहस्युपानीय रहस्यवेदी जगाद निस्तंद्रतरास्यचंद्रः ॥ ३७ ॥
साम्राज्यलक्ष्मीकरपीडनाय जातप्रवीणप्रतिभे तनूजे ।
विदांवरेण्य क्वच नापि नास्म—द्दशाः प्रशस्या विषयाभिवश्याः ॥ ३८ ॥
विध्वस्तबाह्यारिचयोप्यजित्वा—तरंगशत्रूनतिमात्रशक्तीन् ।
बाह्येतरारीन् जितवत्सु तेषु स्थितः कथंकारमहंचकास्मि ॥ ३९ ॥
कियद्दराका सविकाशमाहु—राज्यं नृपाणां विगलत्कृपाणां ।
इदं तु योगप्रणिधानभाजां यावद्दराकासविकाशमेव ॥ ४० ॥
बाह्याः शरीरे किल शैशवीया भावा यथा प्राजिषतास्ययेस्य ।
हातुं तथाभ्यंतरगानपीमान् उदासते हंत किमत्र संतः ॥ ४१ ॥
शक्तावसत्यां विषयाभिलाषो विडंबयत्येव जनान् प्रयोक्तृन् ।
शांतोऽनलः फूत्क्रियमाण उच्चैः किं पूरयत्याशु न भस्मनाऽस्यं ॥ ४२ ॥
अपास्तलज्जं बहुदैन्यमस्मा नकामयंत स्मरकातरा याः ।
ताः कामयेम ह्यधुना मृगाक्षी र्वयं हहाऽतोपि विडंबना किं ॥ ४३ ॥

मलातुराणामशुचौ शुचौ वा यथाप्रदेशे न विचारणास्ति ।
स्त्रीणां तथा मूत्रपुरीषपात्रे गात्रे नराणां मदनातुराणां ॥ ४४ ॥
यत्प्रेरणादुत्तरलीभवंतः कृत्यान्यकृत्यान्यपि न स्मरंति ।
तदप्यहो यौवनमस्तमस्तु कास्यापि तृष्णा विषयेषु निष्णा ॥ ४५ ॥
ये यौवनोन्मादभरे गतेपि कुर्वंत्यखर्वं विषयेषु रागम् ।
निर्मांसमज्जाऽस्थिषु ते शृगाला लालारसास्वादनमाचरंति ॥ ४६ ॥
सर्वांगेषु निकृष्टमंगयुगलं स्त्रीणां तदुक्तं तयो-
राद्यं विड्विवरं प्रसिद्धमितरत्प्रस्रावरंध्रं पुनः ।
तन्मध्ये यदपत्यरंध्रमसकृद्विस्रत्स्रवच्छोणितं
ये तस्मादधुनापि नान्यवदनास्तेभ्योपि निंद्योऽस्तु कः ॥ ४७ ॥
तद्राज्यकक्षीकरणान्ममैतां मार्गां गुणैकालय पालयाशु ।
साहाय्यतस्तेऽस्मुपेंद्रसेवा—हेवाकिचेताः सुखमस्तु भूपः ॥ ४८ ॥
वार्धक्यदोषोदयदुर्भगत्वान्मुक्त्वाद्य सद्यः कमलानिवासमान् ।
पतिं द्विजानामिव सौम्यमूर्त्तिं साम्राज्यलक्ष्मीरुपतिष्ठतां त्वां ॥ ४९ ॥
सुधाकिराऽथैष गिरा स्वभक्ति—वल्लीं प्रवेलन्नवपल्लवाढ्यां ।
कुर्वन्निव व्यज्ञपयत्कुमार स्तातं जगत्त्रेयतमावदातं ॥ ५० ॥
द्वेधापि राजन्नरकांतमेत द्राज्यं न चेतो बहु मन्यते मे ।
युसद्मवीवद्विबुधालिसेव्या त्वदंघ्रिसेवा यदि लभ्यतेऽसौ ॥ ५१ ॥
त्वत्पादपद्मे सदसद्विवेक—कृद्राजहंसत्वमभीप्सतो मे ।
हर्षाय सुव्यक्तकलंककारि राजन्नराजत्वमिदं कदाचित् ॥ ५२ ॥
ज्येष्ठे तनूजे सति राज्यलक्ष्मीं देया कदाचिन्न किलेतरस्मै ।
जानन्नपीत्थं नयवर्त्मसंस्थां मह्यं कथं दित्सति तामधीशः ॥ ५३ ॥
हम्मीरदेवाय वितीर्य राज्यं मदंघ्रिसेवानिरतो भवेति ।
स्वप्ने निशांते शयितं निशांते मामाह विष्णुः करवै किमार्य ॥ ५४ ॥
निरुत्तरीकृत्य ततो हठेना—निच्छंतमप्येनमतुच्छचित्तं ।
हम्मीरदेवं नृपतिस्त्वलक्ष्मी ममीमनत्प्रातु मिलाविलासी ॥ ५५ ॥

ततश्च संवन्नववह्निवह्नि—भूहायने माघवलक्षपक्षे ।
पौष्यां तिथौ हेलिदिने सपुष्ये दैवज्ञनिर्दिष्टबले ऽलिलग्ने ॥ ५६ ॥
पुरा पुरोधास्तदनु क्षितीन्द्रु भूपास्ततोन्ये सचिवास्ततश्च ।
ततो महेभ्यास्तदनु प्रजाश्च तस्याभिषेकं रचयांबभूवुः ॥ ५७ ॥ युग्मं ॥
छायाकरैस्तस्य सितांशुशुभ्रं यदातपत्रं बिभरांबभूवे ।
छायाखिलस्यापि जगत्त्रयस्य बभूव तेनाऽद्भुतमेतदुच्चैः ॥ ५८ ॥
एवं पतिष्यंत्यसकृत् पदेऽस्य क्षितिक्षितः ख्यातुमिवेति लोके ।
शिरोभितोप्यापतती नृपस्य तस्याऽथ बालव्यजने व्यभातां ॥ ५९ ॥
अथाठिषुर्बंदिजनास्तदानीं मराणिषुर्मंगलतूर्यकाणि ।
अनर्तिषुर्नर्तविदश्च गीत मगासिषुर्गायकमंडलानि ॥ ६० ॥
पदेपदे वंदनमालिकानां माला निबद्धा बभुरुल्लसंत्यः ।
गृहावलीनां नयनायमान—द्वाराम्बिव भ्रूलतिकाः सलीलाः ॥ ६१ ॥
नरेंद्रमार्गेष्वभितो विकीर्णा विस्मेरपुष्पप्रकरा विरेजुः ।
कांतं नवीनं प्रति भूमिदेव्या हासा इव स्फारतरप्रकाशाः ॥ ६२ ॥
हर्षप्रकर्षेण समंततोपि सद्यस्कबाल्हीकजलप्रसिक्ताः ।
नवे हृदीशे प्रकटीकृतात्म—रागा इवोद्रंगभुवो विरेजुः ॥ ६३ ॥
प्रत्यालयोत्तंसितशातकुंभ—मांजिष्ठकौसुंभिककेतुदंभात् ।
अधीश्वरं प्राप्य नवं हमीर—देवं विशंके पुरमप्यरज्यत् ॥ ६४ ॥
साम्राज्यलब्ध्या मुदितोप्यमुष्य भूभंगमाशंक्य शिरांस्यधुन्वन् ।
वृथा व्यषीदत्फणिराट् विवेद – – – – – – – – – – ॥ ६५ ॥
हृत्वा श्रियं शात्रवकैरवाणां सुहृज्जनांभोजकुले दधानः ।
प्राप्तोदयो भूवलये स राजा – – न कस्याऽजनि विस्मयाय ॥ ६६ ॥
विश्राणने कर्णनृपस्य नीतौ रामस्य शौर्ये च धनंजयस्य ।
काले कलौ पंडितमंडलीनां किं जायतोदाहरणं समास्म ॥ ६७ ॥
धर्मो जगर्जेव दरिद्रमुद्रा कापिन्यनाशेव बभाविव श्रीः ।
समुल्ललासेव नयद्रुमोपि शुभं ननर्तेव तदीयराज्ये ॥ ६८ ॥

कालानलो ना ऽजनि नाभिरामो रामो भवन्नो भरतो रतोभूत् ।
आसीन्न चित्ते जनकोऽपि कोपि हमीरमालोकयतां जनानां ॥ ६९ ॥
अहानि तान्येव सुखावहानि हम्मीरदेवो ऽजनि येषु भूपः ।
लोकास्त एवात्तशुभावलोका वक्त्रांबुजं ये ददृशे ऽदसीयं ॥ ७० ॥
विकासिकाशाभिनवप्रवाल—जिद्दंतदंतच्छददीप्तिदंभात् ।
हद्गुलसद्वाङ्मयरागसिंधो विस्तारयँस्तारतरानिवोर्मीन् ॥ ७१ ॥
रुजार्दनादिस्यथ जैत्रसिंहः स्वस्यावसानं निकटं विजानन् ।
स्नेहेन हम्मीरनृपाय राज्य—शिक्षामिमां प्रारभत प्रदातुं ॥ ७२ ॥
स्त्रीणां श्रियां वा क्वच नापि मागा विश्वासमासां क्षणभंगुराणां ।
रक्ता विरक्ताश्च सतामपि स्युः पदे पदे ऽमू विपदे यदाशु ॥ ७३ ॥
साम्राज्यमासाद्य महत्तमेषु स्म विस्मरो मा विनयं नरेश ।
पुमान् बृहद्भानुरिवाविनीतः कुलस्य सर्वस्य विनाशहेतुः ॥ ७४ ॥
अप्यार्यकार्याणि विचार्य कुर्वन् विवेकवानेष जगज्जनेष्टः ।
जगन्निवासा तदियं नृपत्व—लक्ष्मीः कथं तं विजहाति तात ॥ ७५ ॥
शक्तोपि देह्यप्रकटीकृतात्म—शक्तिः पराभूतिपदं सदैव ।
कारीषवन्हिर्वद वत्स कस्य कस्याशु न स्यादतिलंघनीयः ॥ ७६ ॥
सदा सदाचारपरो नरेंद्रः सेव्यो मुनीनामपि निस्पृहाणां ।
कुशीलताभामवरं खलोपभोगाय तैलीव भवत्यवश्यं ॥ ७७ ॥
धर्मार्थकामा इव सामदान—भेदाः क्रमेणैव पुरा प्रयोज्याः ।
सर्वात्मनैषामसति प्रचारे धार्या मतिर्मोक्ष इवाथ दंडे ॥ ७८ ॥
अनंतरो यो विषयेषु राजा संवर्धितः क्लेशकरः स एव ।
गृहांगणांतर्विषवृक्ष उप्ते कालं कियंतं कुशलं गृहस्य ॥ ७९ ॥
राज्यस्य धर्माः किल पंच ये तान् पंचेंद्रियाणीह वदंति संतः ।
प्रलीयमानेषु तदेषु राज्य मपि प्रलीयेत वपुर्यथैवं ॥ ८० ॥
शक्तिं समासाद्य सदोद्यतेन कार्या मति विक्रम एव पुंसा ।
तिर्यक्षु भूरिष्वपि पश्य सिंहः पराक्रमादेव न किं मृगेंद्रः ॥ ८१ ॥

नये धियं सम्यगनासयित्वा युक्तः प्रयुक्तो न पराक्रमोपि ।
छलावलंबेन विनैव तावत् सिंहोपि हंतुं प्रविशेदिभं किं ? ॥ ८२ ॥
बुद्ध्यैव सिद्धिर्यदि तत्प्रपुष्पै रपि प्रहर्त्तव्यविधिर्विधेयः ।
पश्य प्रसूनैरपि युध्यमानः स्मरो हरात्कां गतिमाससाद ॥ ८३ ॥
शौर्यं च बुद्धिर्मिथुनं तदस्मात् अदूषिताद्राज्यमुदेति नित्यं ।
न चैकतो विश्वमपि प्रपश्य संजायते द्वंद्वत एव सर्वं ॥ ८४ ॥
जिगीषुणाऽरौ बलशालिनापि यात्रा विधेया खलु जेय एव ।
ज्वालाजटालीकृतदिङ्मुखोपि नांबूनि दग्धुं क्रमते दवाग्निः ॥ ८५ ॥
रिपौरपि स्वाश्रयमागतस्य करोति सत्कारविधिं विधिज्ञः ।
तथाहि मीनांशमुपागतस्य नोच्चं पदं किं भृगुनंदनस्य ॥ ८६ ॥
यथा न पीडा भवति प्रजानां ग्राह्य स्तथा धीधन तत्करोपि ।
किं नाम पुष्पाणि चिनोति पुष्प—लावी लतानां जनयन्विबाधां ॥ ८७ ।
निवासिता येन स एव वेत्ति प्रायः प्रजानां सुखदुःखभावं ।
वध्या विजानाति किमंग गर्भ—प्रपोषणं वा वहनक्रमं वा ॥ ८८ ॥
धनं प्रजानामयथाऽपराधं गृह्णन् विजानाति न तच्च ताः स्वाः ।
इदं नृपस्याऽशकुनं तथाहि राज्यस्य नाशोऽस्य न तच्च ताश्च ॥ ८९ ॥
सर्वस्वनाशेपि कुले विरोधोद्बोधं सुधीर्नो विदधीत कश्चित् ।
कुले विरोधो रचितो निनाय सुयोधनं किं निधनं न सद्यः ॥ ९० ॥
प्रजासु पीडा स्वकुले विरोधः पक्षद्वयं पेषणयंत्रमस्मिन् ।
चूर्णीकृतं धान्यमिव प्ररोढुं पुनर्न राज्यं समुपैति शक्तिं ॥ ९१ ॥
स्वमेव पुष्णन् प्रभुवंचनेन नार्हत्युपेक्षामनुजीविवर्गः ।
कर्षद्रसाया रसमात्मने किं नोन्मूल्यते क्षेत्रगतं तृणादि ॥ ९२ ॥
मातेव राजा हितकृत् प्रजानां मातुः सपत्नीव नियोगिवर्गः ।
तयार्पितानां च करे तदस्याः क्व वृद्धिरासां क्व च जीवितव्यं ॥ ९३ ॥
स्वतः कुलीनोप्यधिको विधेयो राज्ञानुजीवी न कदाचिदेव ।
यतो जडात्मा वटवत्प्रवृद्धः स राज्यसौधस्य विनाशहेतुः ॥ ९४ ॥

प्राज्ञः सपत्नैः परिभूयमानो—प्युदीषिषन् न त्यजति स्वदेशं ।
दिवाकरालुप्तकरोप्यनुद्यन् नभः शशांकः पुनरभ्युदेति ॥ ९५ ॥
चिरंतनान्मंत्रिवरान् विहाय साम्राज्यभारो निहितो नवेषु ।
क्षणेन मूलादपि नाशमेति यथाऽविपक्वेषु जलं घटेषु ॥ ९६ ॥
स्याद्राज्यमंत्रेषु किलैक एव श्रेयानमात्यो न पुनर्द्वितीयः ।
आरोहणं यानयुगस्य तज्ज्ञा न प्राणसंदेहकरं स्मरंति ॥ ९७ ॥
यो यत्र रक्तो यदि वा विरक्तो भावे विवेको नहि तस्य तत्र ।
अतो न तन्मंत्रविधौ विधेया शिक्षा तदीया सुविचक्षणेन ॥ ९८ ॥
मंत्रान्बहूनामपि धीसखानां श्रेयस्तरान्नैव वदंति संतः ।
गर्भस्य मातुश्च कुतः शिवाय करा बहूनां बत सूतिकानां ॥ ९९ ॥
पूर्वं स्वहृद्येव विचार्य सम्यक् मंत्रं ततः सम्मतिमाददीत ।
संवादिता चेत् तदिदं विधेयं नोचेत्तदूहे मतिराविरास्या ॥ १०० ॥
विराद्धपूर्वः पुरुषः प्रधानपदे कदाचिन्न पुनर्विधेयः ।
तादृग्छलं प्राप्य तथाविधा हि द्रुह्यंति नूनं धृतगुप्तवैराः ॥ १०१ ॥
पुमान्विराद्धो विजहाति नैव धीमन् युगांतेपि विरोधभावं ।
अद्यापि पश्यार्यमणं विधुं वा तुदन्निवर्तेत विधुंतुदो न ॥ १०२ ॥
महाबलेनापि कलिर्न कार्यः समं शकेशेन लसच्छलेन ।
तथा समर्थोपि बलिर्विजिग्ये छलप्रधानेन जनार्दनेन ॥ १०३ ॥
पुरः पुरो जाग्रदुदग्रकष्टं दुरोदरं दूरत एव हेयं ।
दुरोदरारंभवशेन कां कां विडंबनां पांडुसुता न जग्मुः ॥ १०४ ॥
बलाबलं सूत्रगतं विचार्य सविग्रहां यो विदधीत वृत्तिं ।
स एव तत्तद्गुरुगौरवार्हे—शास्त्रज्ञधुर्यत्व मुपैति तात ॥ १०५ ॥
दत्वेति शिक्षां शुभबद्धसख्यां गेहे च देहे च निरीहचित्तः ।
जैत्रप्रभुः स्वात्महितं चिकीर्षन् **श्रीआश्रमं** पत्तनमन्वचालीत् ॥ १०६ ॥
शिवापि **जंबूपथ**सार्थवाही विराजते यत्र शिवः स्वयंभूः ।
यो ध्यातमात्रोप्युरुभक्तिभाजां दत्ते न किं भुक्तिमिवाशु मुक्तिं ॥ १०७ ॥

मज्जच्छचीदृग्युगलाकुवेल—विष्वगलत्कज्जलमेचकांबु ।
चर्मण्वती यत्र सरिद्वहंती पुण्यश्रियो वेणिरिवाविभाति ॥ १०८ ॥
ज्वलिष्यदेतद्विरहाग्नितप्त मिवांबकाब्जस्रवदस्रुवर्षैः ।
पृष्ठेऽथ हस्तैसिचतः समेत्य व्यजिज्ञपन्नेनममात्यमुख्याः ॥ १०९ ॥
साम्राज्यलक्ष्मीं विरहय्य पूर्वं मुमुक्षतोऽस्मानपि संप्रतीश ।
खद्योतवत् त्वद्विरहांधकारे भाग्यानि नो यांति पुरा प्रकाशं ॥ ११० ॥
भवत्दृगालोकनमुक्तयोगं प्रपत्स्यतेऽदो नगरं नरेश ।
रंगत्पतंगोज्वलबिंबडिंब—विवर्जितस्य श्रियमंबरस्य ॥ १११ ॥
वृष्ट्या सुधाया इव सौम्यदृष्ट्या सिंचन्नथैतान्निजगाद भूपः ।
मा कार्ष्ट कष्टं विदुषामनिष्टं कृते मम स्वात्महितं चिकीर्षोः ॥ ११२ ॥
इदं पुरुःपोममदंशुमालि—प्रतापरोचिश्चयशून्यशोच्यं ।
हंमीरचंद्रेऽभ्युदिते प्रकाम—श्रीकं भविष्यत्यचिरेण नूनं ॥ ११३ ॥
मद्वंशपाथोरुहराजहंसस्तैस्तै र्गुणैर्विश्वकृतप्रशंसः ।
संसेव्यमानोहमिव प्रसाद—दानैः सदानंदयितैष युष्मान् ॥ ११४ ॥
इत्थं सहैतान् विसृजन् अवापत् पल्लीं पुरीं यावदसौ नरेशः ।
लूता विनिर्गत्य पपात तावत् स्वयंच भेजे लघु देवभूयं ॥ ११५ ॥
असासहीभिर्विरहं प्रियाभिरष्टाभिरिष्टाभिरथाऽन्वितस्य ।
तत्रैव संस्कारविधिर्विधिज्ञैः श्रीजैत्रसिंहाधिपते वितेने ॥ ११६ ॥
अथाभिषिंचन्नवशोकभूपं नवावतारं हृदि बाष्पपूरैः ।
चकार मोहग्रहिलीकृतात्मा हम्मीरदेवः परिदेवनानि ॥ ११७ ॥
तातेति तातेति वचः प्रघोष—शुष्यद्गलस्यापि ममाऽवनीश ।
यद्दर्शनं न प्रददासि तत्का तवौचिती संगतिमंगतीयं ॥ ११८ ॥
विश्वत्रिलोकीतिलकायमानं व्यधात् विधेयस्तव पाणिरेनं ।
कथं स एवास्य विनाशहेतोः प्रागल्भ्यमभ्यस्यति हे हताश ॥ ११९ ॥
हुताशनाऽसज्जनकालकूटान् परंतपोर्जीनिति को व्यधत्त ।
श्रीजैत्रसिंहं नृपतिं प्रणिघ्नत्त्वापतास्योत्तरमद्य वेधाः ॥ १२० ॥

धातर्विगर्ह्यादभितोपि लोका—पवादतो यद्यपि नासि भीतः ।
तथापि पाणी कथमुत्सहेतां नृरत्नमेनं तव हंत हंतुम् ॥ १२१ ॥
केनापि शंके पविशैलसाराण्यादाय चक्रे हृदयं विधातुः ।
क्रंदत्यपीत्थं मयि मुक्तकंठं नाद्यापि यत्तत्करुणा रुणद्धि ॥ १२२ ॥
कंठस्य हाहेति वचांसि दृष्ट्यो रत्नं कपोलस्य कराब्जकोशः ।
चित्तस्य शोकः शरणं **हमीर—देवस्य** तत्राहनि जायते स्म ॥ १२३ ॥
इत्थं महाशोकसमुद्रमग्नं उद्धर्तुमेनं जनताहिताय ।
अकर्णधारायत**विप्रवीजा**ऽदित्यादिभिर्ब्रह्मविदां वरेण्यैः ॥ १२४ ॥
जगाम तातो निधनं ममेति वृथा कृथा मा क्षितिपाल खेदं ।
कस्याप्यवश्या निधनस्य शस्य दृष्टाः श्रुता वा पितरो न्न विश्वे ॥ १२५ ॥
श्वासावधि स्यात्खलु जीवितव्यं श्वासः प्रसिद्धः स तु वायुरेव ।
वायोरिहान्यत्तरलं न किंचिद्यज्जीव्यते तन्महदेव चित्रम् ॥ १२६ ॥
क्रीडां करिष्यति कियच्चिरमेष हंसः
स्निग्धोल्लसत्कलरवोत्र शरीरवाप्यां ।
कालारघट्टघटिकावलिपीयमान
मायुर्जलं झगिति शोषमुपैति यस्मात् ॥ १२७ ॥
इयं मायारात्रिर्बहलतिमिरा मोहललितैः
कृताज्ञाना लोकास्तदिह निपुणं जाग्रत जनाः ।
अलक्ष्यः संहर्तुं ननु तनुभृतां जीवितधना—
न्ययं कालश्चौरो भ्रमति भुवनांतः प्रतिदिनं ॥ १२८ ॥
लंकाभर्त्तुर्निधनरुचिना चापहस्तेन येन
क्षिप्तास्तास्ताः पितृपतिमुखे कोटयो राक्षसानां ।
सोपि स्फूर्जद्दिवसरजनीघोरवक्त्रेण राम-
स्ताम्यन्मूर्तिर्झगिति गिलितः कालनक्रंचरेण ॥ १२९ ॥
सूनोर्मन्मनभाषितानि शिशुता ह्यस्य जीवादिशे-
त्युक्तीर्यौवनगस्य यस्तव पिता माधुर्यधुर्याण्यपात् ।

क्व स्वर्गे वसुधासुधाकरसुधास्वादोऽधुना प्रीतये
तस्य त्वद्यशसैव तृप्तिरमरीगीतेन पीतेन चेत् ॥ १३० ॥
इत्थं स्मार्तविनोदमोदिहृदयप्रज्ञालवक्त्रांबुज-
प्रादुर्भूतविशेषतत्वभणितिश्रेणीप्रबुद्धाशयः ।
शोकद्वेषिचमूरमूर्दलयितुं वीरं विवेकं सृजन्
वेश्मेव स्वमपालयत्क्षितितलं हम्मीरदेवस्ततः ॥ १३१ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके श्रीहम्मीरदेवराज्याप्तिवर्णनो नामाष्टमः सर्गः समाप्तः ॥

अथ नवमः सर्गः

अथास्य षड्गुणाँस्त्रिस्रः शक्तीर्भूपस्य बिभ्रतः ।
दिग्जयायानपायाय स्पृहयालु मनो ऽभवत् ॥ १ ॥
ततो दैवज्ञविज्ञात--लग्ने लग्नेद्धरुग्ग्रहे ।
वंद्याभिर्गोत्रवृद्धाभिः कृतयात्रिकमंगलः ॥ २ ॥
पश्चाद्भूतोष्णरुग्बिंब ऊर्ध्वाकृष्टसमीरणः ।
नृपस्तुरंगमारूक्षत्पुरस्कृतसितद्युतिः ॥ ३ ॥ युग्मं ॥
स्वतोधिकौजसं वीक्ष्य माम्लासीदेनमुष्णरुक् ।
इतीवास्योज्वलं शीर्षे छत्रं छायाकरैर्दधे ॥ ४ ॥
पार्श्वयोस्याऽखिलं सैन्या मद्धारीति विशंकिनी ।
तं वालव्यजनव्याजा--दागाद्गंगेव सेवितुं ॥ ५ ॥
चंपाया इव चंपेशः त्रिपुरस्त्रिपुरादिव ।
प्रकंपयन् धरां धीरो निर्ययौ नगराद्बहिः ॥ ६ ॥
पराग इव पाथोजा त्पार्थपाणेः शरा इव ।
पुरतः स्फुरितोत्साहाः पृष्ठे सैन्या विनिर्ययुः ॥ ७ ॥
निर्मिमाणा मदांभोभि र्विष्वक्कर्दमिलामिलां ।
गर्जिसंतर्जिताराति--शौंडीर्या निर्ययुर्गजाः ॥ ८ ॥

प्रखरप्रस्फुरत्पक्षा आरूढपुरुषोत्तमाः ।
चेलुस्तार्क्ष्याः परोलक्षाः प्रत्यक्षास्तार्क्षिका इव ॥ ९ ॥
उच्चैर्ध्वजालीबिभ्राणैः प्रशस्तस्यंदनैस्तथा ।
यथा तदंतर्विक्षिप्तैः स्तिलैर्भेजे न भूतलं ॥ १० ॥
वियत्कुक्षिभरिस्फार—हुंकारमुखराननाः ।
पत्तयो वल्गु वल्गंतो नृपचित्तममूमुदन् ॥ ११ ॥
वात्याव्यतिकराक्रांत—पताकार्पितदृष्टयः ।
मिथो हहेति जल्पाका रेजिरे वैजयंतिकाः ॥ १२ ॥
पदप्रपातप्रोद्भूतै रभितोपि रजोव्रजैः ।
छायार्थमिव सैन्यस्य प्रतेने दिवि मंडपः ॥ १३ ॥
केचिद्गजानां केचिच्च पत्तीनां केपि वाजिनां ।
रथानां के च नावोचन् सैन्ये तस्य प्रभूततां ॥ १४ ॥
परःसहस्रैर्गंधर्वैः परो लक्षैश्च पत्तिभिः ।
क्रमात्कामन्धरां धीरो प्रापद्भीमरसं पुरं ॥ १५ ॥
तत्र श्रिताप्यमित्रत्वं गर्जन्नर्जुनभूपतिं ।
कुट्टयित्वासिदंडेन स्वनिदेशवशं व्यधात् ॥ १६ ॥
ततो मंडलकृत् दुर्गा त्करमादाय सत्वरं ।
ययौ धारां धरासारां वारांराशिर्महौजसां ॥ १७ ॥
परमारान्वयप्रौढो भोजो भोज इवापरः ।
तत्रांभोजमिवानेन राज्ञा म्लानिमनीयत ॥ १८ ॥
ततोति बलभारेण कासारितमहीतलः ।
व्यधादवंतीं दंतींद्र—मदाक्रांतकाननां ॥ १९ ॥
शिप्रां विप्रांजलिव्यक्तैः सिक्तवप्रां पयःकणैः ।
दृष्ट्वा तस्याऽभवन् सैन्याः सज्जा मज्जनहेतवे ॥ २० ॥
विमुक्तबंधनास्तत्र कृतमज्जनकौतुकाः ।
नासन् रेवानदीसेवा—हेवाकिहृदया गजाः ॥ २१ ॥

धुन्वंतः कंधराकेशान् वाजिनः स्नातनिर्गताः ।
आसारं तेनिरे तीरे तटिन्याः पटुकांतयः ॥ २२ ॥
उन्मज्जत्कुंभिकुंभा सा स्रवंती सैनिकाशयं ।
हरतिस्म चकोराक्षी यथा पीनोन्नमत्कुचा ॥ २३ ॥
नृपोपि निर्मितस्नानो हितदानैकतानधीः ॥
तत्रानर्च **महाकालं**—कालं दुष्कर्मवैरिणां ॥ २४ ॥
प्रविश्य मध्ये मेध्यश्री—**विशालां** तां निभालयन् ।
नैकशो **विक्रमादित्यं** सस्मार स्मेरविक्रमः ॥ २५ ॥
विनिवृत्तस्ततो विश्वां विश्वां स्वकरवर्तिनीं ।
सृजन् शौर्यवतां धुर्य **श्चित्रकूट** मकुट्टयत् ॥ २६ ॥
ततः स्फुटं नटन्मेद—**पाटपाट**नपाटवे ।
प्राप्यार्बुदाद्रिं सांद्रश्री स्तत्रावासान्यवेशयत् ॥ २७ ॥
प्रतीभबुद्धया बिंबान् स्वान् स्फाटिकीषु शिलास्विह ।
संपश्यतो ऽभवं स्तस्य सिंधुराः प्रधनोद्धुराः ॥ २८ ॥
हरिन्मणिगणस्यात्र प्रोल्लसंतो मरीचयः ।
नवदूर्वावणभ्रांतिं तद्धयानामजीजनन् ॥ २९ ॥
श्रमेण वर्मभिः सैन्यै रधिशाखं निवेशितैः ।
रेजिरे शैलराजस्य सुभटा इव शाखिनः ॥ ३० ॥
तत्र विश्रम्य विश्रम्य पादपानां तले तले ।
गीयमानानि भिल्लीभिः स्वयशांस्यशृणोन्नृपः ॥ ३१ ॥
घनधीध्याततन्नाग—प्रमोदिशिखिकूजितैः ।
जगाविवार्बुदो ऽमुष्य दिग्जयप्रभवं यशः ॥ ३२ ॥
कुंभिकुंभमदांभोभि र्द्विगुणीकृतनिर्झरः ।
आरुह्य पृष्ठमस्याद्रे श्चारिमानमलोकत ॥ ३३ ॥
वसतौ विमलात्मायं विमलस्यार्षभप्रभुं ।
ननाम नोसमानां हि चित्ते स्वपरकल्पना ॥ ३४ ॥

तत्र श्रीवस्तुपालस्य कीर्तनं कलिकर्त्तनं ।
दृष्ट्वासौ विस्मितो नैक-वेलं मौलिमकंपयत् ।। ३५ ।।
प्रणम्य महतीभक्तिः सर्वदामर्बुदां ततः ।
आश्रमेऽरूंधतीजाने विशश्राम क्षणं नृपः ।। ३६ ।।
मंदाकिन्यां विधायोच्चैः स्नपनं शमनं रुजां ।
अपूजयज्जगत्पूज्य मथासावचलेश्वरम् ।। ३७ ।।
साक्षाद्धनंजयस्येह धारातर्षस्य धन्वितां ।
निरीक्ष्य नृपतिर्जज्ञे विस्मयोत्तानलोचनः ।। ३८ ।।
प्रचलद्दलपाथोधि—मैनाकीकृतवैरिणः ।
अत्राभूत्खर्वदो गर्वः सर्वदोस्यार्बुदेश्वरः ।। ३९ ।।
ततोवतीर्य वर्यश्री र्निर्धनं वर्धनं पुरं ।
चंगामपि गलद्रंगां चक्रे चक्रिरिविक्रमः ।। ४० ।।
अजयोपपदं मेरुं मध्ये कृत्य स कृत्यवित् ।
पुष्करं तीर्थमासाद्य दुष्करं पुण्यमर्जयत् ।। ४१ ।।
आनर्च भूपस्तत्रादि—वराहाख्याधरं हरिं ।
चित्रं दशावतारोपि न यो दाहात्मतां गतः ।। ४२ ।।
प्रयाणपटहध्वान—प्रतिध्वनितकंदरान् ।
पश्यन्स्वकीर्तिगानैक—तानानिव धराधरान् ।। ४३ ।।
ततः शाकंभरीद्वारि वारस्त्रीवारलोचनैः ।
अभून्निपीतलावण्य—सर्वस्वो वसुधेश्वरः ।। ४४ ।।
अदसीयरिपुस्त्रैण —गलल्लोचनवारिभिः ।
तदादिलवणस्येह मन्ये खानिरजायत ।। ४५ ।।
ध्वस्तराष्ट्रं महाराष्ट्रं खंडिल्लं खंडितप्रभं ।
चंपां च विस्फुरत्कंपां भूपस्तदनु तेनिवान् ।। ४६ ।।
ककरालं करालश्रि कृत्वाथास्यात्र तस्थुषः ।
श्रीमांस्त्रिभुवनाद्रींद्रो मिलद्दत्तमहोपदः ।। ४७ ।।

चतसृष्वपि दिक्ष्वेवं स्वाज्ञां राज्ञां स मौलिषु ।
मौलिलीलायितां बिभ्रन् स्वपुरोपांतमासदत् ।। ४८ ।।
अमान् पुरांतरे पौर—रागांभोधिर्नृपागमे ।
वेलद्रक्तध्वजव्याजात् दधावुद्वेलतामिव ।। ४९ ।।
द्वारि निर्यज्जनप्रौढ—श्रुतिदिव्यांशुकच्छलात् ।
पुरमप्यहसत्स्फीत—प्रीतीविपेयुषि प्रभौ ।। ५० ।।
उदंचितकरैर्विप्रै र्दत्ताः शृण्वन्नथाशिषः ।
बंदिवृंदजयारावै र्मुखरीकृतदिङ्मुखः ।। ५१ ।।
धर्मसिंहादिभिर्मुख्यै रभ्येत्य प्रणतक्रमः ।
पुरं प्राविशदुर्वींदु रतुच्छोत्सवसच्छविः ।। ५२ ।।
उत्तंभिताः प्रतिद्वारं पौरैरुत्सववांछया ।
कलशा रेजिरे सद्म—श्रीणामुरसिजा इव ।। ५३ ।।
स्फूर्जत्तूर्यावलीध्वानै राहूता इव सर्वतः ।
त्यक्तान्यकार्या नार्योथ द्रष्टुमेनं दधाविरे ।। ५४ ।।
क्षिप्त्वैकं कुंडलं कर्णे करेऽन्या बिभ्रती परं ।
रेजे पुरः स्फुरच्चक्रा सेनेवानंगभूपतेः ।। ५५ ।।
एकेनैव कटाक्षेण विश्वं जेतुमहं सहा ।
आख्यांतीवेत्यशोभिष्ट परैकांजितलोचना ।। ५६ ।।
असमाप्ततयाऽन्यस्या वेणिः पंचांगुलीधृता ।
पद्मकोशविनिर्गच्छत्—भृंगश्रेणिभ्रमं दधौ ।। ५७ ।।
दंतक्षतार्द्रा कस्याश्चिद्विद्युते वीटिका करे ।
भालेनास्याजिता कृष्णा कृशा लेखेव सीतगोः ।। ५८ ।।
उपरुध्य करेणैव वेगान्नीवीमसंयता ।
प्रास्थिताभात् परासादी वल्गुवल्गत्करो यथा ।। ५९ ।।
प्रसाधिकाकरात्पादं रभसाक्षिप्य काचन ।
चचालालक्तकांकानु—मितांघ्रिस्पृष्टभूतला ।। ६० ।।

कुंभिकुंभेक्षणादात्म—स्तनापह्नतिशंकिनी ।
काचिदन्वेषयामास पाणिना स्वमुरो मुहुः ॥ ६१ ॥
सव्यांगभूषणं सव्ये—तरांगे बिभ्रती परा ।
साम्यं मिथोऽन्ययोरेव स्माहेव जितविश्वयोः ॥ ६२ ॥
पश्यंत्युदंचितग्रीवं पादाग्राक्रांतभूः परा ।
विजेतुं कुंभिनः कुंभा निवाभादुन्नमत्कुचा ॥ ६३ ॥
धम्मिल्लबंधे कस्याश्चि दंगुल्यंतर्विनिर्गता ।
कलिका चंपकस्येव रेजे पत्रावलीवृता ॥ ६४ ॥
कराब्ज एव बिभ्राणा रेजेन्या कनकावलीं ।
यूनां नेत्रकुरंगाणां क्षेप्तुकामेव वागुरां ॥ ६५ ॥
सुप्रसाधितसव्यांघ्री रणद्भिर्नूपुरैः परा ।
अर्धनारीश्वरालोक—रागिणां रागमादधे ॥ ६६ ॥
शिरस्यपिहितेन्यस्या रक्षा वेणिमुखस्थिता ।
फणाभृतः फटाटोपे फणामणिरिवाबभौ ॥ ६७ ॥
तानवं प्रापयन्मध्यं वक्षोजौ गौरवं नयत् ।
स्त्रीणामूर्ध्वस्थितं रेजे प्रभुशक्तिमिवाश्रितं ॥ ६८ ॥
दृग्द्वयेन पिबंत्योस्याऽसीमं लावण्यवारिधिं ।
जिग्युश्चलुत्रयापीत—ससीमाब्धिं मुनिं स्त्रियः ॥ ६९ ॥
अवाप्तावसराः काश्चित्कटाक्षैर्विव्यधुर्नृपं ।
ता धानुष्क इवाऽमुष्य कामः कांडैर्व्यडंबयत् ॥ ७० ॥
पिबंत्यो नृपलावण्य—सुधां तृप्तिं न लेभिरे ।
तथापि शिरसः कंपं सद्यः काश्चन तेनिरे ॥ ७१ ॥
इत्थं पुरवरांगीभि र्मनोहृद्य दृगंचलैः ।
निपीयमानलावण्यः स स्वं प्रासादमासदत् ॥ ७२ ॥
अहितापकरस्फार—विक्रमाक्रांतभूतलः ।
अच्युतस्थितिरप्यासी न्न स कापि जनार्दनः ॥ ७३ ॥

व्याख्या धर्मार्थकामाख्याः पुरुषार्थास्त्रयोऽप्यमी ।
यथायोगमवाप्तात्मा ऽवसरास्तं सिषेविरे ॥ ७४ ॥
अहिंसाटोपमाबिभ्रद्विलसत्सर्वमंगलः ।
महेश्वरोपि तद्राज्ये न विषादी जनोऽद्भुतं ॥ ७५ ॥
कोटियज्ञफलं राज्ञा पृष्टोऽन्येद्युः पुरोहितः ।
विश्वरूपाख्ययाख्यातो व्याचख्याविति तं पटुः ॥ ७६ ॥
जित्वा भुजबलेनोर्वी कोटियज्ञं यथोदितं ।
निर्मिमाणो नृपः प्रीति—पात्रं स्यात् त्रिदिवश्रियां ॥ ७७ ॥
इति स्मृतिसुधांभोधि—छटाछोटपटुच्छविं ।
निशम्य तद्गिरं भूपस्तं क्रतुं कर्तुमैहत ॥ ७८ ॥
आहूताः पुरुहूतेन ततो भूमेः प्रमोदिना ।
मिमिलुर्वाडवास्तत्र दुष्कर्मोदधिवाडवाः ॥ ७९ ॥
अंतःस्फुरच्चतुर्वेद—सुधांभोधेरिवोर्मयः ।
रेजिरेऽगेषु विप्राणां गोपीचंदनभंगयः ॥ ८० ॥
नित्यस्नानवशात् पिंगी—भूतकुंतलकैतवात् ।
बिभ्राणैः परमं तेजः शिरस्यंतरमादिव ॥ ८१ ॥
द्विभ्रमक्षिप्तरुद्राक्षा—क्षमालाव्यपदेशतः ।
भृंगैरिवांबुजभ्रांत्या लीनैर्भूषितपाणिभिः ॥ ८२ ॥
अंहोराशिपरित्रासि—काशीवासप्रकाशिभिः ।
आययानं परानंदवर्षिभिश्च महर्षिभिः ॥ ८३ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥
मारेर्निवारणं सप्त व्यसनानां च वर्जनं ।
मोक्षणं गुप्तिगुप्तानां प्रावर्त्तत तदा पुरे ॥ ८४ ॥
तोरणभूलतोत्तुंग—कल्याणकलशस्तनी ।
शुशुभे वेदिका तत्र यज्ञश्रीरिव देहिनी ॥ ८५ ॥
धूमस्तोममिषाद्भूप—किल्बिषं विक्षिपन्निव ।
ज्वालाजिह्वोत्र जज्वाल ज्वालाजटिलितांबरः ॥ ८६ ॥

द्विजादेशान्नृपो यज्ञ—दीक्षामीक्षाकटाक्षितः ।
स कृतोपनिषद्वेदी वेदीपार्श्वमशिश्रियत् ॥ ८७ ॥
मंत्राहूतत्रयस्त्रिंश—द्दनुजद्वेषिकोटयः ।
जुह्वति स्म बृहद्भानौ बाडवा द्रव्यमंडलं ॥ ८८ ॥
वेदमंत्रानुभावाप्ता रुचिना शुचिना ऽमुना ।
पिपिरे सर्पिषां विप्रा—र्पिताः स्फीताः परंपराः ॥ ८९ ॥
तदर्थास्यसुधास्वागात् दाहभीचकिता इव ।
आपतंत्यपि हव्यानि तदा जगृहिरे सुराः । ९० ॥
गायत्सु मधुरं वेदी—ऋचो विप्रेषु हर्षतः ।
चलत्कीलावलिव्याजा ननर्त्तेव हुताशनः ॥ ९१ ॥
नृपपुण्यप्रभावेण निःप्रत्यूहं द्विजेश्वराः ।
ययुः क्रतुक्रियापारं भवपारं तपस्विवत् ॥ ९२ ॥
हाटकानां ततः कोटिं क्षोणीं चाक्षीणसंपदं ।
भूदेवेभ्यो नृदेवोऽदा द्दक्षिणां चारुलक्षणां ॥ ९३ ॥
नृपविश्राणितस्वर्ण—कूटेषु नटतो द्विजान् ।
निरीक्ष्य निर्जरा मेरु—क्रोडक्रीडामदं जहुः ॥ ९४ ॥
इहैव स्वर्णदानेन तथाऽतूतुषदर्थिनः ।
तान्विहायोच्चकैर्दातॄ नुपास्थित यथार्थिता ॥ ९५ ॥
रत्नराशिप्रदं केचि त्केचित्पुष्कलनिष्कदं ।
गजदं वाजिदं केचित् श्रीहम्मीरं तदास्तुवन् ॥ ९६ ॥
विश्राणनं सृजन् चिंता—कल्पनाकामनातिगं ।
स चिंतामणिकल्पद्रु—कामकुंभेष्वधात् घृणां ॥ ९७ ॥
सितोपलामिलन्मुग्ध—दुग्धादिरसपेशलं ।
राज्ञा तदा मुदा तेने प्राज्यं भोज्यं द्विजन्मनां ॥ ९८ ॥
ततः पुरोहितेनाभि—युक्तो युक्तं पुरोहितं ।
आददे नृपतिः प्रीतो मासमेकं मुनिव्रतं ॥ ९९ ॥

इतश्च शत्रुहृद्दल्लयां दिल्लयां शकमतल्लिका ।
बभूवाल्लावदीनाख्यो व्याख्यः शौर्यवतां धुरि ॥ १०० ॥
ज्ञातभूपस्वरूपेण तदा तेन स्वसोदरः ।
उल्लूखानाऽख्यया ख्यातो जगदे जगदेकजित् ॥ १०१ ॥
रणस्तंभपुराधीशो जैत्रसिंहोऽभवत्पुरा ।
प्रददौ स सदा दंडं मम चंडौजसो भयात् ॥ १०२ ॥
हम्मीरनामा तत्सूनु रधुनाऽखर्वगर्ववान् ।
दंडं दूरत एवास्तु न वाक्यमपि यच्छति ॥ १०३ ॥
स महौजस्तया शक्यो जेतुं नाभूदियच्चिरं ।
व्रतेस्तिथीतयेदानीं लीलयैव विजीयते ॥ १०४ ॥
तद्गत्वास्यारणस्तंभ—तलं देशं विनाशय ।
हते देशे स संस्थातुं सासहिः कति वासरान् ॥ १०५ ॥
इत्यवाप्य प्रभोराज्ञा—मुल्लूखानोऽमर्षणः ।
प्रतस्थेष्टायुतीमाना—श्ववारस्फारविक्रमः ॥ १०६ ॥
रंगत्तुरंगतुंगोर्मि गर्जद्द्विरदवारिदः ।
शाणोल्लेखितशस्त्रौर्वो रेजेऽस्य बलवारिधिः ॥ १०७ ॥
भुमयन् बलभारेण फटाटोपं स वासुकेः ।
प्रवेष्टुमक्षमोभ्यंत—र्वर्णनाशातटे स्थितः १०८ ॥
ज्वालयन्नुद्वसान् ग्रामान् आर्द्रवल्लींश्च चारयन् ।
आसन्नाष्टादशान् घस्रान् सुखेनैषोत्यवाहयत् ॥ १०९ ॥
त्रिशुद्धचात्तव्रतत्वेन जोषं तस्थुषि भूपतौ ।
भीमसिंहोथ सेनानी—र्धर्मसिंहधियोद्धुरः ॥ ११० ॥
उत्कालसमरोत्ताल—वीरवाराकुलं बलं ।
सहादाय महावीर्य श्चचालारिबलं प्रति ॥ १११ ॥ युग्मं ॥
चाहमानबलेवाद्य—माननिस्वाननिस्वनान् ।
निशम्य व्याकुलीभावं शिबिरे दधिरे शकाः ॥ ११२ ॥

वारणेष्वक्षिपन् केपि प्रखरान् प्रखरा रणे ।
वाहानभ्युद्यतोत्साहा मंक्षु पर्याण्ययन् परे ॥ ११३ ॥
अबध्नन्केपि तूणीरा नगृह्णन् केपि मुद्गरान् ।
अकर्षन् केपि निस्त्रिंशा नवहन्के हि खेटकान् ॥ ११४ ॥
चंडदंडप्रपातेन केचित् वाद्यान्यवीवदन् ।
योद्धृन् ज्ञापयितुं योद्धुं सन्निधीभवितुं रयात् ॥ ११५ ॥
धीरत्वं प्रापयन् सैन्या नथोल्लूखाननायकः ।
निर्ययौ स्वयमारुह्य सिंधुरं सिंधुरोजसा ॥ ११६ ॥
वंशाग्रलंबितश्याम—सितचामरकैतवात् ।
लग्नगंगायमीलक्ष्मं अंतरिक्षमजायत ॥ ११७ ॥
शकानां बाहुजानां च मिथोप्यथ निरीक्षणात् ।
अजागरीन्महावैरं दैत्यानां द्युसदामिव ॥ ११८ ॥
पदगः पदगं सादी सादिनं रथिनं रथी ।
निषादिनं निषादीचे—स्त्रवृण्वन् सैनिका मिथः ॥ ११९ ॥
माभूद्युद्धरसच्छेदो ऽस्माकं तापनतापनात् ।
इतीव प्राक् भटास्तेनु गगने कांडमंडपं ॥ १२० ॥
अंगे लगंतः प्रत्यर्थि-पत्रिणो वीरकुंजरान् ।
सुखयामासुरेणाक्षी—कटाक्षा इव कामिनः ॥ १२१ ॥
वीराः सर्वांगसंलग्नै रिपुक्षिप्तैः शिलीमुखैः ।
रेजु र्जयरमाश्लेष-सुखाद्रोमांचिता इव ॥ १२२ ॥
नीरंध्रप्रसृतैर्बाणैः कल्पिते मेघमंडले ।
युक्तमेवोदडीयंत हंसा ह्युत्सरसोंऽगिनां ॥ १२३ ॥
वैरिवक्त्रसरोजेषु भ्रामयित्वा शिलीमुखान् ।
अपाययन्मनोहत्य तज्जीवितरसान्परे ॥ १२४ ॥
हर्षात्प्रनृत्यतां वीर—कोटीराणां रणांगणे ।
खाङ्कारः खड्गदंडानां कस्यासन्न मनोमुदे ॥ १२५ ॥

क्षणयायावरैः प्राणै श्चिरस्थास्नुयशोर्जनात् ।
भेजिरे भटकोटीरा दिव्यां व्यवहृतिक्रियां ॥ १२६ ॥
उत्प्लुत्योत्प्लुत्य धावंतः सादिशीर्षच्छिदेच्छया ।
जीवंतोपि पियासंत इव स्वर्गं बभुर्भटाः ॥ १२७ ॥
असृजारुणिता रेजु र्वीराणां तरवारयः ।
लीला इव पलादानां रणे कीलालपायिनां ॥ १२८ ॥
लग्नमात्रा अपि भटान् प्रापयंत्यो यमोदरं ।
यमदंष्ट्रानिजं नाम निन्यिरे चरितार्थतां ॥ १२९ ॥
खड्गलूनपतन्मुंड—दंतुरेपि रणांगणे ।
धावंतो नास्खलन्वीराः स्वशौर्यालंबिता इव ॥ १३० ॥
कुन्तकुंचोन्नतिहृत्कुंभा कुंभिनोद्य हता रणे ।
इत्येके स्त्रीप्रतीत्यर्थं दंतिदंतानलासिषुः ॥ १३१ ॥
समप्रदेशमापन्नान् यवना वीक्ष्य बाहुजान् ।
अधावंत पुरस्कृत्य वारणान्वीरवारणान् ॥ १३२ ॥
चाहमानैरुरःपूरं पूरिता मर्मभिच्छरैः ।
तस्थुरूर्ध्वंदमा एव द्विट्गजाः स्तंभिता इव ॥ १३३ ॥
तदा भटप्रकांडानां युद्धं किमिव वर्ण्यते ।
यदयुध्यत शस्त्राण्य—प्यन्योन्यास्फालनच्छलात् ॥ १३४ ॥
बलोच्छलितधूलीभि र्महाध्वांते प्रसर्पति ।
स्वान्योपलक्षणं जज्ञे केवलं स्वस्वभाषया ॥ १३५ ॥
एवं स्फुरति कीनाश—कोविदक्षर्पणे रणे ।
धानापेषं स्म पिंषंति चाहमाना द्विषद्दलं ॥ १३६ ॥
शत्रुभीत्या कबंधांत—र्निविष्टजनरक्षणात् ।
मृता अपि भटाश्चित्रं न शरण्यव्रतं जहुः ॥ १३७ ॥
दृढास्तातपतच्छत्रैः पर्यस्तै र्भटपाणिभिः ।
युयुत्सुरिव भाति स्म तदा समरभूरपि ॥ १३८ ॥

दंतिदंते पदं दत्वा प्रहरंतो निषादिनः ।
चेतांसि पातयामासुः सादिनां रथिनामपि ॥ १३९ ॥
निषादिनो न ते ते न सादिनो न च ते भटाः ।
उरःपूरमपूर्यंत चाहमानशरैर्न ये ॥ १४० ॥
हयान्केचिद्गजान्केचित् शस्त्राण्येके रथान्परे ।
हायं हायं स्म नश्यंति काकनाशं शकायुधाः ॥ १४१ ॥
केचित्तृणं दधुर्दद्भिर्निपेतुः केपि पादयोः ।
त्वद्गौरिवावदन्केपि जीवं त्रातुं शकब्रुवाः ॥ १४२ ॥
इत्थं भंक्त्वा शतानीकं **भीमसिंहो** न्यवर्त्तत ।
अनुप्रतस्थे प्रच्छन्न **मुल्लूखानो** प्यमर्षणः ॥ १४३ ॥
बाहुजा लुंठितानेक—स्वर्णकोटीरकंकटाः ।
जितकाशितया **भीमं** पश्चात्त्यक्त्वाऽगमन्पुरः ॥ १४४ ॥
अद्रिघट्टान् विशन् **भीम**—**सिंहो**पि परया मुदा ।
आच्छिद्य स्वीकृतान्युच्चैः शकवाद्यान्यवीवदन् ॥ १४५ ॥
यत्र यत्र स्वकातोद्य—निर्घोषः प्रसरत्परं ।
तत्र तत्र जयं मत्वा गंतव्यं निखिलैरपि ॥ १४६ ॥
इति संकेतनाक्रांता मन्वाना जयमात्मनः ।
तदाभाऽपर्थभावेन मिमिलुर्यवना जवात् ॥ १४७ ॥
मिलितं स्वबलं वीक्ष्य शकौ योद्धुमढौकत ।
ववले **भीमसिंहो**पि तादृशाः किमु कातराः ॥ १४८ ॥
तत्र कृत्वा महायुद्धं शकान् हत्वा परः शतान् ।
कांडखंडितसर्वांगो **भीमसिंहो** व्यपद्यत ॥ १४९ ॥
जितकाशी शकेंद्रोपि शिबिरं प्राप्य सत्वरं ।
बाहुजेभ्यः पुनर्बिभ्यत् ववले स्वपुरं प्रति ॥ १५० ॥
अथ पूर्णव्रतो **धर्म**—**सिंह** मत्वाद्रिघट्टकान् ।
हित्वा ऽगतं नृपो **भीम**—**सिंहं** मत्वा तमाक्षयत् ॥ १५१ ॥

स्फुटिते त्वदृशौ नूनं यन्मादाशी शको बली ।
स्वयं पश्चाद्यदस्थासी स्तन्न पुंस्त्वमपि त्वयि ॥ १५२ ॥
साक्रोशमित्युपालभ्या—भिसभ्यं भूपतिर्मुहुः ।
मुष्कयुग्मच्छिदा पूर्वं तदृशौ निरचीकसत् ॥ १५३ ॥
पंडेविदुरवत्तस्य राज्ञोऽभूदनुजो जयी ।
भोजदेवाभिधः खड्ग—ग्राहीत्यपरनामभाक् ॥ १५४ ॥
धर्मसिंहपदं तस्मै तुष्टोऽथ प्रददे नृपः ।
तं च निर्वासयन् देशादमुनैव न्यषिध्यत ॥ १५५ ॥
अथापमानात्सोऽभ्येत्य गुप्तवैरः स्वमंदिरं ।
अधीतीभरते धारां देवीं नृत्यमशिक्षयत् ॥ १५६ ॥
तां च प्रेष्यानिशं नृत्य—च्छलात्पार्थिवपर्षदि ।
वेश्मस्थोऽपि विदामास स सर्वां नृपतिस्थितिं ॥ १५७ ॥
चिंताचिंतांगी सान्येद्यु रागता नृपपर्षदः ।
पृष्टांऽधेन जगौ चिंता—कारणं हृद्विदारणं ॥ १५८ ॥
तातात्य वेधरोगेण मृताऽश्वश्रवणात् विभोः ।
प्रीत्यै न गीतनृत्यादि चिंता तेनेयमुल्बणा ॥ १५९ ॥
श्रुत्वेत्यसाविमामाह चिंता मास्म कृथा वृथा ।
तं प्राप्तावसरं किंतु पार्थिवं प्रार्थयेरिति ॥ १६० ॥
आसादयेते विभो धर्म—सिंहश्चेत्स्वपदं पुनः ।
मृतेभ्यो द्विगुणानश्वा न्तदसावानयेत्पुनः ॥ १६१ ॥
ओमिति प्रतिपद्यैषा गता राज्ञे तदूचिषी ।
लोभात्सोऽप्यंधमाहूया—ध्यकार्षीत्स्वपदे पुनः ॥ १६२ ॥
विवेकदीपो दीप्येत तावद्धृदि सतामपि ।
तृष्णाझंझामरुद्यावन्न भजेदुन्मदिष्णुतां ॥ १६३ ॥
तृष्णावल्लिरियं क्वापि नैव प्रतिभासते ।
सद्विवेककुठारोऽगान्न वरं यत्र कुंठतां ॥ १६४ ॥

त्रिदवोपि स्फुरल्लोभ—मदेनांधंभविष्णवः ।
सपत्नान्सोदरीयंति सपत्नीयंति सोदरान् ॥ १६५ ॥
प्रचिकीर्षन्नथामर्षी दंधो वैरप्रतिक्रियां ।
चक्रे तद्राज्यमुच्छेत्तुं स उपायान्दुरायतान् ॥ १६६ ॥
लोभदृष्टिं नृपं कृत्वा द्रविणादानवर्त्मना ।
स प्रजाः पीडयामास चंडदंडप्रपातनैः ॥ १६७ ॥
गृह्णन्नश्वधनेभ्योऽश्वान् धनवद्भ्यो धनानि च ।
क्रूरकर्मा स लोकानां क्षयकाल इवाभवत् ॥ १६८ ॥
द्रव्यैः संपूरयन्कोशं राज्ञोऽभूत् भृशवल्लभः ।
वेश्यानां च नृपाणां च द्रव्यदो हि सदा प्रियः ॥ १६९ ॥
प्रजादंडेन यत्नेन प्रतेने कोशवर्धनं ।
तत्किं स्वस्यैव मांसेन न स्वदेहोपबृंहणं ॥ १७० ॥
अथ स्वपदभोक्तृत्वात् बद्धवैरश्चिरं हृदि ।
स भुक्ताब्दव्ययादाय—शुद्धिं भोजमयाचत ॥ १७१ ॥
क्रुद्धोऽधंस्फूर्तिमालोक्य भोजदेवोथ सत्वरं ।
गत्वा व्यजिज्ञपत् भूपं मौलिमौलीयितांजलिः ॥ १७२ ॥
देवस्य यदि मे प्राणैः कार्यं गृह्णातु तर्हि तान् ।
न सहे परमंधस्य वाक्यतोदकदर्थनां ॥ १७३ ॥
निजगाद नृपो यस्य मयि भक्तिरनश्वरी ।
न लुप्यतेऽत्र केनापि धर्मसिंहस्य शासनं ॥ १७४ ॥
स्वामीव स्वामिनां मान्यः सेवनीयो ऽनुजीविभिः ।
सुस्थिरस्थाणुसत्कारात् अनड्वान् किन्न पूज्यते ॥ १७५ ॥
भाषणेनामुना रौद्र—दृग्वक्त्रालोकनेन च ।
नृपं दुष्टाशयं ज्ञात्वा भोजदेवः स शुद्धधीः ॥ १७६ ॥
निरीहचित्तवत् तस्य सर्वस्वमपि दत्तवान् ।
मूलाद्विनष्टे कार्ये हि किं कुर्यात् बलवानपि ॥ १७७ ॥ युग्मं ॥

तथाप्येषोभिजातत्वा दजहन् स्वामिभक्तताम् ।
योगीव परमं ब्रह्म भोजो भूपमसेवत ॥ १७८ ॥
अन्येद्युर्नृपतिर्वैज—नाथयात्रामुपागतः ।
दृष्ट्वा पृष्ठस्थितं भोज मन्योक्त्येदमभाषत ॥ १७९ ॥
संत्येवात्र पदे पदेपि बहवः क्षुद्रा निकामं खगा
नो कुत्रापि समोस्ति गर्ह्य इतरः काकाद्वराकात्परं ।
क्रोधाविष्ट पटिष्ट घूकनिकरास्यामोत्थकोटिक्षते-
स्त्रुट्यत्पक्षचयोपि यस्तरुतटं नापत्रपः प्रोज्झति ॥ १८० ॥
अनयाऽन्योक्तिकौमुद्या भोजोऽम्भोजमिवास्तरुक् ।
वेश्मागत्य रहः पीथ—सिंहं सोदरमब्रवीत् ॥ १८१ ॥
देवोद्यकल्प उत्पश्य वचनैर्दुर्मनायितः ।
सेवा हेवाकिनोप्यस्मा न्तृणान्यपि मन्यते ॥ १८२ ॥
अवाप्तमियसाम्राज्य—मदमोहितमानसाः ।
यदि वा पार्थिवा नैव कश्चिदेकांतवत्सलाः ॥ १८३ ॥
यात्राव्याजेन तद्यामो दिनानि कतिचित् बहिः ।
कालक्षेपोऽशुभे श्रेयान् नीतिविद्भि र्जगे यतः ॥ १८४ ॥
संमंत्र्य सोदरेणैवं भूपं गत्वा ऽयविज्ञपत् ।
काश्यां व्रजामि यात्रायै यद्यादिशति भूपतिः ॥ १८५ ॥
जगाद भूपति र्यासि परतः परतो न किं ।
विना भवंतमप्येवं पुरं संशोभते पुरा ॥ १८६ ॥
इत्याकुष्टोपि कौलिन्या त्क्षमामिव क्षमापतौ ।
बिभ्राणः प्रचचालैषो ऽनुकाशीं सपरिच्छदः ॥ १८७ ॥
तस्मिन् गते क्षितिपतिः प्रसरत्प्रमोद-
इद्दंडनायकपदे रतिपालवीरं ।
युक्त्याभिषिच्य जगदेकहितत्रिवर्ग-
संसर्गतोतिसरसान् दिवसाननैषीत् ॥ १८८ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके हम्मीरदेवदिग्विजयवर्णनोनाम नवमः सर्गः ॥

॥ अथ दशमः सर्गः ॥

धरणीरमणापमानना दथ भोजः सविरोहमागतः ।
परिभाव्य मुहुः स्वदुर्दशा मभिमानेन हृदीत्यचिंतयत् ॥ १ ॥
विततान विनापि कारणं नरनाथो मम यां तिरस्क्रियां ।
विदधे यदि तत्प्रतिक्रियां न तदा केव मनस्विनां गतिः ॥ २ ॥
गुणवानपि वक्रतां गतः पुरुषश्चाप इवातिभीषणः ।
स शरैरिव दुर्जनैर्यतो गुणमुक्तैस्तनुतेऽतिपीडनं ॥ ३ ॥
अपमानपरेपि यो नरे शममेव प्रयतोऽवलंबते ।
अपि शूकशिखा ततो वरं व्यथयत्यंघ्रिमसौ तदाऽहता ॥ ४ ॥
अपकारपरान्सहोदरान् अपि हन्यात्किल नास्ति पातकं ।
अभिमानवतां नयोन्मुखैः स्थितिरेषा जगदे सनातनी ॥ ५ ॥
सुहृदां यदि वा विरोधिनां क्रिययैव क्रियते परीक्षणं ।
सुहृदप्यपकारकृत् द्विष न्नुपकारी तु सुहृद्विषन्नपि ॥ ६ ॥
सहतेऽरिकृतं पराभवं ननु यः क्लीबमना मनागपि ।
जनिरेव जनिष्ट तस्य मा जननी यौवनगर्वगर्हिणी ॥ ७ ॥
परिपृच्छय ततः सहोदरं **पिथमं** सन्मतिवासमंदिरं ।
अगमल्लघु**योगिनीपुरं** यवनानां समगच्छदीश्वरं ॥ ८ ॥
तादृक्कुलीनोपि तदा स **भोज—देवो**ऽधुनाऽहीकृतवान्यदेवं ।
तम्लेंछभूजृंभितमेव तस्मात् सतां न तद्दूरपि वासयोग्या ॥ ९ ॥
तत्समागमनहर्षवशात्मा **ऽल्लावदीन**नृपतिः स ततोऽस्मै ।
वस्त्रनिर्वपणपूर्वमयच्छ न्मुद्गलेशनगरीं **जगरां** तां ॥ १० ॥
तत्र चित्ररुचिभाजि स **भोजः** सोदरं स्वमदरं परिमुच्य ।
प्राग् स्वयं पुनरुपेत्य च **दिल्लीं** सेवतेस्म शकनायकमेव ॥ ११ ॥

प्रौढमानमनुघस्नममानैः कांतकांचनहयादिकदानैः ।
तं तथापुषदसावपि भूपो जायतेस्म स यथा निज एव ॥ १२ ॥
तं विपक्षमपि यत्तदकार्षीत् स्राक् शकस्तदुचितोचितमेव ।
अन्यथा कथमिवारिजयेऽसौ जागदीति निरपायमुपायं ॥ १३ ॥
आत्मनीनमधिगत्य तमुच्चै रन्यदेति यवनेंदुरपृच्छत् ।
ब्रूहि भोज कथमेष **हमीरो** जीयते युधि मया द्रुतमेव ॥ १४ ॥
सत्यमेव यदि पृच्छसि कार्यं **तर्हि नो मम गिरीश्वर** कोपः ।
इत्युदीर्य गिरमाहितभारा माततान गतभीरथ **भोजः** ॥ १५ ॥
शैथिल्यं कुंतलेषु प्रसभमुपनयन् पीडयन्मध्यदेशं
स्थानभ्रष्टां च कांचीं विदधदुपचयन् कामममंगेषु लीलां ।
यो भूमेश्चंचलाक्ष्याः पतिरिव तनुते भाग्यसौभाग्यलक्ष्मीं
सः **श्रीहम्मीरवीरः** समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ १६ ॥
दीपः पर्यायशेषः स्फुरदरुणमणीदीप्तिराकारशेषः
सूरोप्याख्यानशेषः प्रलयशिखिशिखाश्रेणिराभासशेषः ।
यस्य प्रौढप्रतापे प्रसरति नितमां क्षोणिपीठे क्षितींदोः
सः **श्रीहम्मीरवीरः** समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ १७ ॥
यस्मिन् शश्वन्निवासा ऋतव इव गुणा हायने षट् क्षितींदौ
श्रित्वा तिस्रोपि तस्थुः पुरुषमिव गुणा यं परं शक्तयोपि ।
अंगैः स्फीता यथोक्तैः प्रथयति पटुतां यस्य विद्येव सेना
सः **श्रीहम्मीरवीरः** समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ १८ ॥
यं व्यालोक्यापि खड्गग्रहणपटुकरं बिभ्यतां पार्थिवानां
निष्वासो नासिदंडो न च कुलममलं नापि शौर्यं न धैर्यं ।
किंत्वेकं तूर्णमेवापसरणमयते ध्यानमार्गेऽध्वगत्वं
सः **श्रीहम्मीरवीरः** समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ १९ ॥
अश्रांतस्राविदानोच्छलितपरिमलाकृष्टगुंजद्द्विरेफ-
श्रेणीद्विद्विपकुंभस्थलदलनकलाकेलिकंडूलहस्तः ।

सोदर्यो यस्य वीरव्रजमुकुटमणिर्वीरमो विश्वजेता
सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ २० ॥
त्वत्प्रातुर्लुठितार्थोऽर्थननिबिडमते र्मानमुन्मूलयंतो
निःशंकं मेनिरे त्वां स्फुटसुभटतया ये तृणायापि नैव ।
औदीच्यास्तेपि सेवां विदधति महिमासाहिमुख्या यदीयां
सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ २१ ॥
देशो यस्यानुघस्रं कृतसुकृतजनाचारचारुप्रदेशो
दुर्गं दुर्ग्राह्यमेवाहितधरणिभुजां श्रेणिभिश्चेतसापि ।
अन्योन्यस्पर्धिवीर्यार्जितशुचियशसोप्याहवे वीरवाराः
सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ २२ ॥
अंगो नांगानि धत्ते कलयति न पुनर्युद्धलिंगं कलिंगः
काश्मीरः स्मेरमास्यं न वहति तनुते शौर्यसंगं न वंगः ।
गर्जि नो गुर्जरेंद्रः प्रथयति पृथुधीर्यस्य कौक्षेयकाग्रे
सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ २३ ॥
यस्याग्रे नैव किंचिद्र——पतिर्भीतिशुष्कोष्ठकंठो
यं नाथत्यश्वनाथः प्रथितकृपणधीर्जीवरक्षामभीक्ष्णं ।
आत्मक्षेमाय मंत्रं जपति गजपतिर्यत्कटाक्षेण दृष्टः
सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलयैव ॥ २४ ॥
शूरः कश्चन कश्चनापि मतिमान्दाक्षिण्यवान्कश्चन
प्राज्ञः कश्चन कश्चनापि सुकृती दाता पुनः कश्चन ।
इत्येकैकगुणप्ररूढमहिमा जागर्ति भूयान् जनः
सर्वैः श्रेष्ठगुणैरधिष्ठिततनुर्हम्मीरवीरः परं ॥ २५ ॥
एतस्याधिपतेस्त्वयोन्नतकराभोजप्रसादोदयात्
दोष्मंतः श्रियमाप्नुवंति तदिदं मंस्था स्म मात्यद्भुतं ।
किं चिंतामणयः स्फुरंति न नखाः किं कामधेनो स्तना
नांगुल्यस्तलमस्य वा किसलयाः कल्पद्रुमाणां न किं ॥ २६ ॥

संग्रामेस्य तुरंगनिष्ठुरखुरोत्खातैरजोभिः क्षणात्
पंकत्वं गमिते मिलद्रिपुशिरश्छेदोच्छलच्छोणितैः ।
व्योम्नो मध्यपथे रथस्खलनतामाशंकमानोर्यमा
प्राचीं कर्ह्यपि चंचरीति भगवान् कर्ह्यप्युदीचीमपि ॥ २७ ॥
दीपस्येव समीरणः सरसिजश्रेणेरिवांभोधरः
सूर्यस्येव दिनात्ययो यतिवरस्येवैणदृक्संगमः ।
देहस्येव गदोदयो गुणगणस्येवातिलोभाश्रयः
तद्राज्यस्य विनाशहेतुरधुनैकोधः परं दीप्यति ॥ २८ ॥
तदमुं जिगीषसि यदीश सर्वथा त्वरया तदा प्रवितर प्रयाणकं ।
यदमुष्य नीवृदधुना न वोल्लसत् सुमनप्ररोहहरितीकृतावनिः ॥ २९ ॥
ननु तेषु मंक्ष्वपि कथावशेषतां गमितेषु भूप भवदीयसैनिकैः ।
जहति प्रजा अमुमिता निराशतां गतनेत्रचंडतरदंडनात्पुरा ॥ ३० ॥
आचम्येत्थं तस्य वाचं शकाना मीशो प्युलूखानमाहूय सद्यः ।
दत्वा लक्षं सादिनः सादितारीन् देशं येनाचीचलच्चाहमानं ॥ ३१ ॥
उलूखानः पूरवत्सोथ वार्धे वृत्तिं शत्रून् प्रापयन् वैतसीं द्राक् ।
क्षत्रीत्तंसान्मन्यमानस्तृणांशान् हिंदूवाटं प्राप तीव्रप्रतापः ॥ ३२ ॥
चरैरथोक्तारिसमागमोसौ हम्मीरदेवः क्षितिपालमौलिः ।
न्यपातयत्पर्षदि हर्षहेला—मयेषु वीरेषु दृशं सभायां ॥ ३३ ॥
राज्ञश्चेष्टासीष्टं तद्विभाव्य हृष्यच्चित्ता वीरमाद्या अथाष्टौ ।
वीराः स्मेरास्यांबुजाम्लेछभूभृत्सेनामेनामन्वधावंत वेगात् ॥ ३४ ॥
दृष्ट्वा म्लेछान्मारितान्मत्प्रकाशैः सूरीन् भूवन् काप्यमी मावसन्नाः ।
इत्थं ध्यायिवास भास्वान् प्रतीची—भूभृच्चूलाचुंबिबिंबस्तदानीं ॥ ३५ ॥
जीवं लात्वा द्राक् शका यात रेरे प्राप्ता ह्येते बाहुजास्तीव्रकोपाः ।
व्याचक्षाणानामितीव प्रकामं व्यापे विश्वं कूजितैर्व्योमगानां ॥ ३६ ॥
गलद्विचारोल्लसितानि भास्वत् गवां विनाशे रुचिरद्युतीनि ।
तमांसि संगंतुमिव स्वबंधून् शकान्प्रसस्रुर्भुवनेभितोपि ॥ ३७ ॥

श्रीवीरमेंद्रो दिशि माघवत्यां दिशि प्रतीच्यां महिमाख्यसाहिः ।
श्रीजाजदेवो दिशि दक्षिणस्यां दिश्युत्तरस्यामपि गर्भरूकः ॥ ३८ ॥
आग्नेयभागे रतिपालवीरः समीरभागे तिचरः शकेशः ।
ईशानभागे रणमल्लमल्लः श्रीवैचरो नैर्ऋतनामभागे ॥ ३९ ॥
इत्थं यथाशक्तिकृतप्रतिज्ञा वीरा रणोत्साहलसच्छरीराः ।
हम्मीर हम्मीर इति ब्रुवाणाः शकाधिपीये शिबिरे निपेतुः ॥ ४० ॥
द्रुतमेव केपि परिखामपूपुरन् अदहन्परे दलिकदुर्गमुच्छ्रितं ।
न्यविशंत चांतरितरेतिगतः पटवासरज्जुनिचयान्परेऽलुनन् ॥ ४१ ॥
धीरं धीरं यातरे माऽ कुलत्वं चापाग्रे नो बाहुजाः संतु केऽमी ।
दूर्वालावं मंक्षवीमान् लुनीमः शब्दाद्वैतं जातमेवं शकानां ॥ ४२ ॥
केचित्कृपाणाँल्लगुडाँश्च केचि चापान्परे केचन मुद्गराँश्च ।
आक्रम्यमाणा नृपवीरवीरै स्तदाशकेंद्रा जगृहुर्जवेन ॥ ४३ ॥
श्रुत्वाखिलास्वपि ककुप्सु मृदंगनादान्
आतंककंपितहृदो यवना जवेन ।
संदेहमूर्जितमिताः किल जीवितव्ये
कर्त्तः किमद्य भवितेत्यवदन्सदैन्यं ॥ ४४ ॥
श्रावं श्रावं सिंहनादान् भटानां भीताश्चक्रुः सारसीं यामिमेंद्राः ।
तामाकर्ण्य त्रासवंतोतिजीवं लात्वा क्वापि क्वापि नेशुस्तुरंगाः ॥ ४५ ॥
करायजायन्निशितासिदंड—दीप्रप्रभाप्रज्वलितप्रदीपैः ।
उत्सारितध्वांतचया वितेनु वीरा यथेच्छं रणरंगलीलां ॥ ४६ ॥
निष्कासयामास रणाय यो यः शकः क्रुधांधो युधि यद्यदंगं ।
तत्तल्लुनानाः किल तस्य तस्य न चाहमानः कुतुकाय कस्य ॥ ४७ ।
भीता जीवाघातमाकर्ण्य सद्यो म्लेछा यावद्दिक्षु चक्षुः क्षिपंति ।
बाणास्तावत्प्रेरिताश्चाहमानै विंध्यंति स्मैवाशु मर्माणि तेषां ॥ ४८ ॥
चाहमानभटपाणिपंकजो—न्मुक्तमार्गणगणैश्चितीकृताः ।
रेजिरे करिवरा रणांगणे पर्वता इव नवोल्लसच्छदाः ॥ ४९ ॥

सुभटप्रकाण्डघनकाण्डवर्षणा—तिकदर्थनेन भग्नविक्रमाशयाः ।
यवना युगांतपवना इवास्फलन्नितरां मिथोऽपि समरांगणे तदा ॥ ५० ॥
शस्त्राशस्त्रि शराशरि कुंताकुंति गदागदि दंडादंडि ।
दंतादंति भुजाभुजि वीराः केपि परे विदधू रणलीलां ॥ ५१ ॥
खड्गक्षतारिकरिकुंभमंडलान् मुक्ताफलानि निपतंति रेजिरे ।
स्वेदोदबिंदुनिवहा जयश्रियां वीरोपगूहनसमुद्भवा इव ॥ ५२ ॥
विगलद्युतीकृतपराननांबुजाः परिखंडिताश्वतरवीचिसंचयाः ।
सुभटा गजा इव शकेशवाहिनीं सुतरां हमीरनृपतेर्जगाहिरे ॥ ५३ ॥
शंके शकानां रुधिरापगाभि र्वार्धिस्तदा रक्तमयो व्यधायि ।
तदंभसि स्नातविनिर्गतोऽसौ धत्तेऽरुणत्वं कथमन्यथेंदुः ॥ ५४ ॥
क्वाचिच्छिरोभिः क्वचिदंघ्रिपद्मैः क्वचित्करैः क्वापिच बाहुदंडैः ।
आरेचिता संगरभूरराज निर्माणशालेव जगद्विधातुः ॥ ५५ ॥
रंगत्तुरंगोरुतरंगवीर—रसांबुपूर्णे रणपल्वलेऽस्मिन् ।
सितांबुजानीव विरेजुरात—पत्राणि कौक्षेयकपातितानि ॥ ५६ ॥
स्फूर्जद्वीर्यैर्बाहुजैर्दत्तदैन्यं दृष्ट्वा सैन्यं सर्वथामात्मनीनं ।
कांडैर्दंडैस्ताड्यमानोपि जीवन् नुल्लुखानो नेशिवान् भाग्ययोगात् ॥ ५७ ॥
केचिन्ममुः केपि जग्लुः परेच नेशुर्नेशुः केचन म्लेच्छपाशाः ।
हाहारावं चक्रिरे केपि केचि ज्जीवं त्रातुं प्राविशन् गुप्तदेशं ॥ ५८ ॥
जितकाशिनोथ युधि **वीरमादयः** सुभटा वितीर्णरिपुराजिसंकटाः ।
रणशोधने च शकसैन्यलुंठने त्वरयांबभूवुरभितोऽपि सैनिकान् ॥ ५९ ॥
तुरगान्निपातिततुरंगिणः शिली—मुखलूनकेतुनिचयान् रथोच्चयान् ।
करिणः पलायितनिषादिनो वसू—न्यमितानि तत्र सुभटा ललुस्तमां ॥६०॥
तत्रैणनेत्रा यवनाधिपानां बध्वाऽमर्षाद्रतिपालवीरः ।
व्यचिक्रयत् ख्यातिकृते क्षितींद्रो स्तके प्रतिग्राम ममूभिरेषः ॥ ६१ ॥
यवनाधिपसैन्यसागरं प्रविलोड्येति भटा मुकुंदवत् ।
परिरब्धजयश्रियो नृपं जयवार्ताभिरवर्धयन्नथ ॥ ६२ ॥

अथ क्षितीशो रतिपालशौर्यं अतीभमाकर्ण्य लसत्प्रमोदः ।
मत्तो ममायं गज इत्यमुष्य पादेऽक्षिपत्कांचनशृंखलानि ॥ ६३ ॥
परेष्वपि प्रीतिकृदंशुकादि दत्वा विसृष्टेष्वथ मानपूर्वं ।
नृपेण पृष्टा यवनास्तथैव स्थिताः स्थिते कारणमूचुरेवं ॥ ६४ ॥
अस्मासु जीवत्सु यदीह **भोज**—देवः कृतघ्नो **जगरां** भुनक्ति ।
वीरव्रतं तर्हि विलीनमेव संबीभवन् मा कतरो नरेश ॥ ६५ ॥
सहामहे यच्च दिनांस्तमेता—वतोऽत्र हेतुस्तव बंधुतैव ।
त्वद्देशमन्वानयतो ऽधुनाऽरि—बलं विभो का बत बंधुता ऽस्य ॥ ६६ ॥
तद्यात्रायै गंतुमेते नरेश प्रादिश्यंतां तेष्विति प्रोक्तवत्सु ।
भद्रा भद्रेण त्वरध्वं त्वरध्वं स्फीतप्रीतिस्तान्नृपो व्याजहार ॥ ६७ ॥
जयश्रियो मोहनमंत्रवत्त मादेशमासाद्य नृपस्य तेऽथ ।
भंक्त्वा पुरीं तां विनियम्य भोजबंधुं समागुः सकुटुंबमेव ॥ ६८ ॥
इतश्च तस्मात्समराद्विनष्टः खानः स उल्लूपपदः कथंचित् ।
समेत्य **दिल्लीं** निजगाद राज्ञे तच्चाहमानप्रकृतं समस्तं ॥ ६९ ॥
पलायितः कातरवद्भवान् किं ततः क्षितीशे गदतीति सोवक् ।
पलायनं चेन्नृप नाकरिष्यं कौतस्तुतस्त्वर्हि तवामिलिष्यं ॥ ७० ॥
निःशेषमिति तदुक्त्वा विरराम न यावदेव शकबंधुः ।
मन्यूत्पीडग्रहिलः समेत्य तावत्स **भोजदेवो**पि ॥ ७१ ॥
विस्तार्यसिचयमग्रे गतः सरस्तत्तदद्भुतमतीनां ।
कटुकं विरटन् तदुपरि सुतरां विलुलोठ भूतचांत इव ॥ ७२ ॥
किमरे किमरे जातं पृष्टः शकभूभुजा जगादैषः ।
मरणावध्यपि स्वामि न्न विस्मरेद्यत्तदद्य संपन्नं ॥ ७३ ॥
हम्मीरवीरनुन्नो महिमासाहिः स वीरकोटीरः ।
हत्वा **जगरां** बध्वा सपरिच्छदमेव सोदरमयासीत् ॥ ७४ ॥
लाभायततां पुंसामभाग्यतः क्वापि मूलनाशः स्यात् ।
अद्यप्रभृति जनोक्ति र्मद्दुदाहरणा प्रववृत्तेऽसौ ॥ ७५ ॥

तत्किं करोमि कं वा श्रयामि यामि क्व वा किमु वदामि ।
हृदयं वातांदोलित—तूलतुलां कलयतीदमनुवेलं ॥ ७६ ॥
लुठितोसि किमिह सिचयो—परीति पृष्टोमुना पुनः सोवक् ।
जानासि किं न निखिला मिलां जितां चाहमानेन ॥ ७७ ॥
रणभंगाकुलसोदर—परिदेवनदलिकसंकुले नितमां ।
नृपहृदि कोपहुताशे घृताहुतिर्भोजभणितिरभूत् ॥ ७८ ॥
तद्वाक्यश्रवणादथप्रसृमरक्रोधप्रकंपाधरो
वाहुष्टंभनमासनं प्रतिलवं सव्यापसव्ये नयन् ।
प्रत्युत्क्षिप्य शिरोवतंसमवनीपीठे तथास्फालयन्
चक्रे काव्यपरंपरामिति तदा म्लेंछावनीवल्लभः ॥ ७९ ॥
रेरे भोज विमुंच शोकमखिलं लज्जाकरं दोष्मतां
हे भ्रातस्त्वतकीर्तिकेलिसदनं स्थैर्यं त्वमप्याश्रय ।
दुःखेनैव सह क्षणेन युवयोरेतस्य सोहं बली
हम्मीरस्य समूलकाषमधुना मानं कषाम्युच्चकैः ॥ ८० ॥
निद्रामुद्रणसांद्रनेत्रयुगुलः सिंहः समुत्थापितो
निर्मोकोज्झनतीव्रकोपफणिनो लातुं मणिः कांक्षितः ।
सर्वांगं प्रचिकीर्षितं च हुतभुक्कीलापरिष्वंजनं
हम्मीरेण बलाद्य कोपितवता म्लेंछावनीवल्लभं ॥ ८१ ॥
कः कंठीरवकंठकेसरसटां स्प्रष्टुं पदेनेहते
कुंताग्रेण शितेन कश्च नयने कंडूयितुं कांक्षति ।
कश्चाभीप्सति भोगिवक्त्रकुहरे मातुं च दंतावलीं
को वा कोपयितुं नु वांछति कुधीरल्लावदीनं प्रभुं ॥ ८२ ॥
देशो यद्यस्ति चंचत्तरसुकृतजनोद्यत्प्रदेशस्ततः किं
दुर्गं यद्यस्ति दुर्गं प्रतिभटनिकरैः कोटिभिर्वा ततः किं ।
वीराश्चेत्संत्यनेके समरभुवि महावीर्यवंतस्ततः किं
कोपिन्यल्लावदीने सकलमपि भजेद्व्यर्थतामेव सद्यः ॥ ८३ ॥

तावद्गर्जंतु जाग्रन्मदभरतरलाश्वंचला वीरमाद्या
वीराः प्रत्यर्थिवीरावलिदलनकलाकेलिकंडूलहस्ताः ।
ज्यारावैर्विस्फुरद्भिर्जगदखिलमपि प्रापयन्नेडभावं
यावन्नाल्लावदीनः किरति शरभरं प्रावृषेण्यच्छटावत् ॥ ८४ ॥
पाताले प्रविशत्यसौ यदि तदा नूनं खनित्वा ददे
स्वर्गं चेत्समुपैति सेंद्रमपि तं संपातयाम्यग्रतः ।
दृग्भ्यां चेद्ददृशे न संगरभरे मद्दोर्द्वयीविक्रमः
कर्णाभ्यामपि शुश्रुवे किममुना तर्हि क्षितौ न क्वचित् ॥ ८५ ॥
रेरे हम्मीर वीरस्त्वमसि परमसौ सांप्रतं वीरता ते
नूनं व्यक्तीभवित्री मम नयनपथे प्राप्तपांथव्रतस्य ।
भ्राम्यत्युच्चैर्वनांते मदमलिनकपोलस्थलो हंत दंती
तावद्यावन्मृगेंद्रः पतति न पुरतो जृंभया व्यात्तवक्त्रः ॥ ८६ ॥
आसारः कमलाकरे मृगगणे सिंहः कुठारस्तरौ
भास्वान्संतमसे पविः क्षितिधरे दावानलः कानने ।
यत्कर्म प्रतनोति संगरभरं प्राप्तस्तदेवाधुना
कुर्वेहं भटसंकुलेपि निखिले श्रीचाहमाने कुले ॥ ८७ ॥
तत्कालं यवनावनीपतिरथ प्रोल्लासिमानान् स्फुरन्
मानान्स्वेन शयात्प्रजेन लिखितान् विश्राण्य संप्रेषितैः ।
देशेभ्यो निखिलेभ्य एव निखिलान् दूतैः प्रभूतैरसौ
वीरानाव्हयतिस्म विस्मयकरप्रोद्दामदोर्विक्रमान् ॥ ८८ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके अल्लावदीनामर्षणोनाम दशमः सर्गः समाप्तः ॥

अथैकादशः सर्गः

अंगस्तिलंगो मगधो मसूरः कलिंगवंगौ भटमेदपाटौ ।
पंचाल बंगाल थमीम भिल्ल नेपाल डाहाल हिमाद्रिमध्याः ॥ १ ॥

इत्यादयोऽन्योन्यमहंयुताभिः संमेलितप्रौढपताकिनीकाः ।
शकाधिराजा निखिला अपीमां पुरीमथायुर्यवनेश्वरस्य ॥२॥ युग्मं ॥
वीरैर्जयश्रीकरपीडनाय लुंठाकवृंदैरपि लुंठनाय ।
व्रजद्भिरन्यैः कुतुकेक्षणाय शून्यीभवंतिस्म दिशां प्रदेशाः ॥ ३ ॥
याते मयीदं बलभारभुग्नां कः सासहिर्धर्त्तुमिमां धरित्रीं ।
इतीव शेषाहिरमुष्य सैन्ये न केवलं गंतुमना बभूव ॥ ४ ॥
साश्वद्विपेष्वेषु चलत्सु भूभृ—न्निदेशमात्रेण दिशो दशापि ।
दिग्दंतिनो दंतिषु यद्यतिष्ठन् भास्वद्रथाश्वाश्च तुरंगमेषु ॥ ५ ॥
पादातिकानां करिणां रथानां चया हयानां च तथा प्रसस्रुः ।
तलं तिलस्यापि तुषानुमेयं रिक्तं यथा न क्वचिदास भूमेः ॥ ६ ॥
ततोऽनुजौ स्फारभुजौ शकाना मधीश **उल्लूनिसुरत्तखानौ** ।
इदं महावीर्यि वितीर्य सैन्यं अचीचलत् जेतुममुं हमीरं ॥ ७ ॥
शकेश्वरोद्यापि समस्तिपश्चात् सृजन्निति क्षत्रकुलेषु भीतिं ।
शरीरमात्रः स्वयमत्र चास्थात् अहो शकानां नृपनीतिविज्ञत्वं ॥ ८ ॥
लब्ध्वा सहायं **निसुरत्तखानं** ज्वलन् क्रुधोल्लूपपदः सखानः ।
इयेष मूलादपि वैरिवंशान् दग्धुं बृहद्भानुरिवाहिकांतं ॥ ९ ॥
बलं किलैतत् व्रजतिस्म यत्र यत्रैव शेषोपि च तत्र तत्र ॥
महीतलध्वंसभिया प्रसर्पन्नासीच्छकाशाप्रविलोपिधैर्यः ॥ १० ॥
पद्भिः पतद्भिर्ध्रुवमस्मदीयैः शेषो धरां धर्त्तुमसौ न शक्तः ।
तन्वीं भुवीतीव वितेनुरेते गतिं तुरंगा गगने तु गुर्वीं ॥ ११ ॥
धावद्धयालीपदपादजात—रेणूत्करैः पूरिषताब्धयो मा ।
हेतोरिवास्मात् द्विरदा असिंचन् मदांबुपूरैरभितोपि भूमिं ॥ १२ ॥
सहाभविष्याम पुरा वयं चेत् किं बाहुजास्तर्हि पराभविष्यन् ।
इत्यूचुषः काश्चिदुपेतपूर्वानाद्यापि किंचित् गतमित्यवोचन् ॥ १३ ॥
गजाः कियंतस्तुरगाः कियंतो रथाः कियंतः कति वा भटाश्च ।
जनैर्जनानामिति वादितानां संख्या न हीत्युत्तरमेकमेव ॥ १४ ॥

सर्वांगसन्नेह निवेशलक्ष्य चक्षुर्द्वयीमात्रतयातिरौद्राः ।
प्रधावमानाः सुभटा विरेजु र्लोहस्य गोला इव विस्फुरंतः ॥ १५ ॥
क्षणात् शकानां कटकैर्निपीता—ऽशेषांभसामध्वनि निम्नगानां ।
गंभीरमप्यास तलं सुदर्शं जडात्मनां वा न दुरापमंतं ॥ १६ ॥
भुक्तिं व्यधाद्यत्र न तत्र सुप्तिं यत्राततेतां न च तां च तत्र ।
अथेत्यविश्रांततरैः प्रयाणै र्लक्ष्मीचकारैष विपक्षसीमां ॥ १७ ॥
सैन्यैः शकानां प्रसृतैः समंतात् देशः कृतः क्लेशवशंवदः सः ।
निर्नाथवन्मंक्षु पलाय्य जीव—न्माहं प्रयातिस्म यतस्ततोपि ॥ १८ ॥
ततोद्रिघट्टान् प्रसमीक्ष्य पूर्वा—नुभूतभीसंस्मरणाद्भयालुः ।
आहूय खानो निसुरत्तखानं सहोदरं सुंदरमित्युवाच ॥ १९ ॥
भ्रातः प्रवेशे विषमा गिरींद्रा भटास्तदीयाः प्रकटौजसश्च ।
तदद्रिघट्टान् विशतो बलस्य भवन्नपायः खलु नो हिताय ॥ २० ॥
तद्बाहुजान् संधिमिषेण विप्र—तार्योदिघट्टेषु सुखं विशाम ।
उपायसाध्ये खलु कार्यबंधे न विक्रमं नीतिविदः स्तुवंति ॥ २१ ॥
मते मतेऽस्यानुमतेमुनापि **श्रीमोल्हणं** प्राग् विधिनानुशास्य ।
दिदेश संधानकृते हमीर—(राज्ञः स)मीपे कितवः प्रयातु ॥ २२ ॥
स्वयं च सन्नह्य बलान्यमुष्मि न्नेवं छलेनाविशदंतरद्रिं ।
मध्ये प्रविष्टः सुखसाध्य एवा—स्माकं भटैरित्थमुपेक्षितश्च ॥ २३ ॥
मुख्यां प्रतोल्यामनुजस्य शास्य श्रीमंडपे दुर्गवरे निजं च ।
सरश्च जैत्रं परितः परेषा मतिष्ठिपत्सैन्यमपास्तदैन्यः ॥ २४ ॥
स मोल्हणः प्राप्य कथंचिदंत स्ततः प्रवेशो नृपशासनेन ।
दृष्ट्वा **रणस्तंभपुरं** तदुच्चै—र्बभूव चित्रार्पितनेत्रपद्मः ॥ २५ ॥
वप्रे यदीये स्फटिकोद्भवानां माला लसंत्यः कपिशीर्षकाणां ।
दिगंगनानां वदनश्रियं स्वां विलोकितुं दर्पणभावमीयुः ॥ २६ ॥
प्रदेशयोरप्युभयोर्मिलद्भि र्माणिक्यसोपानमयूखजालैः ।
विलासवापीषु पयश्चकासां—बभूव यत्रैव निबद्धसेतुः ॥ २७ ॥

यस्मिन्मृगाक्षीवदनेंदुभाभि र्विसारिणीभिर्विजितः शशांकः ।
खेयांबुपूरप्रतिबिंबदंभात् किमेष दुःखात्प्रददौ न झंपां ॥ २८ ॥
त्यागाय भोगाय विवेकभाजा जनेन शश्वद्विधृता कराब्जे ।
लेभेऽवकाशं चपलापि लक्ष्मीः पलायनं कर्त्तुमहो न यत्र ॥ २९ ॥
मरुत्तरंगप्रविकंपितायां ध्वजावली इम्यतमालयेषु ।
लीनेव यत्रास्थिरता न जातु रमासु रामासु समुल्ललास ॥ ३० ॥
जालैर्मणीनामधिकुट्टिमोद्य—द्भासैः समंतात्प्रसरन्मयूखैः ।
प्रासादशृंगेषु दशौधनावली निन्येवकेशिल्लमुषासु यत्र ॥ ३१ ॥
यत्रोज्वलत्स्फाटिकभित्तिभागे ऽप्येणीदृशो दृष्टनिजांगलक्ष्म्यः ।
मांगल्यहेतो र्नवरं निरीक्षां—चक्रुर्विभाते मुकुरेषु वक्त्रं ॥ ३२ ॥
यत्रेभदंतोद्भवचित्रजाल—वातायनस्थाः कृतदिव्यभूषाः ।
विनिद्रपाथोजदृशो विमान मधिश्रिता देव्य इव स्म भांति ॥ ३३ ॥
नृपालयोत्तंसितशातकुंभ—कुंभप्रभा यत्र समुल्लसंत्यः ।
अभ्युन्नतासन्नपयोधराणां वर्षासु संपासमतामगच्छन् ॥ ३४ ॥
अनारतं कौमुदमादधानाः संसेव्यमाना द्विजराजिभिश्च ।
मिष्टैः पयोभिः प्रतिभासमाना विभांति यागा इव यत्तडागाः ॥ ३५ ॥
वातायनाः किं किममी विमाना जनः समं तेष्विति संशयानः ।
अबोधि यस्मिन् मिथुनैस्तु तत्स्थै रेवाऽनिमेषैश्च निमेषिभिश्च ॥ ३६ ॥
विलासिवेश्मोदरदह्यमान—सुगंधिधूपोत्थितधूमसंगात् ।
व्यधायि यस्मिन्नपि किन्नरीभि रयत्नजन्या पटवासयुक्तिः ॥ ३७ ॥
मदृद्धिसंस्पर्धिविवर्द्धिकीर्त्ति परं पुरं किंचिदिहास्ति नो वा ।
इतीव यद्भ्रशिरोधिरुह्य भुवं दृशा पश्यति गोपुरेण ॥ ३८ ॥
निवासवद्भिः सुमनोभिरेभि र्विमानतास्मासु कृतेति दुःखात् ।
नैवास्वपन्निश्यपि निर्निमेष—कपाटपक्ष्माणि गृहाणि यत्र ॥ ३९ ॥
विसारितत्कांतिचयाभिभूति—द्विरेफितस्वर्णतुलासु यत्र ।
स्त्रीणां मुखानि प्रतिबिंबितानि स्वर्णोत्पलानीव यमीषु रेजुः ॥ ४० ॥

सूर्याश्मकुड्यप्रतिबिंबिनारी—मुखानि यत्राब्जधिया वितर्क्य ।
दधुः सुकेश्यः पततो द्विरेफान् दशन् सखीवक्त्रमीस्ममेति ॥ ४१ ॥
कुशेशयायासिदृशो निशायां रतौ ह्रिया यत्र निशम्य दीपान् ।
ध्वस्तेऽभवन् संतमसेऽस्वकेशि—यत्नाः स्फुरत्कुड्यमणिप्रभाभिः ॥ ४२ ॥
निशम्य यत्राविरतोत्सवेषु मृदंगनादान् ध्रुवमर्जितो यः ।
अद्याप्यमी गर्जिषु वारिवाहा विवृण्वतेऽभ्यासभरं तमेव ॥ ४३ ॥
दृग्मीलनाकेलिषु यत्र बाला सखीग्रहातंकसुनिश्चलांगी ।
पांचालिकानां वितनौ निलीना दृष्टापि नाग्राहि सखीजनेन ॥ ४४ ॥

महाकुलकं

निभालयन् लोचनलोभिलक्ष्मि क्रीडानिकेतं पुरमेतदुच्चैः ।
नृपालयश्रीकरकैरवेषु दृशं भृशं स भ्रमरीचकार ॥ ४५ ॥
स्तंबेरमाणां मदवारिभिन्न—कुंभस्थलीसंचरणप्रमत्ताः ।
झंकारवै यत्र सदा द्विरेफा वसंतमाहुः स्म वसंतमेव ॥ ४६ ॥
क्रीडागिरींद्रैरिव वीरलक्ष्म्या यदेकतो राजत वारणेंद्रैः ।
गंगातरंगैरिव दत्तरंगै स्तथा न्यतोश्वैः पदखांतविश्वैः ॥ ४७ ॥
भुजंगमाधिष्ठितचंदनद्रु मिवासिहस्तं प्रकृतिप्रशस्तं ।
पूर्वाद्रिचूलाश्रिततिग्मरश्मि मिवोरुसिंहासनसन्निविष्टं ॥ ४८ ॥
सिंहासनांतर्गतबिंबदंभात् धराधिपैः शीर्षे इवोह्यमानं ।
रंगत्तरंगांगरुचीचयेनेव खर्वयंतं नवहेमगर्वं ॥ ४९ ॥
नक्षत्रचक्रेष्विव शीतरश्मि ममर्त्यचक्रेष्विव देवदेवं ।
नरेंद्रचक्रेषु विराजमान मनन्यजन्येन महामहिम्ना ॥ ५० ॥
निबद्धभूबिंबितसभ्यदंभान् सभामधस्तादिव कुर्वतीं गीः ।
अधिश्रितं तत्र सभां विभाव्य हम्मीरदेवं स इदीति दध्यौ ॥ ५१ ॥
किमेषकामो न यतो ऽनंगः किमेष दस्रौ न यदद्वितीयः ।
किमेषविष्णुर्न यतो ऽद्विबाहुः किमेष वज्री न यतो द्विनेत्रः ॥ ५२ ॥

त्यक्त्वान्यकार्यैरथवीरवर्यैर्विलोक्यमानो वदतीति किं किं ।
प्रणम्य भूपं दरनम्रमौलिः प्रचक्रमे व्यक्तमिदं प्रवक्तुं ॥ ५३ ॥
"स्वतेजसैवारिगणं विजित्य—कुतोभयं संसृजतः स्वराज्यं ।
वृथैव वर्षासनमाददाना ललज्जिरे यस्य भटा निकामं ॥ ५४ ॥
दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराणि शाणो—लीढानि शस्त्राणि भटा रणोत्काः ।
अभ्रंलिहाया गिरयो यदग्रे न वास्तवीं वृत्तिमयुः कदाचित् ॥ ५५ ॥
दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराणि यः श्री–देवाद्रिमुख्यान्यपि मंक्षु भंक्त्वा ।
अपीद्रमुद्यद्दरदंतुराक्षी–चकार कारायमितारिचक्रः ॥ ५६ ॥
"दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराण्यरीणां भजन्ननेकान्यपि लीलयैव ।
आजन्मभग्नत्रिपुरैकदुर्गे दुर्गापतौ योत्र घृणां बिभर्ति ॥ ५७ ॥
यदान्मनस्यप्यमुना नरेंद्र ! निधीयते तत्तदहो तदात्वं ।
संपादयन् सोपि विधिर्विशंके न शासनं यस्य विहंतुमीष्टे ॥ ५८ ॥
अल्लावदीनस्य नृपस्य तस्या—नुजो किलोल्लू**निसुरत्नखानो** ।
देशं तवाक्रम्य तदाज्ञयैव त्वामाहतुः स्मेति मदाननेन ॥ ५९ ॥
हम्मीर ! राज्यं यदि भोक्तुमीहा तत्स्वर्णलक्षं चतुरो गजेंद्रान् ।
अश्वोरसानां त्रिशतीं सुतां च दत्त्वा किरीटीकुरु नो निदेशं ॥ ६० ॥
इदं विमुक्तं यदि वा परंतु तथास्मदाज्ञाप्रविलोपिनो ये ।
स्वाग्मुद्गलास्तांश्चतुरोपि दत्त्वा क्रोडीकृतां क्रीडय राज्यलक्ष्मीं ॥ ६१ ॥
त्यक्त्वा यथैतं तव दुर्गरोधं देशान् पुरः साधयितुं व्रजामः ।
न चेद्विधाता प्रतिधोचितं स्व–राभ्यां तु तत्तेनुभवोऽभिधाता ॥ ६२ ॥
इत्येतदीयानि वचांसि भूपः श्रुत्वाथ भीमां भृकुटीं दधानः ।
नवोल्लसत्कुद्विषवल्लिसून—द्विरेफलीलाक्षरमित्युवाच ॥ ६३ ॥
वशिष्टयुक्त्या यदि नाभविष्य दाजग्मिवानत्र भवान् कथंचित् ।
तदा त्वयोगादि ययेदमर्वाक् जिव्हां ध्रुवं तां निरकासयिष्यं ॥ ६४ ॥
दंतौ द्विपस्येव मणिं भुजंग—स्येवैणशत्रोरिव केशरालीं ।
श्रीचाहमानस्य धनं बलेन न जीवतः कश्चन लातुमीष्टे ॥ ६५ ॥

स्वर्णे गजा दंतितुरंगमानां पदे प्रदेया यदि खड्गघाताः ।
भवत्प्रभू सूकरमांसमेव सद्यः स्वदेतां यदि जातु यातः ॥ ६६ ॥
द्विषामपि स्याच्छरणागतानां रक्षासु मंदोपि निबद्धकक्षः ।
तन्मुद्गलान्मौ ननु याचमानौ न किं त्वदीशौ जडधीवतंसौ ॥ ६७ ॥
शतांशमप्येकविशोपकस्य न प्राणमोक्षेपि ददे बलेन ।
यद्रोचते नाम भवत्प्रभुभ्यां तत्तूर्णमेवाचरतां यथेच्छं ॥ ६८ ॥
एवं विनिर्भर्त्स्य मुहुर्मुहुस्तं वशिष्टपार्शं गलहस्तयित्वा ।
निष्कासयामास पुराद्बदानां त्रातुं च दुर्गं ददिवान् विभज्य ॥ ६९ ॥
उत्तंभितान्युध्धतघर्ममर्म—छिदेधिशालंपटमंडपानि ।
दिवानिशं संगरजागरूकभुजैर्विरेजुर्निभृतं भृतानि ॥ ७० ॥
वंशोपलिप्तस्फुटलोहबंध—दृढोल्लसद्दिंकुलियष्टिदंभात् ।
शालोपि युद्धाय विवृद्धमन्युः संवर्म्मयामास भुजानिव स्वान् ॥ ७१ ॥
रालाविलं तैलमयःकटाहे तप्तं प्रकामोत्कलिकाछलेन ।
दग्धुं युयुत्सून्प्रतिपक्षपक्षान् अलक्ष्यतौत्सुक्यमिवादधानं ॥ ७२ ॥
चैतश्चमत्कारिकलोत्पृतानि संश्चक्रिरे भैरवयंत्रकाणि ।
व्यामोहहेतोः स्फुटमिंद्रजाला—नीवागतानां शकपुंगवानां ॥ ७३ ॥
दूतः प्रभूतप्रतिघोथ गत्वा निजप्रभुभ्यामखिलं तदुक्तं ।
न्यवेदयत्तावपि निर्विलंबं युद्धाय सैन्यं-गुणं व्यधत्तां ॥ ७४ ॥
अत्रैव मध्ये पुरमाहवाय ससर्ज यान् यान् नृपतिः प्रयोगान् ।
तांस्तानमर्षांकुशिकागभूवत् सद्यः शकेंद्रोपि बहिस्ततान ॥ ७५ ॥
शकेषु वाद्येषु भृशाहतेषु दंडैः स्वना ये प्रकटीबभूवुः ।
प्रतिस्वनैः स्तांस्तिरयन् गिरींद्रो न स्वामिभक्तव्रतमुज्झतिस्म ॥ ७६ ॥
निषादिनो दंतिवरांस्तुरंगा नप्यश्ववारा रथिका रथांश्च ।
समंततो प्यारुरुहुः पदा (ति?) पूगा वितेनुः श्रममाहवाय ॥ ७७ ॥
महीध्रमभ्रंकषमप्यमुं स्व—वीर्याग्रतः क्षुद्रमिवेक्षमाणाः ।
ढुढौकिरे योद्धुमतिप्रवृद्धो—त्साहास्ततस्ते समरोत्कवाहाः ॥ ७८ ॥

समं छुटद्भिर्भटपाणिपद्मा द्बाणैस्तमिस्रं ककुभां बभूव ।
निर्घोषपूरैरपि कार्मुकाणां विश्वं समग्रं बधिरत्वमाप ॥ ७९ ॥
नीरंध्रमाकाशमनूज्झितेषु कांडेषु कूतांबुदतांडवेषु ।
आग्नेयबाणा भृशमुत्पतंत आकालिकीकेलिकिलीबभूवुः ॥ ८० ॥
आकर्षतां संदधतां रयेण विमुंचतां बाणगणान् भटानां ।
विलोकमानैरपि निर्निमेष मलक्षि नैवांतरमंबरस्थैः ॥ ८१ ॥
तपात्ययांभोदपटुच्छटावत् दुर्गादवर्षन् सुभटाः शरौघान् ।
कौक्षेयदाक्ष्येण मृणालनाल—वच्चिच्छिदुस्तान् यवना जवेन ॥ ८२ ॥
मिथोपि वीरव्रजपाणिमुक्त—पृषत्कवक्त्रास्फलनप्रभूताः ।
रेजुः पतंतोऽग्निकणाः प्रदग्धुं पलायितानामिव कीर्तिवल्लीं ॥ ८३ ॥
क्षत्रप्रकांडप्रविमुक्तकांड—पक्षोद्भवः कोपि स वायुरासीत् ।
यन्नोन्मदिष्णौ रिपुदर्पसर्पो—प्यासीत्क्षणं व्याकुलचित्तवृत्तिः ॥ ८४ ॥
आकर्णमाकृष्य भटैर्विमुक्तैरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च बाणैः ।
उत्पातहेतोर्ववृषुः शकाना मधोमुखा ऊर्ध्वमुखाश्च मेघाः ॥ ८५ ॥
शिलीमुखौघैर्यवनप्रणुन्नै र्वप्रः समंताच्छुशुभे चितांगः ।
विगाहमानो रिपुदर्पसर्प—विनाशहेतोरिव जाहकत्वं ॥ ८६ ॥
भ्रमंभ्रमं वीरवरैर्निजांगो—परि प्रणुन्नाः प्रतिशत्रुवीरान् ।
कुंता विरेजुर्निशिताः पतंतः स्फुटाः कटाक्षा इव भानुसूनोः ॥ ८७ ॥
सद्यांत्रिकैर्भैरवयंत्रगोला मुक्ता मिथोप्यूर्ध्वमधः पतंतः ।
अपि द्वयानामरुचन् भटानां पीना उरोजा इव वीरलक्ष्म्याः ॥ ८८ ॥
दूरोन्नमट्टिकुलिकाग्रहस्ताः शौर्यश्रियः क्षत्रकुलोद्भवस्य ।
समुत्पतद्गोलकदंबदंभात् पंचेटकैः पर्यरमन्निवेताः ॥ ८९ ॥
प्रक्षिप्तरालाविलतप्ततैल—संगज्वलत्कुंतलकैतवेन ।
क्षत्रेषु कोपाग्निरमान्निवांतः शंके शकानां बहिरुल्ललास ॥ ९० ॥
प्राकारभित्तेः खनने प्रवृत्तान् शकप्रवीरान् कुशटंकहस्तान् ।
विभिद्य शूलैर्वटकान्निवोच्चैः रुच्चिक्षिपुः क्षत्रकुलावतंसाः ॥ ९१ ॥

उत्प्लुत्य शाखामृगवद्गिरींद्र मारूढवंतः किल केपि वीराः ।
प्रचख्निरे शालतलं प्रविश्य केचिद्वराहा इव तीव्रकोपात् ।। ९२ ।।
दुर्गस्थवीरव्रजमौलिमौली-नपाहरन् बाणगणाः शकानां ।
समीरगुंजा इव पादपानां पुष्पाणि शाखाशिखरोद्भवानि ।। ९३ ।।
अचाक्षुषत्वं प्रगतांस्तनुत्वात् घटैकदेशीयभटप्रणुन्नान् ।
नालीकबाणान् प्रविभिन्नगात्रा न—क्—शकानां परिणाम एव ।। ९४ ।।
उत्खाय शालस्य शिलां प्रविश्य तदंतरे बाहुजघातभीताः ।
स्थिता विरेजुर्यवनादिबांधा इवातपत्तापनरश्मिसन्नाः ।। ९५ ।।
निजप्रहारव्रणजर्जरांगान् शकान् गिरेर्निष्पततो निरीक्ष्य ।
वीरा हसान् यान् व्यदधंस्त एव हम्मीरवीरस्य यशांस्यभूवन् ।। ९६ ।।
श्रित्वा नगागान् गरुडासनेन द्दष्टा निविष्टा यवनेशयोधाः ।
विद्धाः शरैर्वीरवरैस्तथैव चित्रं प्रयाता इव रेजुरुच्चैः ।। ९७ ।।
निश्रेणिमालंब्य धृतासवोऽन्ये दंतैरथारोहणमाचरंतः ।
दुर्गे हता मूर्धनि मुद्गरेण दुर्गस्थितैः पेतुरमातयैव ।। ९८ ।।
इत्थं सदाप्यैपयिकैरनेकैः परिस्फुरढ्ढौकनसाहसस्य ।
अगाच्छकानां क्षयकालरात्रि रिव त्रिमासी यवनाधिपस्य ।। ९९ ।।
प्रवर्तमाने समरेन्यदीथा—पस्फाल गोलः शकगोलकेन ।
प्रभ्रश्यता तच्छकलेन मूर्ध्नि हतो व्यनेशन्निसुरत्नखानः ।। १०० ।।
अथ गतं सहसापि परासुता ममुमवेक्ष्य परिस्रवदीक्षणः ।
अविदितः परदेवनासवनं भृशमसौ शकपोऽस्तत मध्यमः ।। १०१ ।।
प्रक्षिप्यैनं तदनु सहसा मध्यमोसौ शकाना-
मीशः स्वर्णस्फुटजटनतामंजुमंजूषिकांतः ।
ढिल्यां धृत्वा कथमपि धृतिं प्राहिणोत्प्राभृतं वा
क्षोणीभर्तुः स्वसकलकथाज्ञापनापत्रपूर्वं ।। १०२ ।।
एतद्वीक्ष्याप्तशोकः श्रुतरिपुजनिताशेषतत्तन्निकारः
कृत्वा तस्यांतकृत्यं निखिलमपि यथा युक्तिकोपप्रकंपः ।

वेगादागादमुत्र स्वयमथयवनैकावनीलावदीनो
वीरंमन्या सहंते रिपुजनजनितं क्वापि किंवा निकारं ॥ १०३ ॥
इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके निसुरत्तखानवधवर्णनो नामैकादशः सर्गः समाप्तः ॥

अथ द्वादशः सर्गः

अल्लावदीननृपतिं तमागतं श्रुत्वाथ जैत्रिरवनीवनीघनः ।
दुर्गोपरि प्रतिपदं मदादसौ शूर्पाण्यबीबधदुदारधीधनः ॥ १ ॥
दृष्ट्वा तदद्भुतमसौ शकेश्वरो विस्मेरविस्मयविकासिलोचनः ।
पप्रच्छ पाणितलचालसंज्ञये—त्येतत् किमंग वरुणोपरि स्थितान् ॥ २
श्रुत्वाऽदसीयभणितिं **हमीरराट्** हर्षप्रकर्षमतिमानमुद्वहन् ।
प्रोदंच्यवक्त्रकमलं हसन्मनाक् प्रोवाच वाचमिति तं शकाधिपं ॥ ३ ॥
म्लेछावनीदयितचारुचारुभो चक्रे त्वयागमदमुत्र यद्भवान् ।
पूर्णे ऽनसि प्रचुरवस्तुसंचयै र्भाराय किं भवति शूर्पसंचयः ॥ ४ ॥
उक्तिं निशम्य स इमां शकाधिपो राज्ञोदितां समुचितामदो वदत् ।
तुष्टस्तवोपरि **हमीरभूपते** याचस्व वांछितमतुच्छविक्रम ॥ ५ ॥
क्षत्रोत्तमोथ निजगाद यद्यदः स्तर्हि प्रयच्छ समरं दिनद्वयीं ।
आयोधनादपरमत्र दोष्मतां नो वांछितं किमपि वल्गु वल्गति ॥ ६ ॥
तद्वचः श्रवणतः शकोत्तमः क्षात्रव्रते स्तुतिमुखो मुहुर्मुहुः ।
प्रातस्तदेव भवितेति भावुकः स्वावासमासददसादमानसः ॥ ७ ॥
प्रातर्भविष्यति कदेति संगरं निध्यायतामथ रणाय दोष्मतां ।
भास्वान्प्रियार्थमिव पूर्वपर्वत—स्योत्संगसंगसुभगं वपुर्दधौ ॥ ८ ॥
लक्ष्मीभराभिरमणीयतागुणं धर्तुं तदा प्रबलतामुपागमन् ।
पाथोरुहाणि सलिलाशयोदरे सैन्योदरे च सुभटाननेंदवः ॥ ९ ॥
दोषोदयस्फुरितमूर्त्तिविद्विषत्—ध्वांतव्रजोर्जिततिरश्चिकीर्षया ।
सूरप्रकाश उपमानमानभित् प्रादुर्बभूव गगने बलेपि च ॥ १० ॥

व्युष्टोचितां बलिक्रियां युक्त्या वितत्य स ततः क्षितीश्वरः ।
संग्रामसंगमविनोदहेतवे सैन्यान् रयेण समनीनहत्तमां ॥ ११ ॥
अल्पेतरद्युतिविकाल्पिताहवाः कल्पप्ररूढरुचिरांगरोचिषः ।
षट्त्रिंशदायुधभृतो धृतोदया वीरा विनिर्ययुरजार्यविक्रमाः ॥ १२ ॥
शृंगारतः समरसंभवो रसो नूनं विशेषमधुरत्वमंचति ॥
हित्वा प्रियांगपरिरंभणादरं वीरा रणाय यदमी प्रतस्थिरे ॥ १३ ॥
संग्रामसंगमविनोदहेतवे स्फातिं गतानि नितमां महीयसीं ।
अंगानि वीरनिकरस्य नो तदा मांतिस्म वर्मसु सुविस्तृतेष्वपि ॥ १४ ॥
कश्चिद्विलोक्य कबरीं भियोद्भ्रमत् सारंगशावकदृशः प्रकंपिनीं ।
ध्यानाध्वगीकृतरणांगणोल्लसत् खड्गश्चचाल करवालमुद्वहन् ॥ १५ ॥
अंगे लगंत इषवः किमंगना काक्षाः किमंग नितमां प्रियंकराः ।
एतत् विवेचनविधानकौतुकी कश्चिन्महीरणमहीमभूषयत् ॥ १६ ॥
पूर्वं त्वदेकहृदयामरालयं गच्छाम्यहं ज्वलनवर्त्मना ऽमुना ।
किंवा मदेकहृदयोसि वर्त्मना त्वं काप्यवोचदिति सस्मितं हितं ॥ १७ ॥
संभाव्य वैरिकरिणां रणांगणे कुंभान्मम स्तनधियातिकामुक ।
माभूरनंगरससंगकौतुकी–त्येकं जगाद सुमुखी हसोन्मुखी ॥ १८ ॥
प्रेयांस्तवास्मि यदि वल्लभा ततः स्वोत्खातदंतिरदजातकंकणैः ।
पाणी विभूषय ममाद्य कंचिदि–त्यूचे प्रियारचितसाचिलोचना ॥ १९ ॥
स्नेहातिरेकवशतः स्वपाणिना माताधिमौलितिलकं यदाकरोत् ।
शौर्यात्तदेव कवचाधिकं विदन् कश्चिच्चचाल किल वीरशेखरः ॥ २० ॥
कृत्वा करे दलिकखड्गमुद्रतं तात प्रहंतुमरिवीरकुंजरान् ।
एष्यामि नन्वहमपीति भावुकं कश्चिच्चचाल तनयं हसन् मुहुः ॥ २१ ॥
पुत्राद्य संगरमवाप्य सत्वरं विस्तारये भुजपराक्रमं तथा ।
वीरप्रसूतिलकतां यथाश्रये कंचिज्जगाद जननी प्रमोदिनी ॥ २२ ॥
मेदस्विवीररससंगसंभव—द्रोमोद्गमत्रुटितवर्मसंहतिः ।
मूर्तो भयानकरसः स्फुरन्निवा चालीत्परो रुणितदारुणेक्षणः ॥ २३ ॥

विद्वेषिवीरजनमानदारणो माभूत्प्रवृत्त इत एव मारणः ।
संभावयन्निति निशम्य काहलां प्रायात् परः समरजित्वरत्वरः ॥ २४ ॥
गृध्रं भ्रमंतमुपरीत्यवक्परो संवर्म्मयन्नयमिह प्रतीक्ष्यतां ।
मूर्धांतरस्य यदि वात्मनस्तनौ श्रद्धां तनोमि फलिनीं तवाधुना ॥ २५ ॥
स्याज्जीवता युधि यशो मृतस्य तु स्फीतं च तच्च सुरवल्लभा अपि ।
इत्यस्य वीरनिकरस्य निर्यतो जज्ञे न दुःशकुनमध्वनि क्वाचित् ॥ २६ ॥
कुंभान्निधाय शिरसि प्रपूरितान् एलालवंगरसशीतलैर्जलैः ।
प्रीत्यानुयातुमसुवल्लभान्निजान् सज्जीबभूव निखिलो भटीजनः ॥ २७ ॥
अल्लावदीनविभुरप्यथोद्भट—द्विट्प्रोन्मिमंथिषुतयाऽकुलाशयः ।
संनह्य सैन्यमनुजादिभिर्वृतः स्थाने प्रतिश्रुतमशिश्रियन्मिथः ॥ २८ ॥
अन्योन्यवीक्षणवशोल्लसन्महा—कोपप्ररूढमहिमप्रसृत्वराः ।
वीरा रवाः प्रतिरवैश्च— —दिभि र्योगैर्द्विरुक्तिमिव धातवो ययुः ॥ २९ ॥
अभ्रंकषोल्लसितचारुचामरे कुक्षिंभरिद्विरदबृंहिते दिशां ।
प्रस्पर्धयेव दधतुः परस्परां सैन्ये इमे श्रियमिहाधिकाधिकं ॥ ३० ॥
पुष्णंत्यरंविनमयेन संगरो—त्साहं हृदि प्रधनकारिणां नृणां ।
तूर्याणि पूरितहरिंति निस्वनैः सैन्यद्वयेपि नितरामराणिषुः ॥ ३१ ॥
भंक्तुं विपक्षकरिकुंभघर्षणैः कंडूलतां स्वभुजदंडयोरथ ।
चेलुर्भटा अपि बलद्वयाद्रणो—त्साहत्रुटत्त्रुटदशेषकंकटाः ॥ ३२ ॥
पत्तिः पदातिकमियाय सादिनं सादी रथस्थितमहो महारथी ।
मातंगयानगमनो निषादिनं द्वंद्वाहवोऽजनि तदेतिदोष्मतां ॥ ३३ ॥
ऊर्ध्वीभवंत उरुविक्रमैः शिर—स्त्राणानि वीरनिकरस्य मूर्धजाः ।
स्मोत्स्वासयंति घनकालसंभवा भूस्फोटका इव महीप्रदेशकान् ॥ ३४ ॥
अन्योन्यजातहठतो गतांतरं मुक्तैः पृषत्कनिवहै रणांगणे ।
पाणिग्रहाय विजयश्रियो भटा यत्नेन मंडपमिव व्यरीरचन् ॥ ३५ ॥
कोदंडचंडरुचिमंडलादतो दीप्राः क्षुरप्रकिरणाः प्रपातिनः ।
प्रत्यर्थिवीरतिमिराणि वेगतो—प्यानिन्यिरे युधि कथावशेषतां ॥ ३६ ॥

मत्पावनोद्य समरे तनुत्यजां भावी समागम इति प्रमोदतः ।
भ्रष्टांतरभ्रमदिषुव्रजच्छला द्रोमांचितांगमिव दिद्युते नभः ॥ ३७ ॥
वीरैः प्रकाममभिमुक्तपत्त्रिणां नीरंध्रमंबरतले प्रसर्प्पतां ।
अंतः प्रकर्त्तनभयादिव क्षमः क्षेप्तुं न तीव्रकिरणोऽप्यभूत्करान् ॥ ३८ ॥
वीरव्रतस्य ददतोंकपालिकां मास्मांतरायमिह कार्षुरेतके ।
सांद्रेऽपि बाणनिवहे निपेतुषि स्फारान् स्फरानिति न केऽप्यलासिषुः ॥ ३९ ॥
वायुं विजित्य तरसा पतत्स्विह श्वासैः पुरेव चलितं विरोधिनां ।
भित्वा तदंगमनवेक्ष्य तानि वै—तत्पृष्ठ एव चलितं शरैरपि ॥ ४० ॥
पार्श्वद्वयस्थकरिदंतभासुर स्तत्कुंभपीठविलुठत्करांबुजः ।
शौर्यश्रियो भुजलता स्तनद्वयी—संस्पर्शसौख्यमितरोऽन्वभूत्तमां ॥ ४१ ॥
प्रोतोऽरिणा सह शरेण वाजिनः पृष्ठे न शल्यभृशसंनिवेशनात् ।
संप्राप्तवानपि परासुतां परो नाश्वात्पपात युधि जीववानिव ॥ ४२ ॥
आरोढुमन्यसुभटे प्रलंबिते—कांध्रौ रदस्थितपरांघ्रिभासुरे ।
क्रोधाक्रमन् करिवरो रणांगणे शुंडाद्वयीं दधदिव व्यभाव्यत ॥ ४३ ॥
द्वैधीकृते शिरसि पाणिना धृते चोर्ध्वं निहंतुमहितस्य चिंतयन् ।
संधागतेन्यशरशल्यतः परो हृष्यन्नधावत नियोद्धुमुद्धतः ॥ ४४ ॥
ऊर्ध्वं विदारितमरातिना शिरो भ्रश्यन्नियोजितमपि द्विधाप्यधः ।
स्नेनैव भिन्नजठरादुपादृतै रंत्रैर्निबध्य युयुधे पुनर्भटः ॥ ४५ ॥
विस्मेरमारचरितां विकंचुका स्नेहाधिका विशदकांतिधारिणीं ।
छित्वा करं प्रतिभटस्य कोप्यला—त्तद्वल्लभामिव कृपाणवल्लरी ॥ ४६ ॥
आक्रम्य पादमुरुणैकमंघ्रिणा धृत्वा करेण च परं महाग्रहात् ।
लोकद्वयीमयमसाधयद्युधी—त्याख्यान्निव द्विरकृतेतरं करी ॥ ४७ ॥
याभ्यामहारि मम वल्लभास्तन—श्रीस्ताविमाविति परोऽस्यमर्षणः ।
कुंभौ गजस्य समरे व्यदारयन् आधोरणप्रहृतिमप्यजीगणत् ॥ ४८ ॥
अन्योन्यदत्तकरवालवल्लरी—प्रौढप्रहारपरिभिन्नहृत्तया ।
कौचिद्धतौ युधि भटौ परासुता मालिंगिताविव मिथोऽपि रेजतुः ॥ ४९ ॥

सद्वंशजोपनतकोटिभूषणा संलीनसायकसमुल्लसद्गुणा ।
दृष्ट्वा परस्य समरे धनुर्लता वेश्येव कंपमतनिष्ट कस्य न ॥ ५० ॥
कस्याप्यसिर्द्विरदकुंभमंडला त्पीत्वा भृशं समितिशोणितासवं ।
उन्मत्ततां गत इवाशु विद्विषां वक्षःस्थलीमभिनिपेतिवान्मुहुः ॥ ५१ ॥
लूनेऽप्यजन्मनि पदद्वयेऽरिणा दंतावलस्य पततः क्षितौ किल ।
उत्तंभनाय निजमेव दंतयो र्युग्मं बभूव किमिवान्यदीदृशं ॥ ५२ ॥
प्रत्यर्थिमुक्तशरभिन्नपुष्करो लेभे न घातसमयेपि तां किल ।
अग्रे स्फुरंतमपहर्त्तुमक्षमा लेभे त्रपां प्रतिभटं करी व्यथां ॥ ५३ ॥
दत्वा प्रहारमतिलाघवातुरः पृष्ठं श्रयत्यसकृदुद्भटे भटे ।
क्रुद्धो भ्रमन् समिति तज्जिघृक्षया वात्या विनोदमभजत्परो गजः ॥ ५४ ॥
भित्वाखिलांगमपि भूजुवेणुना हत्वा करेणुमितरोभिपातुकं ।
वर्त्मेव हंसगमनाय तेनिवान् क्रौंचं पराशरसुतो गिरिं यथा ॥ ५५ ॥
कस्यापि कुंडलितचापमंडला—न्तर्वर्त्तिवक्त्रकमलं बभौतमां ।
प्रत्यर्थिषु प्रबलबाणवृष्टये बिंबं स्फुरत्परिधिशीतगोरिव ॥ ५६ ॥
द्वैधीकृतस्य सुभटस्य कस्यचि—त्सव्येतरार्धमवलोक्य वर्ष्मणः ।
लब्धोद्य शंभुरुमयाविनेत्यधा —वंतामरैरशदयितो दिशोदिशः ॥ ५७ ॥
जज्ञे तदा रणभृतां च रक्षसां यक्षे महाहवभरः परस्परां ।
एके प्रथीयसितरामसृग्मदीं चक्रुः पराणि पपुरेव तत्क्षणात् ॥ ५८ ॥
नःसंख्यसंख्यविवरातिथीभव—द्वीरातिथेयकरणैरिवातुरे ।
द्वीपांतरं व्रजति तिग्मदीधितौ सैन्ये उभे अपि ततो विरेमतुः ॥ ५९ ॥

इति प्रथमदिने

द्वितीयदिनयुद्धम्

स्वप्नप्रसंगसमरैरनेकधा रात्रिं व्यतीत्य सुभटाः कथंचन ।
प्रातः पुनर्निजनिजाधिपाज्ञया संग्रामसीमनि मनो व्यनोदयन् ॥ ६०

संनद्धयोरथ च सैन्ययोर्द्वयो रानद्धहेममयकंटकैर्भटैः ।
स्वर्मिस्तदा समरभूरपि स्फुटं प्राचीव कांचनरुचं दधौतमां ॥ ६१ ॥
मूर्च्छामितोपि किल कोपि विद्विष—त्खड्गप्रहारवशतो रणांगणे ।
तं लातुमागतमरीकरामृत—स्पर्शाद्विबुध्य युयुधे भृशं पुनः ॥ ६२ ॥
उत्प्लुत्य वीरकलशेन कोपिना मुक्तेन हस्तिपककुंभभूमिदा ।
कुंतेन भिन्न इतरः करी बभा—वालानलंबित इवाहवांगणे ॥ ६३ ॥
लग्नप्रतीभदशनद्वयीतया संरूढसिंधुमितदंतभासुरः ।
स्तंबेरमो रणभुवीतरो भ्रम—न्नैरावणेन सुलभां दधौ विभां ॥ ६४ ॥
लग्नारिबाणगणसंभवव्रण—श्रेणिप्रमत्तकरिकुंभमंडलात् ।
धारा निपेतुरसृजो मदस्य च स्पर्धां दधत्य इतरेतरामिव ॥ ६५ ॥
कस्याप्युदग्रतरवारिदारिता दंत्राणि रेजुरुदरात्पतंत्यधः ।
आदातुमेकपदमेव तं दिवः क्षिप्ताः सुरीभिरिव पाशपंक्तयः ॥ ६६ ॥
क्रुद्धे प्रधावणाय सिंधुरे वाहानुपर्युपरि वीक्ष्य पातिनः ।
देवैरहासि यदहो तदेव त—न्मौलौ बभूव सुमवृष्टिरुत्कटा ॥ ६७ ॥
उत्पाट्य बाहुमभिसन्निवेशनात् कुंतव्रणोच्छलितशोणितच्छटाः ।
वीरश्रियेव नवकुंकुमच्छटा दत्ता भटोघेषु विरेजिरेतमां ॥ ६८ ॥
स्वारोहुरुन्नततरान्निषादिनो हंतुं सुखेन वितरन् प्रवीणतां ।
श्रीवृक्षकी हयवरो रणांगणे स्वामुन्नतिं प्रविदधौ फलेग्रहिं ॥ ६९ ॥
उत्प्लुत्य भूत इभकुंभमाश्रितः स्तोजोर्जिताद्भुतयशःसितद्युतिः ।
मेघात्पयोभ्र इव तुंगभूभृतः शृंगाग्रलीन इतरो व्यराजत ॥ ७० ॥
संग्रामभूपतितवीरमर्दनात् पादांतलग्नलसदंत्रकैतवात् ।
क्रीडन्परः समरपल्वले करी सेवालजालमिव बिभ्रदाबभौ ॥ ७१ ॥
एकः करी समरसीम्नि सादिनं चिक्षेप कंदुकमिवाधिपुष्करं ।
धृत्वा करेण च कटौ परो हयं प्रास्फालयद्रजकवस्त्रवद्भुवि ॥ ७२ ॥
धाराप्रपातकृतलोककौतुक स्तेजोवितानविलसच्छतन्हदः ।
कस्याप्यसिर्युधि पयोधरायितो युक्तं द्विषामजनि हंसनाशकृत् ॥ ७३ ॥

कस्याप्यपाकृतगणोन्नमार्गणो लक्षाय धावति तदा स्म धावतु ।
कोटिद्वये सति ननाम यद्धनुः सद्वंशजस्य न तदस्य सांप्रतं ॥ ७४ ॥
ज्योतिर्मयीभिरिह मूर्त्तिभी रणे व्याप्तिभितोपि गगने समित्कृतां ।
नालक्षि दैवतगणैरपि क्षणं व्यक्तं सहस्रकिरणस्य मंडलं ॥ ७५ ॥
क्रोधारुणेक्षणरुचीचयाचितं कस्यापि कृष्टमरुचत् धनूरणे ।
कुंडं हविर्भुज इव स्फुरज्जय–श्रीकृष्टयेऽरिपुपशून् जुहूषतः ॥ ७६ ॥
क्रोधप्रधावितरथाग्रिमर्दनात् स्युम्यत्करंकसविकाशशब्दितैः ।
जीवन्नहो मयि कथं भ्रमंत्यमी इत्यन्वशेत पतितः किलेतरः ॥ ७७ ॥
कुर्वद्भिरन्विह रणे पलायितान् धावद्रथस्खलनतां पदेपदे ।
वीरैर्जहे न बिरुदं पलायितप्राकार इत्यनुगतं मृतैरपि ॥ ७८ ॥
संग्रामसंगमविनोदिवारण–प्रोक्षिप्तवीरवृतिलोलचेतसां ।
स्वर्योषितामपि तदा परस्परा माविर्बभूव दिवि दारुणो रणः ॥ ७९ ॥
प्रागेव मास्म सुरवल्लभा अमुं वृण्वन्निति स्फुरितवेगविस्तराः ।
आलिंग्य वल्लभमपासुमप्युर स्तन्व्यश्रितां प्रविविशुर्भुजाभृतां ॥ ८० ॥
छत्रैः सिताबुजमयीव कुत्रचित् कुत्रापि पल्लवमयीव पाणिभिः ।
कुत्रापि शैवलमयीव कुंतलै र्धृष्टि र्बभौ रणभृतां रणावनिः ॥ ८१ ॥
शस्त्रप्रहारभृशजातमूर्च्छया स्वारोहकेषु पतितेषु भूतले ।
हेषारवैः समिति जातगौरवै र्दुःखाद्विलापमिव वाजिनो व्यधुः ॥ ८२ ॥
द्विट्कुंभिकुंभविनिपातिमौक्तिक—श्रेणिप्ररूढरुचिराजिभू रभात् ।
वीरश्रियं प्रपरिरभ्य दोष्मतां शय्येव पुष्पखचिता सुषुप्सतां ॥ ८३ ॥
वीरैर्निहत्य विनिपातिता रण–क्षोणौ बभुः करिवराः पदेपदे ।
सेतोः कृते हनुमतेव चालिताः शैला इवार्धपथ उज्झिता भरात् ॥ ८४ ॥
जग्मुर्मृतिं दशशतानि भटा इहेति जल्पन्निवाऽत्रत करद्वितयांगुलीभिः ।
नृत्यक्रियामभजतैकतरः प्रवीरः काबंधिकी महितवीरविलूनमौलिः ॥ ८५ ॥
इति तिरस्कृतभारतसारते रणभरे स्फुरिते दिवसद्वयीं ।
दिनकरः प्रतिवक्तुमिवावधि चरमभूमिधराग्रमसेवत ॥ ८६ ॥

शौर्येण प्रतिपक्षपक्षहृदयं स्वस्वामिभक्तव्रतै-
श्चेतांसि स्वविभोरसिप्रहतिभिर्द्विड्दुभिकुंभानपि ।
अंगैरंगणमाहवस्य विलसत्कीर्त्या च लोकत्रयीं
वीरा व्यानशिरेऽत्र योद्धविसरश्रेयस्करे संगरे ॥ ८७ ॥
एतस्मिन्समरे वीरा यवनानां महौजसः ।
पंचाशीतिसहस्राणि यमावासमयासिषुः ॥ ८८ ॥
म्लेच्छानामथ दोष्मतामधीशितारावादत्तावधिकालपालनात्तचित्तौ ।
वीरेंद्रान्कथमप्यमूनिवार्य युद्धात् भेजाते शिबिरं निजं निजं रयेण ॥ ८९ ॥
इति श्रीजयसिंह० वीरांके दिनद्वयसंग्रामवर्णनोनाम द्वादशः सर्गः ॥

अथ त्रयोदशः सर्गः

अन्यदाथ क्षमानाथः स्फारशृंगारभासुरः ।
अलंचकार शृंगारचंचरीं चतुराशयः ॥ १ ॥
निरीक्ष्य सहसा यत्र भोभ्रांत्या स्फाटिकीः शिलाः ।
उत्संबभार वस्त्राणि प्रवमूयनभयानकः ॥ २ ॥
रंभा ग्रावोद्भवा यत्र वीक्ष्य साक्षाज्जनं स्मरन् ।
फलेभ्यः स्पृहयन्मुग्धे नैकशः करमक्षिपत् ॥ ३ ॥
यत्र स्तंभेष्वराजंत विचित्राः शालभंजिकाः ।
देव्यो नृदेवमालोक्य तद्गुणैस्तंभिता इव ॥ ४ ॥
यत्रोत्कृत्तेषु पद्मेषु सिस्वादयिषवो मधु ।
भृंगा निपत्य व्यर्थत्वात् ह्रियेव शितितामगुः ॥ ५ ॥
यत्र स्फाटिकपांचाल्या—स्येष्वब्जाभ्याश्रितालिषु ।
चकोराः शशभृद्दीक्षा—श्रद्धामद्धाप्यपूपुरन् ॥ ६ ॥
यत्कुट्टिमे पदप्रांता—रुणिमप्रतिबिंबनात् ।
रक्तं क्षौममिवास्तीर्णं पदन्यासाय भूभृतः ॥ ७ ॥

स्फारकर्पूरपारीकं चंदनक्षोदमेदुरं ।
मृगनाभिस्फुरन्नाभि यदंगणमराजत ॥ ८ ॥
नृपोरस्थेंद्रनीलाश्म—दाम यत्स्फाटिकाश्मसु ।
निरीक्ष्य बिंबितं सर्प—भ्रांत्या लोकाश्चकंपिरे ॥ ९ ॥
अधो निबद्धभूभाग—प्रतिबिंबिस्वतामिषात् ।
भोगींद्राणामपि सभां विजेतुं प्रस्थितेव या ॥ १० ॥
वीरमोभान्नृपात्तत्र दक्षिणे चारुलक्षणः ।
हासंहासं सृजन् गोष्टीं रतिपालो रतिं दधौ ॥ ११ ॥
परीतो महिमासाहि स्त्रिभिरप्यनुजन्मभिः ।
व्यक्ततामभजत्तत्र परमात्मा गुणैरिव ॥ १२ ॥
मार्दंगिका मृदंगानि वीणामपि च वैणिकाः ।
अपि वैणविका वेणुं यथातालमवीवदन् ॥ १३ ॥
रणद्वेणुझणत्कारा—नुकारिप्रसरत्स्वराः ।
गायना वीरहम्मीरकीर्तिस्फूर्तिमगासिषुः ॥ १४ ॥
मिथोपि स्पर्धया वर्धमानत्वादिव संयते ।
दृढं चोलांतरीयाभ्यां स्तनश्रोणीप्रविभ्रती ॥ १५ ॥
वपुर्वल्लिविलासेन मूर्छयंतीव कामिनः ।
कूणिताक्षप्रपातेनोज्जीवयंतीव मन्मथं ॥ १६ ॥ त्रिभिर्विशेषकं
प्रविश्य तत्र सभ्यानां मनसीव प्रमोदिनी ।
प्रवृत्ता नर्तितुं धारा देवी सोत्पश्य नर्तकी ॥ १७ ॥
तस्या लास्येन वेल्लंतो रेजिरे पाणिपल्लवाः ।
मोहनव्रततेः कामं स्फुरंतः पल्लवा इव ॥ १८ ॥
गोलकत्रितयोच्छाल—च्छलेन भुवनत्रयीं ।
सा जगादेव लोकानां कृतां स्ववशयशायिनीं ॥ १९ ॥
अंगुल्यग्रभ्रमच्चक्र—दंभेन युवतीजने ।
रूपलावण्यसौंदर्यैः सा दधौ चक्रितामिव ॥ २० ॥

कर्णोपांतभ्रमच्चक्र—व्याजात्स्माहेव तां शशी ।
ममोपमा तवास्यस्य भ्रम एव विपश्चितां ॥ २१ ॥
कर्पूरपरिमाणूनां व्याजाल्लग्नानि पादयोः ।
भ्रमिभिर्भ्रामयंतीव रेजे यूनां मनांसि सा ॥ २२ ॥
मयूरासनबंधेन नृत्यंती विलुलोप सा ।
वाच्यं विधेर्मयूरस्य दुःक्रमाधानसंभवं ॥ २३ ॥
अंगहारतयाहार—लता तस्यास्तनाग्रतः ।
रराज बिसवल्लीव चक्रचंच्वग्रसंस्थिता ॥ २४ ॥
लास्येन धनुषीवास्याः पश्चाद्वपुषि संनते ।
पार्ष्णिसंस्पर्शिनी वेणि र्जीवाभावमजीजिवत् ॥ २५ ॥
सभ्यानामसकृत्तस्यां दृष्टिरापादमस्तकं ।
चक्रेवरोहमारोहं व्रतत्यां वानरी यथा ॥ २६ ॥
तांडवं निर्मिमाणेति सा तालत्रुटनक्षणे ।
अधस्थाय शकेंद्राय पश्चाद्भागमदीदृशत् ॥ २७ ॥
शकेशस्तेन दूनात्मा सभाध्यक्षमदो वदत् ।
धनुर्धरः स कोप्यस्ति वेध्यमेनां तनोति यः ॥ २८ ॥
अवदत्सोदरो राजन् गुप्तौ क्षिप्तोस्ति यः पुरा ।
उड्डानसिंहस्तं हित्वा नान्येनात्र प्रभूयते ॥ २९ ॥
सद्यः शकेशोथानाय्य भंक्त्वा निगडसंचयं ।
द्विधापि स्नेहदानेन तं सज्जांगमचीकरत् ॥ ३० ॥
ततः स सज्जीभूतांगो ऽनन्यसाधारणं धनुः ।
आदायान्हाय तां पापो विव्याध व्याधवन्मृगीं ॥ ३१ ॥
मूर्छामतुच्छामूर्च्छंती बाणघातेन तेन सा ।
उपत्यकायां न्यपत द्दिवो विद्युदिव च्युता ॥ ३२ ॥
नृपादयस्ततो लोकाः क्षणं वैलक्ष्यलक्षिताः ।
धानुष्कतां स्तुवंतोस्य मूर्धानं दुधुवुर्मुहुः ॥ ३३ ॥

तन्मर्म **महिमासाहि** बिभ्रत् हृदि परेदिवि ।
शकेशं वेद्धयतां नीत्वा हम्मीरमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥
यद्यादिशति भूनाथो मामिदानीं तदा रिपुं ।
शरसात्तरसा कुर्वे धारामिव धनंजयः ॥ ३५ ॥
नृपोवग्निहतेत्रामा रंस्येहं केन संगरे ।
हित्वा तं **महिमासाहिं** जह्युद्धानं धनुर्धरं ॥ ३६ ॥
शकेशवेध्येनासाद्या देशं दूनमनास्ततः ।
हत्वा तं **महिमासाहिं** धिगित्यौज्झद्धनुः करात् ॥ ३७ ॥
चकितस्तद्विनाशेन सद्यः सोपि शकेश्वरः ।
त्यक्त्वा सरः पुरोभागं तत्पृष्ठे शिबिरं न्यधात् ॥ ३८ ॥
ढौकनानि ततोभ्येत्य दायंदायमनेकधा ।
खिन्नोसौ दापयामास सुरंगां समयागिरिं ॥ ३९ ॥
उपलैर्मृत्तिकापूरै र्दलिकैस्तृणपूलकैः ।
परिखां पूरयामास सोदरश्चान्यदेशतः ॥ ४० ॥
कियद्भिरप्ययो मासैः सिद्धेत्त्वौपयिकद्वये ।
शका दुढौकिरे योद्धुमादिष्टाः शकभूभुजा ॥ ४१ ॥
विज्ञाय चाहमानास्तं परिखां वन्हिगोलकैः ।
अदहन् जतुतैलं च सुरंगायां प्रचिक्षिपुः ॥ ४२ ॥
तेन तैलेन पूर्णायां सुरंगायां द्विषद्भटाः ।
उदच्छलन् यथा मीनाः सरस्यां ज्वलदंभसि ॥ ४३ ॥
चीत्कारान्मुमुचुः केपि कंठस्थैर्भापिता भटैः ।
यष्टिलोष्टकरैर्डिंभै रिव भानोर्धुमध्यगाः ॥ ४४ ॥
तत्तैलदग्धसर्वांगा बभूवुर्द्वेषतां भटाः ।
क्षणात्तणक्रमश्याम—तप्तायोगोलसन्निभाः ॥ ४५ ॥
ज्वलदंगसमुद्भूतो — च्छलत्कीलावलिच्छलात् ।
तेजांस्यपि शकांगेभ्यो नेशुर्दाहभयादिव ॥ ४६ ॥

शकाधीशः शकैरेतां सुरंगां यैरचीखनत् ।
अपूपुरन् द्रागदोष्मंत स्तेषामेव कलेवरैः ॥ ४७ ॥
इत्थं दुर्गजिघृक्षायै धान्यान्यत्नान् शकेश्वरः ।
असृजत्सततं तांस्ता नवकेश्यकरोन्नृपः ॥ ४८ ॥
ततो दुर्गं शकेंद्रोसौ हातुमादातुमक्षमः ।
दिने दिनेप्यवासीद दुरगो गिरिकामिव ॥ ४९ ॥
दिवानिशं स योगीवा—शेषसौख्यपराङ्मुखः ।
दृष्टिमेकां ददौ दुर्गे परां च क्षितिमंडले ॥ ५० ॥
दुर्गग्रहणदुःखाग्निप्लुष्टमस्याथ मानसं ।
प्रसेक्तुमिव पाथोदः प्रोन्ननाम नभोंगणे ॥ ५१ ॥
बर्हिणो व्यदधन्केका उन्नीयोन्नीय कंधरां ।
आव्हयंत इवांभोदं मिलितुं चिरमागतं ॥ ५२ ॥
वीक्ष्याभ्युन्नतमंभोदं केकाव्याजेन केकिनः ।
कदा गामीति पप्रच्छु हर्षादर्धोक्तिभंगिभिः ॥ ५३ ॥
उद्गीते केकिभिर्गीते तूर्यिते घनगर्जिते ।
ननर्त्त नर्त्तकीवोच्चै स्तडिद्गगनमंडपे ॥ ५४ ॥
सांद्रोद्गमोल्लसन्नील—तृणश्रेणिच्छलात्क्षितिः ।
मेघप्रियागमप्रीता पर्यधादिव कंचुकं ॥ ५५ ॥
दधत्यंबुनिधेः स्पर्धां सरांसीह रराजिरे ।
त्रुटिता वारिभारेणा—भ्राणीव पतितान्यधः ॥ ५६ ॥
वियोगिनीनां नेत्राणि व्योम्न्यभ्रपटलानि च ।
मिथः स्पर्धां दधंतीव वर्षतिस्माऽधिकाऽधिकं ॥ ५७ ॥
किरत्सूचीसंचारा—धारावारिधरे भृशं ।
वियोगिनीनां लावण्यं जगालेति किमद्भुतं ॥ ५८ ॥
शंभोः परिभवात्त्यक्त—मधुचापोऽधुना स्मरः ।
वर्षासखस्तडिद्दंभा दसिभ्रममिवातनोत् ॥ ५९ ॥

वारिदेन तदासिक्ता रराजे भूरि भूरियं ।
कांतकांतिपभुक्तायाः छायान्यैव मृगीदृशः ॥ ६० ॥
अंभोधरस्य ग्रीष्मर्तुं निर्जित्य विशतः सतः ।
स्फूर्जद्वजिच्छलात्प्रादु—रासंस्तूर्यस्वना इव ॥ ६१ ॥
अंगानि कानि सिक्तानि कानि सेच्यानि वा भुवः ।
इति विद्युत्प्रकाशेन ददर्शेव घनाघनः ॥ ६२ ॥
मालतीकुटजामोद—हारी स्पृष्टपयःकणः ।
लतालास्यकलाचार्यो ववौ वर्षासमीरणः ॥ ६३ ॥
क्षेत्रप्रं च सरःप्रं च गात्रक्वायमपि क्वचित् ।
चेलक्कोपं तदा वर्षं भ्राहो वंर्ष्यं व्यधाद्घनः ॥ ६४ ॥
यथा यथा जगर्जायं स्तनयित्नुस्तथा तथा ।
प्रियाः शकानां चक्रंदुर्बाहुजैर्विधवीकृताः ॥ ६५ ॥
इलामधःकर्दमिलां धारा उपरिपातिनीः ।
विलोक्य यवनाः सेवा—व्रते वैराग्यमासदन् ॥ ६६ ॥
अमुंचंस्तुरगारंग मगच्छन्क्षशतो द्विपाः ।
अक्षुभ्यन् स्यंदना धान्यां जनान्दंशा उपाद्रवन् ॥ ६७ ॥
इत्यालोक्याबुमुकालं साक्षात्कालमिवागतम् ।
यथाकथंचित्संधान मचिकीर्षच्छकाधिपः ॥ ६८ ॥
आजुहाव ततो दूतै रतिपालं शकाधिपः ।
शकेशः किंकिमाहेति हम्मीरोप्यत्नमन्यत ॥ ६९ ॥
रतिपाले गते जाते संधाने चलिते शके ।
वृथा नो दोष्मतेत्याप रणमल्लस्तदा रुषं ॥ ७० ॥
आयाते रतिपालेऽथ स मायावी शकेश्वरः ।
उपावीविशदेतं स्वा—सनेभ्युत्थानपूर्वकं ॥ ७१ ॥
अरंजयच्च कूटेन मानैर्दानैरनेकधा ।
कूटोपजीविनः किंवा कूटे मुह्यंति कुत्रचित् ॥ ७२ ॥

अपवार्य सभास्तारान् भ्रातृमात्रद्वितीयकः ।
रतिपालं जगादैष विस्तार्याग्रे सिचोंचलं ॥ ७३ ॥
अल्लावदीन इत्याख्यः सोहं शककुलाधिपः ।
दुर्गाण्यनेकशो येन दुर्ग्राह्याण्यपि जिग्यिरे ॥ ७४ ॥
इदानीमस्वसात्कृत्वा यदि दुर्गं व्रजाम्यदः ।
ज्वलदग्न्युप्तवल्लीव तन्मे कीर्तिः क्रियच्चिरं ॥ ७५ ॥
स्वसात्कर्तुं बलेनैतत्सहस्राक्षोपि न क्षमः ।
परं भाग्यात् त्वमायासीः सिद्धमस्मत्समीहितं ॥ ७६ ॥
तद्यतस्व तथा तूर्णं यथा स्यां सत्यसंगरः ।
एतद्राज्यं तवैवास्तु जयेच्छुः केवलं त्वहं ॥ ७७ ॥
दुराचारो यदाचारो माया यत्सहचारिणी ।
अनृतं यत्पदं न्यासाः क्रोधो यत्पारिपार्श्वकः ॥ ७८ ॥
अत्रांतरे कलिर्नाम लोभं कृत्वा तमग्रतः ।
विविशे **रतिपालस्य** मनोदुर्गं सुदुर्ग्रहं ॥ ७९ ॥ युग्मं
रतिपालमनोदुर्गं बलाद्गृह्णंस्तदा कलिः ।
शकुन्यभूच्छकेशस्य **रणस्तंभं** जिघृक्षतः ॥ ८० ॥
अंतरंतःपुरं नीत्वा शकेशस्तमभोजयत् ।
अपीप्यत्तद्भगिन्या च प्रतीत्यै मदिरामपि ॥ ८१ ॥
प्रतिश्रुत्य शकेशोक्तं ततः सर्वं स दुर्मतिः ।
विरोधोद्बोधिनीर्वाचो गत्वा राज्ञे न्यरूपयत् ॥ ८२ ॥
देवाहंकारलंकेशो निजगाद शकेश्वरः ।
हम्मीरः किमयं मूढः पुत्रीं मे न प्रयच्छति ॥ ८३ ॥
यद्वा मादादसौ किं त्व—**ल्लावदीनोस्मि** नो तदा ।
पुत्रीमयच्छतोमुष्य नाददे यदि वल्लभाः ॥ ८४ ॥
किं जातं यद्यगुर्वीरा भूयांसोपि परासुतां ।
किं द्वित्रिपदभंगेपि खर्जूरो याति खंजतां ॥ ८५ ॥

किं जातं नीयते कोशो यदि निःकोशतां व्ययैः ।
किं शुष्यति समुद्रोपि वारिभिर्वारिदाहृतैः ॥ ८६ ॥
त्वरे प्रयाहि यत्कर्त्ता कर्त्ता तद्भविता ध्रुवं ।
भर्त्सनापरमेवं तं निर्भर्त्स्याहमपीयिवान् ॥ ८७ ॥
विशंके **रणमल्लो**सौ रुष्टः केनापि हेतुना ।
तेनाज्ञायि ध्रुवं येन दृढां प्रौढिं वहत्यसौ ॥ ८८ ॥
तत्पंचषैर्जनैर्युक्तो गत्वा सायं तदालयं ।
तं प्रसादय सद्योपि किंमात्रोसौ शकेश्वरः ॥ ८९ ॥
त्वरयित्वेति भूकांतं **रणमल्ला**नुरंजने ।
वीरमं निकषाभूय **रतिपालो** विनिर्ययौ ॥ ९० ॥
तदा चास्य मुखाद्गन्धः प्रससार मदोद्भवः ।
अंगादन्यप्रियाश्लेषसंशीलर्या इवानिलः ॥ ९१ ॥
दाक्ष्यात् विज्ञायते नैनं संगतं शत्रुभूपतेः ।
नृपं विज्ञापयामास **वीरमो** रहसि स्थितं ॥ ९२ ॥
निर्यतोस्य मुखाद्राजन् मदगंधस्तथा ययौ ।
जाने यथैष पापीयान्निश्चितं संगतो द्विषः ॥ ९३ ॥
कुलं शीलं मतिर्लज्जाऽभिमानः स्वामिभक्तता ।
सत्यं शौचं च न क्वापि जृंभते मद्यपायिनि ॥ ९४ ॥
अकृत्यकरणागम्य—गमनाभक्ष्यभक्षणात् ।
मद्यं विशेष्यते यस्मादस्मात्संपद्यते त्रयं ॥ ९५ ॥
तथा हि स ऋषिः पीत्वा मधु वेश्यामरीरमत् ।
असिस्वदच्च गोमांसं लिंगभंगमरीरचत् ॥ ९६ ॥
असिसात् क्रियते स्वामिस्ततो यद्येवमेव तत् ।
स शकेशो निष्फलाभः सद्यस्तर्हि प्रयात्यसौ ॥ ९७ ॥
वाचमाचम्य तस्येत्थं विश्रम्य क्षणमायतौ ।
उपाददे नृपो वाचं वंचितामृतचंचुतां ॥ ९८ ॥

उदेति काले कस्मिंश्चित्प्रतीच्यामपि भास्करः ।
भज्यमानं परं दुर्गं न तिष्ठेदिति मे मतिः ॥ ९९ ॥
तदस्मिन्निहते जाते दुर्गभंगे च दैवतः ।
लोकानिति प्रजल्पाकान्निरोद्धुं कतमः क्षमः ॥ १०० ॥
ध्रुवं सपरिवारोपि दुर्मतिर्विभुरेष नः ।
यदेवमविमृश्यैव रतिपालं प्रजघ्निवान् ॥ १०१ ॥
जीवदत्र दुर्गेस्मिन् विलसंतीति किं शकाः ।
पारींद्रे सति किं तस्य गुहायां कोपि दीव्यति ॥ १०२ ॥
हनूमदयनं यद्वदभविष्यज्जितेऽमुना ।
इतेत्र भविता तद्वद्रतिपालायनं क्षितौ ॥ १०३ ॥
विरम्यतां तदेतस्मा द्भाव्यमस्ति यदस्तु तत् ।
रावणादिभिरप्युमै र्न भाव्यं रुरुधे यतः ॥ १०४ ॥
उक्त्वेति विरते राज्ञि प्रससार पुरांतरे ।
वार्ता नृपं शकाधीशो यत्पुत्रीमेव याचते ॥ १०५ ॥
इतश्च राजपत्नीभि रनुशास्य प्रणोदिता ।
पुत्री देवल्लदेवीति नत्वा भूपं व्यजिज्ञपत् ॥ १०६ ॥
हाहा तात मदर्थं किं राज्यं विप्लावयस्यदः ।
किं कीलिकार्थं प्रासादं प्रपातयति कश्चन ॥ १०७ ॥
प्रभूता अपि पुत्राः किं कुर्युः पूर्वं तमंगजाः ।
परार्थमेव वर्धंत या क्षुद्रश्रीरिवान्वहं ॥ १०८ ॥
मत्प्रदानेन साम्राज्यं चिरं यन्क्रियते स्थिरं ।
तत्काचखंडदानेन रक्षा चिंतामणेर्न किं ॥ १०९ ॥
परासोर्यत्र कुत्रापि जीवंति तनुजा वरं ।
दृष्टाहि पुनरावृत्तिर्जीवतां न गतायुषां ॥ ११० ॥
नीतिः स्वहितमालोच्य व्ययं कुर्याद्विचक्षणः ।
तत्तात मयि दत्तायां किं किं भावि न ते हितं ॥ १११ ॥

जामाता भूपतिस्तादृग्सुखं स्वक्षितिरक्षणं ।
खलूक्त्वा बहु सर्वेषां वयमेव किलोपरि ॥ ११२ ॥
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे नीतिरित्याह वाक्पतिः ।
त्रातुमावधित क्ष्मां मां ददतस्तव का क्षतिः ॥ ११३ ॥
तन्निधेहि धियं तत्रे विधेहि समयोचितं ।
विधेहि मा च मद्वाक्यं शकेंद्राय प्रदेहि मां ॥ ११४ ॥
अयशःपटनिर्माणतुरीं तच्चातुरीमिति ।
श्रुत्वा भृशं स जज्वाल नृपतिस्तर्पिताग्निवत् ॥ ११५ ॥
जगाद च सुते नैतत् ध्रुवं त्वन्मतिवल्गितं ।
अस्पृष्टपापपंकानां कुमारीणामधीरिति ॥ ११६ ॥
शिक्षयित्वेति पापिन्या त्वमिह प्रेषिता यया ।
छिनद्मि रसनां तस्या बिभेमि स्त्रीवधान्न चेत् ॥ ११७ ॥
त्वद्दानेन यदिप्स्येत प्राज्यराज्यसुखासिका ।
त किं न जीवितव्याशा पुत्रकालेयभक्षणैः ॥ ११८ ॥
त्यजेदेकं कुलस्यार्थे इति नीतिं यदभ्यधाः ।
शैशवात्तन्न तेथापि तत्परार्थे समर्थता ॥ ११९ ॥
त्याज्य एकः कुलस्यार्थे तस्माद्दीनतरः स चेत् ।
अहिदष्टो यथांगुष्ठः छेद्यो जिव्हापि किं तथा ॥ १२० ॥
सत्यामप्यासमुद्रोर्व्यां कुले सारं त्वमेव नः ।
न चेच्छकोपि तां हित्वा कथं त्वामेव याचते ॥ १२१ ॥
यदूचे मयि दत्तायां किंकिं भावि न ते हितं ।
तदेतदपि ते बाल—लीलोन्मीलितमंगजे ॥ १२२ ॥
सर्वात्मना निकृष्टाय प्रकृष्टाय गवाशिने ।
शकाय त्वयि दत्तायां कुतो हंत हितार्जनं ॥ ॥ १२३ ॥
अयशःपटहो लोके परलोके च दुर्गतिः ।
स्वकुलाचारविध्वंसो धिक् नृणां जीवितं ततः ॥ १२४ ।

दुर्लभं नृभवं प्राप्य द्वयमेवार्जयेत्सुधीः ।
कीर्तिं धर्मं च तौ सम्य—कुलाचारप्रपालनात् ॥ १२५ ॥
पूर्वाचारं निहत्योच्चैः सुखं हंत चरंति ये ।
आज्ञालोपान्न किं पापि हंतास्तैः पूर्वजा निजाः ॥ १२६ ॥
आचाहमानमप्याद्यै येन्माकृत्यं कृतं पुरा ।
तत्कुर्वन्नधुनाहं तान् कथं वक्ता स्वपूर्वजान् ॥ १२७ ॥
[यतः]पितर्युपरते यस्तु नोद्वहेत्पैतृकीं धुरं ।
तेन नैवोपदेष्टव्याः स्वस्य वंशस्य पूर्वजाः ॥ १२८ ॥
मद्भवाचं विधायेति प्रतीपोक्तितरंगितैः ।
स्वावासं प्रेषयामास सद्यस्तौ क्षितिवासवः ॥ १२९ ॥
इतः स रतिपालोपि तूर्णं गत्वा तदालयं ।
कलयन्नाकुलीभावं रणमल्लमभाषत ॥ १३० ॥
भ्रातः किं सुखमासीन स्त्वरस्व प्रपलायितुं ।
सेवाहेवाकिनां शत्रुर्बद्धुमभ्येति यद्विभुः ॥ १३१ ॥
सुधांशौ विषवत्तस्मिन्नेतत्संभाव्यते कथं ।
इत्याक्षिप्तवचास्तेन रतिपालः पुनर्जगौ ॥ ॥ १३२ ॥
स पंचषैर्जनैर्युक्तो यदि सायं त्वदालयं ।
एति तन्मे वचः सत्य मित्युक्त्वासावगाद्गृहं ॥ १३३ ॥
अथ दृष्ट्वा यथादिष्ट मायांतं स क्षितीश्वरं ।
जातप्रतीतिरुत्तीर्य दुर्गाद्गीत्यामिलद्रिपोः ॥ १३४ ॥
उत्तीर्य रतिपालोपि दुर्गात् स्वर्गादिवोच्चकैः ।
शिश्राय निरयावासमिवावासं शकेशितुः ॥ १३५ ॥
तयोस्तच्चेष्टितं दृष्ट्वा कलिं धिक्कलयन्नयं ।
कोशोऽन्नं क्रियदस्तीति नृपः पप्रच्छ जाहडं ॥ १३६ ॥
वदामि यदि नास्तीति तदा संधिर्भवेद्ध्रुवं ।
भाव्यर्थभावाद्वयालेति जगौ न कियदित्यसौ ॥ १३७ ॥

कुर्वन्नपि हितं मूर्खोऽहितायैव प्रगल्भते ।
अत्रोदाहरणं व्यक्तं किन्न पश्यत **जाहडं** ॥ १३८ ॥
तद्गिरा चिंतयाचांतो भूकांतोऽभ्येत्य मंदिरं ।
उच्चंद्रे विगलत्तंद्र श्चेतसीति व्यचिंतयत् ॥ १३९ ॥
अमानैरपि सन्मानै दानैस्तैस्तैरनेकधा ।
पूजितौ सत्कृतौ शश्व द्यौ मया भ्रातराविव ॥ १४० ॥
यदि तावप्यहो स्वामिद्रोहमेवं प्रचक्रतुः ।
तदा स्वभावनीचानां परेषां गणनास्तु का ॥ १४१ ॥
साजात्यात्तस्य संगम्य रिपोश्चेन्मुद्गला अमी ।
परः प्रेममदुस्तस्य महद्भावि विडंबनं ॥ १४२ ॥
यथा कथंचिदर्हास्त द्विसृष्टुं स्वपुरादमी ।
परः प्रेमपरोप्युच्चैः परत्वं यन्न मुंचति ॥ १४३ ॥
एतस्मिन्नंतरे द्वास्थो विदग्धः कोपि मागधः ।
प्रत्यूषोन्मेषकं काव्य–द्वयमेतदपीपठीत् ॥ १४४ ॥
कोकीनिश्वासवातज्वलिततमतमोगारवैभातरागा-
र्चिष्मत्स्थव्योममूषाजठरविनिहितेपास्तनिःशेषदोषे ।
क्षिप्त्वा प्रत्यूषकल्कं शशभृति विशदे पारदे कालयोगी
भास्वंतं निर्मिमीते नवमिव कनकं भूषणार्थं दिनस्य ॥ १४५ ॥
आयातेन वितन्वता हृदि करस्पर्शं भृशं प्रेयसो-
न्निद्रत्वं गमितापि तिग्मरुचिना यातीव निद्रालुतां ।
अप्रौढेव सरोजकोशविगलद्भृंगावलीशंकृतैः
सोत्कंपं वितनोति पश्य नलिनी प्रौढाप्यहो हुंकृतिं ॥ १४६ ॥
प्रीतस्तदर्थचारिण्या नृपस्तत्पारितोषिकं ।
दत्वा क्षणमुपाक्रांस्त ब्राह्ममौहूर्तिकीं क्रियां ॥ १४७ ॥
अथ प्रातरधिश्रित्य सभां स क्षितिवल्लभः ।
स्वतत्सहोदराध्यक्षं **महिमासाहिमब्रवीत्** ॥ १४८ ॥

प्राणानपि मुमुक्षामो वयमात्मक्षितेः कृते ।
क्षत्रियाणामयं धर्मो न युगांतेपि नश्वरः ॥ १४९ ॥
स एव क्षत्रियः प्राणां–तेपि यो हुंकृतौ क्षमः ।
किं नोदाहियते व्यक्त मिह राजा सुयोधनः ॥ १५० ॥
यूयं वैदेशिकास्तद्वः स्थातुं युक्तं न सापदि ।
यियासा यत्र कुत्रापि ब्रूत तत्र नयामि यत् ॥ १५१ ॥
नृपस्य वचसा तेन प्रासेनेव हतो हृदि ।
मूर्छया प्रपतन्नुच्चै रवष्टब्ध इव क्रुधा ॥ १५२ ॥
एवमस्त्विति जल्पाको महिमाभ्येत्य मंदिरं ।
कुटुंबमसिसात्कृत्वा नृपं गत्वेदमब्रवीत् ॥ १५३ ॥
पाणिगृहीती त्वज्जायु गंतुमुत्कंठिताप्यसौ ।
इलाविलासिनी कांतं मामाहेति सगद्गदं ॥ १५४ ॥
कांतैतावंति वर्षाणि तस्थिवांसो यदोकसि ।
अप्यात्तानुभवं नैवा स्माष्र्म शत्रुपराभवं ॥ १५५ ॥
यस्य प्रसादैः संप्राप्त—सौख्यलक्षैर्निरंतरं ।
अबोधि नापि तिग्मांशुरुदितोस्तमितोपि वा ॥ १५६ ॥
तमिदानीमदृष्ट्वैव यद्येवं नाथ गम्यते ।
पश्चात्तापहतं तर्हि मनः केनोपशाम्यति ॥ १५७ ॥
प्रसाद्यागत्य तत्सद्यो मंदिरं मेदिनीपते ।
स्वदर्शनामृतैः पश्चा त्तापतप्तां निषिंचतां ॥ १५८ ॥
एवमभ्यर्थितस्तेन महिमासाहिना विभुः ।
आलंब्य तद्भुजादंडं सादरं सानुजोचलत् ॥ १५९ ॥
आसाद्य तद्गृहं भूपो यावदंतर्विशत्यसौ ।
कुरुक्षेत्रमिवाद्राक्षी त्तावत्सर्वं तदंगणं ॥ १६० ॥
असृक्पूरे शिरांसीह शिशूनां योषितामपि ।
तरंत्यवेक्ष्य मूर्छालः क्ष्मापालः क्ष्मातलेऽपतत् ॥ १६१ ॥

बंधूनां **वीरमादीनां** विमूर्छोथाश्रुसेवनैः ।
लगित्वा **महिमासाहेः** कंठे व्यलपदित्यसौ ॥ १६२ ॥
हा कंबोजकुलाधार हा कीर्तिकुलमंदिर ।
हानन्यजन्यसौजन्य हा धन्यतमविक्रम ॥ १६३ ॥
हा क्षत्रैकव्रतागार हा विश्वजनवत्सल ।
कथंकारं भविष्यामि प्राणदोप्यनृणस्तव ॥ १६४ ॥
मत्तो नैवाधमः कोपि त्वत्तो नैवोत्तमः परः ।
अध्यायं मंदधी स्तादृगीदृग्प्रेम्ण्यपि यस्त्वयि ॥ १६५ ॥
प्रातिकूल्याद्विधेर्जाता ममेयं यदि दुर्मतिः ।
आश्वक्रिथैतत्त त्किं त्वं यदा भाव्यं हि नान्यथा ॥ १६६ ॥
पुमानात्महितं कर्त्तुं धियं—त्यनेकधा ।
सा सतीव पतिं कापि भवितव्यं जहाति न ॥ १६७ ॥
अन्यथैव विचार्यंते पुरुषेण मनोरथाः ।
दैवादाहितसद्भावा कार्याणामन्यथा गतिः ॥ १६८ ॥
विनिवृत्तस्ततो मान मन्त्रमालोक्य कोष्ठगं ।
किमेतदिति पप्रच्छ जाहडं जगतीपतिः ॥ १६९ ॥
उक्तायामथ तेनात्म–बुद्धौ प्रोवाच पार्थिवः ।
त्वन्मतौ पतताद्वज्रं यया जज्ञे कुलक्षयः ॥ १७० ॥
ततः प्रदाय पौराणां मुक्तिद्वारं स युक्तिवित् ।
प्रवेष्टुं ज्वलने शिष्टमतिरादिष्टवान् प्रियाः ॥ १७१ ॥
स्वयं च कृतदानादि–धर्मोऽर्चितजनार्दनः ।
क्षणं पद्मसरस्तीरे निषसाद विषादमुक् ॥ १७२ ॥
आरंगदेविप्रमुखो अथ ता दिव्यभूषणाः ।
तत्र स्नात्वा नृपं नत्वा तस्थुरूर्ध्वंदमाः पुरः ॥ १७३ ॥
कस्याश्चित् कर्णयोः स्वर्ण—कुंडले रेजतुस्तमां ।
चक्रे इव जगज्जैत्रे रतितत्प्राणनाथयोः ॥ १७४ ॥

बभौ परस्याः कस्तूरी—तिलकं कलिकाकृति ।
स्मरेण त्रिदिवं जेतुं संहितं धनुषीष्विव ॥ १७५ ॥
नासावंशाग्रतोऽन्यस्या मुक्तं मुक्ताफलं बभौ ।
तिलपुष्पाग्रतो यस्या वारिबिंदुरिव स्फुरन् ॥ १७६ ॥
कस्याश्चिदुरसि स्फारा मुक्ताहारलता बभौ ।
वितता हासधारेव निर्याता रुक्मिणीहृदयात् ॥ १७७ ॥
रेणुसंगभयात्काम—स्यंदनांगमिवावृतं ।
बभौ नीलदुकूलेन कस्याश्चिच्छ्रोणिमंडलं ॥ १७८ ॥
करद्वयांगुलीयानां मयूखैर्वृत्तवर्तिभिः ।
परीता हरिचापाभ्या मिव काचिदराजत ॥ १७९ ॥
आच्छिद्याहितचक्रांग—याननाशभयादिव ।
रेजे नियंत्रणान्यस्याः पादयोर्नूपुरच्छलात् ॥ १८० ॥
ततस्तुष्टो नृपश्छित्वा कबरीं स्वां वरीयसीं ।
मूर्त्तशृंगारसर्वस्व मिव तासां व्यशिश्रणत् ॥ १८१ ॥
पुत्रीं देवलदेवीं च दोर्भ्यामालिंग्य निर्भरं ।
नितरां निःश्वसन् क्रंदन् कष्टेन महता जहौ १८२ ॥
ऊचे च चेद्भवेत्पुत्री भूयात्तर्हि भवादृशी ।
परां कोटिं ययानायि गौर्येव जनको निजः ॥ १८३ ॥
स्वर्नारीरूपलुब्धोसौ यदि न स्वीकरोति नः ।
तदास्मै प्राक् प्रतीत्यर्थं सिमां दर्शयितास्महे ॥ १८४ ॥
इति ध्यात्वेव तां वेणीं हृदि विन्यस्य सुभ्रुवः ।
ज्वलद्धनंजयज्वाला—करालां प्राविशंश्चितां ॥ १८५ ॥
स्वःस्त्रीरूपवशीकृतो यदि कदाप्यस्मानयं स्वप्रियाः
स्वीकर्त्ता न तदा प्रतीतिमनयास्योत्पादयिष्यामहे ।
ध्यात्वेवेति निधाय तां स्वहृदये वेणिं विभोस्ता ज्वलत्-
श्रीखंडाऽगरुसारचंदनचितां सद्योप्यविक्षंश्चितां ॥ १८६ ॥

विसृष्टौव्यांजलीन् तासां दत्वा जाजः सभूभुजा ।
अगात् छित्वा द्रुतं क्षिप्ता—ष्टश्येकां गजमस्तकः ॥ १८७ ॥
किमेतदिति राज्ञोक्ते सोवक्राजन् यथा पुरा ।
रावणः शंभुमानर्चे तथात्वामर्चयाम्यहं ॥ १८८ ॥
तच्छिरांसि नवैतानि रक्षोहस्तपदे पुनः ।
शिरो ममेदमित्युक्त्वा स्वं च शीर्षमदीदृशत् ॥ १८९ ॥
राज्यार्थी सोदरं हित्वा वीरमः स्थितवानिति ।
जनापवादभीतेन वीरमेण तिरस्कृतं ॥ १९० ॥
वितीर्य जाजदेवाय ततो राज्यं मुदा नृपः ।
द्रव्यं क्व निक्षिपामीति चिंतयन् निद्रयादृतः ॥ १९१ ॥
तदा पद्मसरः स्वप्ने ऽभ्येत्य भूपमदो वदत् ।
म्लेंछा धनं मयि क्षिप्तं लप्स्यंते नाप्यसुव्यये ॥ १९२ ॥
सर्वेपि रतिपालाद्या नीचा द्रोहमयासिषुः ।
एते भटा अहं दुर्गस्तुभ्यं द्रुह्यंति नो पुनः ॥ १९३ ॥
अथापनिद्रभूपाला—देशात्सर्वं स जाहडः ।
प्रक्षिप्य सारं कासारे तमूचे किं करोम्यहं ॥ १९४ ॥
उक्तो निदेशं देहीति श्रीहम्मीरेण वीरमः ।
कूष्मांडवच्छिरस्तस्य छित्वा भूमौ व्यलोडयत् ॥ १९५ ॥
अथ श्रावणमासस्य सितषष्ठ्यां रवौ निशि ।
दिवि कीर्तिं कलंतीं स्वां विलोकितुमिवोत्सुकः ॥ १९६ ॥
अहंकारैरिवाध्यक्षै मूर्त्तैर्वीररसैरिव ।
अन्वितो नवभिर्वीरै रणं शिश्राय पार्थिवः ॥ १९७ ॥
आगाद्धम्मीर इत्युक्ति—श्रुत्वा व्यंजितविक्रमः ।
ससैन्यः शकराजोपि भेजे तत्राभ्यमित्रतां ॥ १९८ ॥
एकस्तस्य नृपस्याग्रे वीरमौलिः स वीरमः ।
बभौ चंपाधिपः प्रौढः कौरवाधिपतेरिव ॥ १९९ ॥

विशिखान् विकिरन् भूरीन् ध्वानयंश्चापमंडलं ।
क्षणात्स वीरकोटीरो व्याकुलं द्विट्कुलं व्यधात् ॥ २०० ॥
क्ष्वेडानादैर्द्विषच्चक्रं त्रासयन्नेणयूथवत् ।
सिंहः सिंह इवाध्यक्षो जज्ञे यन्नेत्र वैरिणां ॥ २०१ ॥
नयन्नसिशिरोल्काभिः प्रतिवीराननंगतां ।
टाकों गंगाधरः स्वाख्यां सत्याख्यामिह तेनिवान् ॥ २०२ ॥
चत्वारोपि व्यराजंत मुद्गलास्ते स्फुरद्बलाः ।
चतुरंगमपि द्वेषि—बलं जेतुमिवोद्यताः ॥ २०३ ॥
परान् परः शतान् प्रेत—पतेरतिथितां नयन् ।
परमारान्वयं चक्रे क्षेत्रसिंहोत्र सार्थकं ॥ २०४ ॥
रिपुप्राणापहाराय दंडभृत् दूतिकास्विव ।
क्ष्वेडासु वीरमुक्तासु चकितं दधिरे शकाः ॥ २०५ ॥
सा कीदृगस्ति स्वःश्री यां नृपः परिणिनीषते ।
इति द्रष्टुमिवायासीद्वीरमः प्राग् नृपात् दिवं ॥ २०६ ॥
वीराः परेपि हम्मीरा निर्विण्णा इव जीविते ।
प्रभोः पूर्वं ययुः स्वर्गं स्थितिरेषा भुजाभृतां ॥ २०७ ॥
मूर्छितं महिमासाहिं विभाव्य रिपुपत्तिभिः ।
युद्धाय स्वयमुत्तस्था—वथ हम्मीरभूपतिः २०८ ॥
अतिधारानिपूनस्य वर्षतः शुचिनाऽमुना ।
शंके द्वेषो भवेन्नोच्चेत्कथमस्यायमंतकृत् ॥ २०९ ॥
संयत्येकोपि हम्मीरः परो लक्षत्वमाश्रयन् ।
व्योमासिकृत्तैर्द्विड्वक्त्रैः पद्माकरमिवाकरोत् ॥ २१० ॥
हम्मीरासिशरश्रेणिपरीताः परितः शकाः ।
अमंसत प्रविष्टं स्वं मंडलं चंडदीधितेः ॥ २११ ॥
एकोप्यसौ जिगायाशु प्रभूतानपि वैरिणः ।
एणव्यूहं जयन् सिंहः किं सहायमपेक्षते ॥ २१२ ॥

निषादी पदगः सादी रथी वा यो यथाऽमुना ।
निहतः स तथैवास्थात् चित्रन्यस्त इवोच्चकैः ॥ २१३ ॥
वरीवर्षन् शरासारै स्तपात्ययपयोदवत् ।
नृपः कदर्थयामास वक्त्रांभोजानि वैरिणां ॥ २१४ ॥
भृशं शरप्रपातेना–कुलयन्मत्तवारणं ।
तदारोढुश्च तस्यापि मदं स उदतीतरत् ॥ २१५ ॥
रतिपालवदेतेपि जाता इत्यपवादतः ।
भीता इवास्यारात्यंगं भित्वा दूरं ययुः शराः ॥ २१६ ॥
अत्यर्जुनं धनुर्विद्याविदिनामपि विद्विषां ।
कोदंडस्थं करस्थं च गुणं चिच्छेद पार्थिवः ॥ २१७ ॥
धनुर्गुणटणत्कार—श्रुत्येव त्यक्तजीविताः ।
द्विषो नान्वभवंस्तस्य शरप्रहरणव्यथां ॥ २१८ ॥
नृपेण मध्यतश्छिन्नै र्भूगतार्द्धैर्द्विषच्छिरैः ।
रणांगणमभालून–तिलक्षेत्रमिवांतकं ॥ २१९ ॥
शरौघान् क्षिपतस्तस्य शकराजवरूथिनी ।
वसुहीनस्य वेश्येव क्षणेनासीत्पराङ्मुखी ॥ २२० ॥
नृपः कांश्चिदुरःपूरं पूरयामास सायकैः ।
दूर्वालावं लुलावोच्चैः कांश्चित्खड्गेन मध्यतः ॥ २२१ ॥
वीरोसौ समरेऽरीणां तथात्र कदनं व्यधात् ।
यथामीभिर्यमस्यापि संकीर्णमभवद्गृहं ॥ २२२ ॥
सध्वजान् खंडयन् दंडान् व्यध्यन्नश्वान् ससादिनः ।
द्विधापि विग्रहं भिंदन् सोऽरेश्चक्रे चिरं रणं ॥ २२३ ॥
अतिधारानिषून्वर्षन् रिपुक्षेत्रेषु भूरिषु ।
चाक्षुषः श्रावणो जज्ञे चित्रं हम्मीरभूपतिः ॥ २४ ॥
श्रीहम्मीरोथ वीरव्रजमुकुटमणिर्म्लेछबाणप्रहारैः
सर्वांगेषु प्ररूढैः क्षितितलमभितो भावितो भीष्मकर्मा ।

जीवंतं माहिषुर्मा क्वचिदपि यवना मामिति ध्यातबुद्धिः
कंठं छित्वात्मनैव स्वमटति च दिवं स्मात्सुराताथित्वः ॥ २२५ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके हम्मीरस्वर्गगमनवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

अथांतिमश्चतुर्दशः सर्गः

तादृक्षस्य विभोरथ प्रतिभटत्रासैकदीक्षागुरो-
र्हम्मीरावनिवासवस्य जगतीलोकं पृणप्रोन्नतिं ।
श्रुत्वा केचन केचनापि सुतरामाकर्ण्य मृत्युं बुधा-
श्चक्रुः काव्यपरंपरामिति तदा कष्टैकमुष्टिंधयाः ॥ १ ॥

धर्मः शर्मपदं मुमोच करुणारण्यं शरण्यं ययौ
चौदार्यं विजगाल बालललितं शिश्रीय वीरव्रतं ।
नीतिर्भीतिमुपाजगाम कमला वैधव्यमुद्रां दधौ
श्रीहम्मीर नृपालभालतिलक स्वर्गं गतेऽद्य त्वयि ॥ २ ॥

भूदेवानिदमादिकांचनचयैः कः पूजयिष्यत्यहो
को वा नाम करिष्यति प्रतिपदं षट्दर्शनोपासनां ।
को वा पास्यति गोकुलं शककुलैराहन्यमानं रुषाऽ
स्माकं का गतिरस्तु निस्तुषमते हम्मीर हा त्वां विना ॥ ३ ॥

गीर्वाणद्रुमधेनुकुंभमणयः काले कराले कलौ
नैव क्वापि किल स्फुरंति धरणावित्थं यदाहुर्बुधाः ।
तत्सर्वं निरवद्यमेव नितमां मन्यामहे सांप्रतं
श्रीहम्मीर महीमहेंद्र भवति प्राप्ते यशःशेषतां ॥ ४ ॥

पाताले भुजगेश्वराः सुमनसां व्यूहाः सुपर्वालये
पुष्पौघाः प्रतिकाननं प्रतिसरस्ते राजहंसादयः ।
एणाक्ष्यः प्रतिमंदिरं प्रतिपुरं प्रेमातुरा नागराः
शोचंत्येकमहो हम्मीरनृपतिं हाहा त्रिलोकीपतिं ॥ ५ ॥

धैर्यं मेरुगिरिं मतिः सुरगुरुं गंभीरता सागरं
सौम्यत्वं शशिनं प्रतापसरणिः सूरं हरिं शूरता ।
चिंता रत्नमुदारता सुभगता शिश्राय कामं क्षणात्
हम्मीरे सुरसुंदरीस्तनमहाशैलस्खलच्चक्षुषि ॥ ६ ॥
किं कुर्वीमहि किं ब्रुवीमहि विभुं कं चानुरुंधीमहि
व्याचक्षीमहि किं स्वदुःखमसमं कं वा बभाषेमहि ।
यन्निःकारणदारुणेन विधिना तादृग्गुणैकाकरं
हम्मीरं हरताऽञ्जसा हतमहो सर्वस्वमेवावनेः ॥ ७ ॥
लक्ष्मीर्याति सत्वरं मुरारिपोर्देवस्य वक्षस्थले
वीरश्रीरपि वीरवेश्मनि हरे स्तास्ताः समस्ताः कलाः ।
पौलोमीकुचकुंभपत्ररचनाचातुर्यचिंतामणौ
श्रीहम्मीर नरेश्वर त्वयि निराधारा हहा भारती ॥ ८ ॥
संति क्षौणिभुजः क्षितौ कति न ते ये स्वप्रियाप्रीतये
वाहं वाहमनेकबाहनिवहान् प्रौढिं दृढां तन्वते ।
म्लेंछातुच्छकिरीटकोटिघटनैर्यो दंतुरं सत्वरं
चक्राणः क्षितिमंडलं स तु परं हम्मीर एकः कलौ ॥ ९ ॥
एधंतां प्रबलैर्बलैः स्वबिरुदान्यध्यापयंतां जनान्
गाहंतां नयवर्त्म मध्यमसमं स्फीतां वहंतां मुदं ।
बाधंतां युधि बाहुजेशनिकरान् प्रौढिं भजंतां तमां
एकस्मिंस्त्वयि वीर नाक मयिते स्वैरं वराकाः शकाः ॥ १० ॥
भोक्तुं ध्वांक्षमियेष विक्रमविभुः पंगुः स जैत्रो जले
मज्जद्रागमल्लयैणराद्रिपुपुरो मार्दंगिकत्वं दधौ ।
इत्थं स्वस्म विडंबयंति कतिनो हम्मीरराजन् परं
यस्त्वं चक्रिथ तच्चकार कुरुते कर्त्ताथवा कः कलौ ॥ ११ ॥
संध्यावंदनकर्मकर्मठधियो मावान्मराला इवा-
मज्जन् पद्मसरोवरे श्रितमुदो यत्रानिशं वाडवाः ।

निःशंकं यवना विगंधिवसनास्तत्र प्रविश्याधुना
कूर्दंते महिषा इव क्षितिपते हम्मीर हा त्वां विना ॥ १२ ॥
ईदृक्षं नरमौलिमंडनमणिं हत्वा हहा हेलया
दुःसाधं यदसाधि नाम भवता धातस्तदाचक्षतां ।
नीचानां यदि वेदृशी स्थितिरहो यत्ने प्रयोगं विना-
प्यन्येषां हितवस्तुराहतिविधौ शश्वद्यतंतेतमां ॥ १३ ॥
नेत्रे निष्कशतां नितांतबधिरीभावं भजेतां श्रुती
नो कार्यं युवयोरतःपरमहो किंचित् क्वचिद्दृश्यति ।
याभ्यामेष समीक्षितो गुणगणस्तस्याथ वा संश्रुतो
लज्जेतामितरं हहा किमु न ते श्रोतुं तथा वीक्षितुं ॥ १४ ॥
लोको मूढतया प्रजल्पतुतमां यच्चाहमानः प्रभुः
श्रीहम्मीरनरेश्वरः स्वरगमत् विश्वैकसाधारणः ।
तत्त्वज्ञत्वमुपेत्य किंचन वयं ब्रूमस्तमां स क्षितौ
जीवन्नेव विलोक्यते प्रतिपदं स्वैस्वैर्निजैर्विक्रमैः ॥ १५ ॥
धिक्धिक् त्वां रतिपाल याहि विलयं श्रीसूरवंशाधम
द्राग्वक्त्रं रणमल्ल कृष्णय निजं पापिस्त्वमप्युच्चकैः ।
एको नंदतु जाज एव जगति स्वाभाविकप्रीतिभृत्
येनात्रापि दिवंगतेपि नृपतौ दुर्गं किलाहर्द्दयीं ॥ १६ ॥
राधेयः कवचं ददौ शिबिरहो मांसं बलिर्मेदिनीं
जीमूतोर्धवपुस्तथापि न समा हम्मीरदेवेन ते ।
येनोच्चैः शरणागतस्य महिमासाहेर्निमित्तं क्षणा-
दात्मा पुत्रकलत्रभृत्यनिवहो नीतः कथाशेषतां ॥ १७ ॥
द्वौ नञौ प्रस्तुतार्थं प्रवदत इतिवत् क्ष्माभृता द्विः प्रयुक्ता-
मौचित्याद्याहि याहीति वचनरचनां स्वार्थसंस्थां विधाय ।
यस्तिष्ठन्नप्यलुंपन्न खलु निजविभोः शासनं स्वामिभक्तः
ख्यातस्तेनैव नाम्नापि च जयतु चिरं चाहमानः सजाजा ॥ १८ ॥

श्रीकांबोजकुलाब्धिवर्धनविधुर्निर्व्याजवीरव्रतो
हंकारैकनिकेतनं स महिमासाहिः कथं वर्ण्यते ।
हित्वैकं तमलक्ष्यमक्षितनयं हम्मीरवीरं तथा
प्राणांतेपि पुरः परस्य न पुनर्यो नानमत्स्वं शिरः ॥ १९ ॥
नैव स्वं स्वेन हन्यादिति कुलचरितं पालयन् यो गृहीतो
जीवन् म्लेच्छाधिपाग्रे सदसि पदतलं दर्शयंश्च प्रविष्टः ।
कर्त्ता त्वं जीवितः किं मयि च तदुदितः प्रोक्तवान् यध्धमीरे
कार्षीस्त्वं तेन साम्यं कलयति महिमासाहिना कोत्र वीरः ॥ २० ॥
आजौ पादतलेन दर्शितवतो हम्मीरभूभृच्छिरः
पृष्टस्तेन तदर्पितांश्च गदतस्तांस्तान् प्रसादानपि ।
खलंते रतिपाल यच्छकपतिर्निष्कासयामासिवान्
तद्युक्तं स्वमिवान्यथा कतिपुनर्द्रुह्यति न स्वामिने ॥ २१ ॥
जयति जनितपृथ्वीसंमदः कृष्णगच्छो
विकसितनवजातीगुच्छवत् स्वच्छमूर्तिः ॥
विविधबुधजनालीभृंगसंगीतकीर्तिः
कृतवसतिरजस्रं मौलिषु छेकिलानां ॥ २२ ॥
तस्मिन्विस्मयवासवेश्मचरितश्रीसूरिचक्रे क्रमात्
जज्ञे श्रीजयसिंहसूरिसुगुरुः प्रज्ञालचूडामणिः ।
षट्भाषाकविचक्रशक्रमखिलप्रामाणिकाग्रेसरं
सारंगं सहसा विरंगमतनोद्यो वादविद्याविधौ ॥ २३ ॥
श्रीन्यायसारटीकां नव्यं व्याकरणमथ च यः काव्यं ।
कृत्वा कुमारनृपतेः ख्यातस्त्रैविद्यवेदिचक्रीति ॥ २४ ॥
तदीयगणनायकः क्रमनमज्जनत्रायकः
प्रसन्नशशभृत्प्रभुर्जयति वादिभेदिप्रभः ।
यदीयपदपंकजे भ्रमिरभृंगलीलायितं
श्रयंति महतामपि क्षितिभृतां सदा मौलयः ॥ २५ ॥

तत्पट्टांभोजचंचत्तरखरकिरणः सर्वशास्त्रैकबिंदुः
सूरींदुः श्रीनयेंदुर्ज्जयति कविकुलोदन्वदुल्लासनेंदुः ।
तेने तेनैव राज्ञा स्वचरिततनने स्वप्नमनुज्ञेन कामं
चक्राणं काव्यमेतन्नृपतिततिमुदे चारुवीरांकरम्यं ॥ २६ ॥
पौत्रोप्ययं कविगुरोर्जयसिंहसूरेः
काव्येषु पुत्रतितमां **नयचंद्र**सूरिः ।
नव्यार्थसार्थघटनापदपंक्तियुक्ति-
विन्यासरीतिरसभावविधानयत्नैः ॥ २७ ॥
श्रीहर्षामरयोः कविप्रवरयोर्वाक्कल्पवल्लीं निजा-
मुद्यातीमभिवर्षतोर्नवनवैः पीयूषधारारसैः ।
मद्वाग्यानिलखेलनैरपहृता या विप्रुषः काश्चिद-
प्यासामेष निषेकशाद्वलतमः सोयं मदुक्तिश्रमः ॥ २८ ॥
जल्पंत्येके कवींद्राः सरसमनुभवादेव कुर्वंति काव्यं
तन्मिथ्या हंत नोचेत्तदिह विदधतां तद्वतां येपि धुर्याः ।
एषोस्माकं प्रसादः सततमपि गिरां देवताया
धत्ते लालित्यमुच्चैः खलु चपलदृशां पुण्यतारुण्यमेव ॥ २९ ॥
काव्ये काव्यकृतां न चास्त्यनुभवः प्रायः प्रमाणं नचेत्
प्राहुस्ते कविधर्म एष इति किं प्रत्याहतास्तार्किकैः ।
को नामानुबभूव चंद्रसुरभिं कुंदोज्वलां कौमुदीं
सीतां कीर्तिमतोन्ययोदितगुणस्फीतामकीर्तिं च कः ॥ ३० ॥
वाणीनामधिदेवता स्वयमसौ ख्याता कुमारी ततः
प्रायो ब्रह्मवतां स्फुरंति सरसा वाचां विलासा ध्रुवं ।
कुक्कोकः सुकृती जितेंद्रियचयो हर्षः सवात्स्यायनो
ब्रह्मज्ञप्रवरो महाव्रतधरो वेणीकृपाणोमरः ॥ ३१ ॥
शृंगारेनुभवो व्यतर्क्यततमां मूढैरिहोच्चैर्यकः
सुप्तः किंतु स कः परेषु यदयं नैकप्रकाशीप्रमा ।

तद्वंध्यासुतलालनामिव वृथा वैकल्पिकीं कल्पना-
माकल्पं परिकल्प्य जल्पततमां धैर्यं धियां केवलं ॥ ३२ ॥
ये शृंगारकथां प्रथां विदधते वाचां विलासैरस-
प्रोल्लासोत्र समस्तितेष्वनुभवो येष्वस्ति तेन्ये पुनः ।
वर्ण्या ये वदनेषु कुंदविशदास्तंबेरमाणां रदा
नैते चर्वणसाधनं तदिह ये दुर्लक्ष्यरूपास्तु ते ॥ ३३ ॥
काव्यं काव्यप्रकाशादिषु रसबहलं कित्तर्यत्युत्तमं यत्
तन्नोभावैर्विभावप्रभृतिभिरनभिव्यक्तमुक्तैः कदाचित् ।
तेनेमि व्यक्तमुक्तं सरसजनमनःप्रीतये काव्यमेतत्
कश्चिच्चेन्नीरसोस्मिन् भजति बत मुदं नो तदा कस्य दोषः ॥ ३४ ॥
वदंति काव्यं रसमेव यस्मिन्निपीयमाने मुदमेति चेतः ।
किं कर्णतर्णर्णसुपर्णपर्णाभ्यर्णादिवर्णार्णवडंबरेण ॥ ३५ ॥
रसोस्तु यः कोपि परं स किंचिन्नास्पृष्टशृंगाररसो रसाय ।
सत्यप्यहो पाकिमपेशलत्वे न स्वादु भोज्यं लवणेन हीनं ॥ ३६ ॥
कविता वनिता गीतिः प्रायो नादौ रसप्रदाः ।
उद्गिरंति रसोद्रेकं गाह्यमानाः पुरः पुरः ॥ ३७ ॥
प्रायोपशब्दादिकृतोपि दोषो नचात्र चिंत्यो मम मंदबुद्धेः ।
न कालिदासादिभिरप्यपास्तो योऽध्वा कथं वा तमहं त्यजामि ॥ ३८ ॥
प्रायोपशब्देन न काव्यहानिः समर्थतार्थे रससेकिमा चेत् ।
वादेप्यसौ नो विदधीत किंचित् यदि प्रतिज्ञा विरमेन्न विज्ञः ॥ ३९ ॥
वाणी वाणीविलासात्प्रसरति विदुषां तेन शब्दापशब्दौ
प्रायश्चेतोविकल्पः कविमतवशगा शब्दशास्त्रेपि सिद्धिः ।
मत्वैवं मापशब्दं वदत सहृदया प्रौढकाव्यप्रयुक्ता
छित्वाश्चेत्तेन वृद्धिं भजंति कथमसौ तर्हि वाग्ब्रह्मकोशः ॥ ४० ॥
भवंति काव्येषु महाकवीनां यत्नेवभावा अशुभाः शुभा वा ।
प्रदर्शितास्ते कतिचित्ततीह नचेन्महाकाव्यमिदं कथं तत् ॥ ४१ ॥

क्षंतव्य एव कविभिः कृपया प्रमादात्
काव्येत्र कश्चिदपि यः पतितोपशब्दः ।
प्रीतिर्यथास्तु सुहृदामथवा सुशब्दैः
किं सा तथास्त्वसुहृदामपि मापशब्दैः ॥ ४२ ॥
काव्यं पूर्वकवेर्न काव्यसदृशं कश्चिद्विधाताधुने
त्युक्ते तोमरवीरमक्षितिपतेः सामाजिकैः संसदि ।
तद्भूचापलकेलिदोलितमनाः शृंगारवीराद्भुतं
चक्रे काव्यमिदं हमीरनृपतेर्नव्यं नयेंदुः कविः ॥ ४३ ॥
हंसाः संतः क्व येषां गुणपयसि रतिर्नो रतिर्दोषवारि-
ण्यादर्शाः संतु किंतु प्रतिफलति गुणो दूषणं वापि येषु ।
तेमी तिष्ठंतु दूरे क्वचन तितअवोदूषणं कीकशं ये
बिभ्रत्युच्चैरधश्चोज्वलगुणसमिता संचयं चिक्षिपंति ॥ ४४ ॥
राजानो युधिबद्धविक्रमरसाः कुर्वंतु राज्यं मुदा
तेषां विक्रमवर्णने च कवयः शश्वद्यतंतांतमां ।
अश्रांतं च समुल्लसंत्विह रसैर्वाचः सुधासेकिमाः
स्वादुंकारमिमाः पिबंतु च रसास्वादेषु ये सादराः ॥ ४५ ॥
पीत्वा श्रीनयचंद्रवक्त्रकमलाविर्भाविकाव्यामृतं
कोनामामरचंद्रमेव पुरतः साक्षान्नपश्येत्ध्रुवं ।
आदावेव भवेदसावमरता चेत्तस्य नो बाधिका
दुर्वारः पुनरेष धावतुतमां हर्षावलीविभ्रमः ॥ ४६ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके कविवाक्यवर्णनोनाम चतुर्दशः सर्गः ॥ समाप्तमिदं श्रीहम्मीरमहाकाव्यं ॥

कार्यात्कारणसंविदं विदधते नैकांतमुत्सृज्य य-
त्तत्तेषामिव नोपि कर्हिचिन्न किं चेतश्च मत्ताचिकीः ।

नैषं चेन्नयचंद्रसूरिसुकवेर्वाणीं विधायामृतं
श्रीहर्षं तमथामरं तमपि तत्किं संस्मरेयुर्बुधाः ॥ १ ॥
काव्यानां त्रितयीं व्यरीरचदिमां यां कालिदासः कलां
सृष्टौ गाधिसुतस्य साऽर्हति न चेत्कानाम तत्रास्तु सा ।
चक्रुर्यां कवयो नयेंदुरमरो हर्षश्च नानारसैः
सर्गो ब्रह्मण एव सा तु घटते तस्यैव संवादतः ॥ २ ॥
नयचंद्रकवेः काव्यं रसायनमिहाद्भुतं ।
संतः स्वदंते जीवंति **श्रीहर्षाद्याः** कवीश्वराः ॥ ३ ॥
लालित्यममरस्येव **श्रीहर्षस्येव** वक्रिमा ।
नयचंद्रकवेः काव्ये दृष्टं लोकोत्तरं द्वयं ॥ ४ ॥
काव्यं काव्ययशोर्थिना रचयता सम्यक् कृतज्ञस्य नो
मीयेतोपचयो नचाप्युपचयः कश्चित्कवीनां स्फुटं ।
यस्माच्छुद्धमशुद्धमाहुरनयोर्विज्ञापनाकारणं
तत्तेषां मनसैव रुद्धमभितः कुत्रावकाशस्तयोः ॥ ५ ॥
यशोर्थिनां काव्यकृतां कवीनां पुण्यंच पापं च न किंचिदेव ।
पुण्यस्य पापस्य च यन्निदानं मनस्तदेषां यशसैवरुद्धं ॥ ६ ॥

संवत् १५४२ वर्षे श्रावणे मासि श्रीकृष्णर्पिगच्छेश्रीश्रीजयसिंहसूरिशिष्येण नयहंसेनात्मपठनार्थं श्रीपेरोजपुरे हम्मीरमहाकाव्यं लिलिखे कल्याणमस्तु भद्रंभूयात्संघस्य ग्रंथाग्रः १५६४